

Atatürk Üniversitesi
Atatürk University

Edebiyat Fakültesi
Faculty of Letters
Art History Department

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ
INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

PALMET DERGİSİ
JOURNAL OF PALMETTE

ERZURUM
2023

Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Faculty of Letters Department of Art History

PALMET DERGİSİ
JOURNAL OF PALMETTE

YIL/YEAR MART/MARCH 2023 SAYI/ISSUE 3

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ
PALMET DERGİSİ

ATATÜRK UNIVERSITY FACULTY OF LETTERS
ART HISTORY DEPARTMENT
JOURNAL OF PALMETTE

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ/ INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

SAYI/ISSUE: 3

MART/MARCH 2023

ERZURUM

<http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/palmet>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/palmet>

Yayımlayan/Publisher

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Atatürk University of Faculty of Letters of Art History

Dergi Sahibi/ Owner of Journal

Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN /Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı

Editör/Editor

 Dr. Öğr. Üyesi Gül GEYİK

*Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Türk-İslam Sanatları*

Alan Editörleri/Field Editors

 Doç. Dr. Muhammet ARSLAN

*Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Türk-İslam Sanatları*

 Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU

*Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Bizans Sanatı*

 Dr. Esra HALICI

*Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Batı Sanatı ve Çağdaş Sanatlar*

Yabancı Dil Editörü/Editor of Foreign Language

 Esmâ SEÇEN

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yayın Kurulu/Editorial Board

 Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

 Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

 Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Teknik Redaksiyon/ Technical Redaction

Arş. Gör. Burak Muhammet GÖKLER

Arş. Gör. Muhammed Emin DOĞAN

Arş. Gör. Nihat Sefa KOMESLİ

Dizgi/Typesetting

Arş. Gör. Nihat Sefa KOMESLİ

Ayşe DURAN

Emrah YÜCEL

Kapak Tasarım/Cover Desing

Ayşe DURAN

Yazışma Adresi/Correspondence

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 25240 ERZURUM
(0442 231 8152)

PALMET DERGİSİ uluslararası hakemli bir dergidir. Mart ve Eylül aylarında yayımlanır. Yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumlulukları yazarlara aittir.

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdülkadir DÜNDAR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Aslihan EROĞLU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Naza DÖNMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Evangelia ŞARLAK	Işık Üniversitesi
Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU (Emekli)	
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail AYTAÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Nilay ÇORAĞAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ömür BAKIRER (Emekli)	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sultan Murat TOPÇU	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇIĞDEM	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife TALİ	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Üzlifat CANAV ÖZGÜMÜŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus BERKLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN	Iğdır Üniversitesi
Prof. Dr. Zekiye UYSAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Fevziye EKER	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Ferudun ÖZGÜMÜŞ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan UÇAR	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem ACARA ESER	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Lütfü KINDIĞILI	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Selçuk SEÇKİN	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. Selman CAN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Simge ÖZER PINARBAŞI	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf BİLEN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep ORAL ÇAKMAKÇI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ	Atatürk Üniversitesi

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Abdülkadir DÜNDAR
Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
Prof. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU
Prof. Dr. Ayşe Aslihan EROĞLU
Prof. Dr. Ceren ÜNAL
Prof. Dr. Emine Naza DÖNMEZ
Prof. Dr. Evangelia ŞARLAK
Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Prof. Dr. İsmail AYTAÇ
Prof. Dr. Nilay ÇORAĞAN
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
Prof. Dr. Ömür BAKIRER (Emekli)
Prof. Dr. Selami ECE
Prof. Dr. Sultan Murat TOPÇU
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Prof. Dr. Şerife TALİ
Prof. Dr. Üzülfaat CANAV ÖZGÜMÜŞ
Prof. Dr. Yunus BERKLİ
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN
Prof. Dr. Zekiye UYSAL
Doç. Dr. Ayşe BUDAK
Doç. Dr. Aytül PAPILA
Doç. Dr. Erkan AYGÖR
Doç. Dr. Fevziye EKER
Doç. Dr. Hasan Ferudun ÖZGÜMÜŞ
Doç. Dr. Hasan UÇAR
Doç. Dr. Korkmaz ŞEN
Doç. Dr. Meryem ACARA ESER
Doç. Dr. Muhammet Lütfü KINDİĞİLİ
Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN
Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN
Doç. Dr. Sahure ÇINAR YARIŞ
Doç. Dr. Selçuk SEÇKİN
Doç. Dr. Selman CAN
Doç. Dr. Simge ÖZER PINARBAŞI
Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK
Doç. Dr. Yusuf BİLEN
Doç. Dr. Zeynep ORAL ÇAKMAKÇI
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÜRBİYİK
Dr. Öğr. Üyesi Feride İmrana ALTUN
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÖZ
Dr. Öğr. Üyesi Tümay H. COŞKUN
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ
Dr. Ahmet YAVUZYILMAZ
Dr. Funda TÜRK BEN AYDIN
Dr. Burak Muhammet GÖKLER

Ankara Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Işık Üniversitesi
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
İbrahim Çeçen Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Beykent Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Artuklu Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU
Doç. Dr. Yusuf BİLEN
Prof. Dr. İsmail AYTAÇ
Doç. Muzaffer YILMAZ
Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN
Prof. Dr. Üzlifat CANAV ÖZGÜMÜŞ
Doç. Dr. Fevziye EKER
Doç. Dr. Selçuk SEÇKİN
Dr. Burak Muhammet GÖKLER
Dr. Ahmet Cüneydi HAS
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Temel SAĞLAM
Doç. Dr. Emriye KAZAZ
Doç. Dr. Selman CAN
Dr. Öğr. Üyesi Tümay H. COŞKUN

Atatürk Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi

PALMET DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

Hakkında:

Palmet Dergisi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nün yayınıdır. Elektronik ortamda yayımlanan Palmet Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olarak 2022 yılında yayım hayatına başlamıştır. Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanan dergi, Bahar ve Güz sayıları (Mart- Eylül) olmak üzere yılda iki defa yayımlanmaktadır. Palmet'te yayımlanan yazılara <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/palmet> adresinden ücretsiz olarak ulaşılmaktadır.

Amaç ve Kapsam:

Palmet Dergisi, Sanat Tarihi bilimi içerisinde;

- Mimari, süsleme, resim, el sanatları ve ilgili alanlarda bilimsel birikime katkı sağlamayı,
- Sanat eserleri ve sanat üslupları hakkında yeni bulgular ve bakış açıları eşliğinde değerlendirmelerde bulunmayı,
- Araştırmacıların yazılarını bilim dünyasıyla buluşturmayı amaçlamaktadır.

Palmet Dergisi kapsamı doğrultusunda;

- Türk Sanatı
- İslam Sanatı
- Türk-İslam Sanatı
- Bizans Sanatı
- Ortaçağ Sanatı
- Avrupa Sanatı
- Çağdaş Sanatlar alanlarında, araştırma ve derleme mahiyetinde özgün makaleleri içermektedir. Bunların yanı sıra yayın kurulu tarafından uygun görülen akademik çeviri, tanıtım ve eleştiri yazılarına da yer verilebilir.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası:

Palmet Dergisi, bilimsel, akademik/hakemli bir dergi olmak üzere; Mart ve Eylül aylarında yılda iki kere yayımlanmaktadır.

Palmet'in "amaç" ve "kapsamı" içerisinde;

- Dergiye gönderilen çalışmalar özgün olmalıdır.
- Türkçe ve İngilizce yayın diline sahip olan dergiye gönderilecek makalelerin başka yerde yayımlanmamış olduğu ve eş zamanlı olarak başka bir dergi/kitap/kitapta bölüme gönderilmediği yazar/yazarlar tarafından taahhüt edilmiş sayılır.
- Makalenin sadece içerdiği bilgilerle değil, resim, fotoğraf, çizim, grafik vb. görseller açısından da intihal ve telif hususlarında bilimsel etiğe uygun olduğu yazar/yazarlar tarafından taahhüt edilmiş sayılır.
- Palmet Dergisi ticari bir dergi olmadığından yazar/yazarlar herhangi bir ücret talebinde bulunamazlar.
- Online bir dergi olan Palmet'te yayımlanan tüm çalışmaların açık erişim modelinde yayımlanacağı, indexler üzerinden kullanıcılara açık hale getirileceği, yayın haklarının Palmet Dergisi'nde olduğu yazar/yazarlar tarafından kabul edilmiş sayılır.

- Yüksek Lisans ve Doktora tez çalışmalarından çıkarılan makalelerde, danışman adı yazılmadığı takdirde, danışmandan izin alındığını gösterir belge sunulmalıdır.
- Yayımlanan makalelerin temel hukuki hakları yazar/yazarlara aittir. Yazar/yazarların talebi doğrultusunda, sonraki süreçlerde makaleler kısmi ya da tamamen değiştirilmek, geliştirilmek, farklı biçimlerde yayımlanmak istenirse Palmet Dergisi hukuki bir engel koymaz. Ancak bu durumdaki çalışmalarda tüm etik sorumluluklar yazar/yazarlara aittir.

İntihal Politikası:

Palmet Dergisi'ne gönderilen makalelerde, derginin belirlediği yazım kurallarına, yazıldığı dilin imla ve genel kurallarına uygunluğu beklenir. Bunun yanı sıra Turnitin, iThenticate vb. programlarla çalışma intihal sürecinden geçirilerek gönderilmelidir. Bu işlemde makalede yer alan referanslar ve bibliyografya çıkarılarak makalenin ana metni üzerinden intihal taraması yapılır. Tarama sonucunda, makalede kaynak gösterilmeyen alanların başka çalışmalarla **en fazla %15'lik** bir benzerlik göstermesi beklenir. Kaynak gösterilmeyen alanlarda yer alan benzerlikler %10 ile %30 arasındaysa yazar/yazarlarla iletişime geçilerek düzeltilmesi istenir. **%30'u** aşan benzerliklerde ise makale **ret edilir**. Kaynak gösterilen alanlarda ise benzerlik **%35'i** geçtiği takdirde, makalenin özgün olmadığı kabul edilir ve **ret edilir**. Makale kapsamında, müze, kütüphane, kazı alanları ve kazı malzemeleri, arşiv belgeleri vb. içerikler olması halinde, ilgili kurum/kuruluştan, bilgi, belge ve görseller için izni alındığına dair belge veya yazışma sunulması beklenmektedir. Dergiye gönderilecek makalelerin, [YÖK'ün "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi"](#) ve [COPE ilkelerine](#) uygun olması beklenir.

Makale Süreci:

Gönderilen makalelerin, editör ve yayın kurulu tarafından gerçekleştirilen ön değerlendirmesi olumlu sonuçlandığı takdirde, çalışmalar kör hakem ilkesiyle azami iki hakeme gönderilir. Makale içeriğine uygun alanlardan belirlenen hakemlerden birinin tezat oluşturan bir geri dönüş yapması halinde ise üçüncü bir hakem tarafından makale incelenir. Spesifik konuların işlendiği makalelerde, danışma kurulu ve hakem heyeti içerisinde söz konusu alanla ilgili bir uzman olmaması halinde, sayı hakemliği sistemiyle, makale, konuda uzman olan hakemlere gönderilir. Yazar/yazarların hakem önerileri ancak elzem durumlarda; örneğin spesifik alanlarda yaşanan çıkar çatışmaları, öncesinde meydana gelmiş çeşitli sorunlar vb. durumlarda dikkate alınır. Bu durumda da yine çift taraflı kör hakem ilkesi geçerlidir. Makalelerin yayımlanabilmesi için en az iki hakemin onayı gerekmektedir. Hakem geri bildirimlerinde, olumlu ve olumsuz görüşlerin eşit sayıda olması halinde, editör ve yayın kurulunun uygun gördüğü makaleler, hakemlerin de değişiklik talepleriyle yazar/yazarlara iletilerek yayımlanabilir.

Yazım Kuralları:

Palmet'e gönderilecek makaleler;

- Microsoft Word dokümanı olarak en fazla 30 sayfa halinde hazırlanmalıdır.
- Sayfada üstten ve alttan 3'er cm, sağ ve soldan 2'şer cm boşluk bırakılmalıdır.
- Metin, Cambria yazı fontunda ve 11 punto olarak yazılmalı ve 1,5 satır aralığında olmalıdır.
- Ana başlıklar ve alt başlıklar 13 punto ve kalın olarak yazılmalıdır.
- Metin iki yana hizalanmış olmalıdır.
- Paragraf girintisi **yapılmamalıdır**.
- Makalede kullanılacak görsellerin bilgileri, metin kutusunda **değil** resmin hemen altında yer almalıdır.

- Yazar/yazarların isimleri makale başlığından hemen sonra eklenmeli, ismin altına, unvan, bağlı olduğu kurum, bir alt satıra mail adresi, onun altına da ORCID numarası eklenmelidir. İrtibat için bu bilgilerin peşine adres ve telefon bilgisi de yazılmalıdır. Makale kabul edilmesi halinde, adres ve telefon bilgileri yayımda **kullanılmayacaktır**.
- Makale başlığı Türkçe ve İngilizce olarak aralarında bir satır boşluk bırakılarak peş peşe yazılmalıdır.
- Makalenin Türkçe ve İngilizce özetleri bulunmalıdır. Türkçe ve İngilizce özet/abstract kısmı en az 150, en fazla 250 kelimedenden oluşmalıdır. Özet/Abstract kısmı makalenin giriş, yöntem, bulgu, değerlendirme ve sonuç aşamalarının ana hatlarını kısaca ifade eden bir düzende olmalıdır. Söz konusu ilke, okuyucuların kendi alanlarına uygun bilgi ve belgelere ulaşmada kolaylık sağlamayı amaçladığından yazar/yazarlar için de faydalıdır.
- Özet/Abstract kısmından sonra, en az üç en fazla beş kelime Anahtar Kelimeler yazılmalıdır. Anahtar Kelimelerde, "Türk Sanatı/Mimari/Resim/" vb. şekilde genel ifadelerden kaçınılmalı, makalenin özünü ifade eden kelimeler seçilmelidir.
- Makalede kaynak kullanımı American Psychological Association (APA) 6. versiyonuna göre düzenlenmelidir.
- Metin içerisinde gerekli görülen ek bilgiler mevcutsa, dipnotta bu bilgilere yer verilebilir.

APA 6. örnek kullanımı:

Metin içi göndermelerde iki ana esas bulunmaktadır.

- 1- İnsan eksik ve fani olduğundan İslam resim sanatında idealize edilmemiştir (Çam, 2012: 97).
 - 2- Nusret Çam'a (2012: 97) göre insan eksik ve fani olduğundan İslam resim sanatında idealize edilmemiştir.
- **İki yazarlı yayımlara atıf yapılırken;**
 - 1- Emevi Halifesi Abdülmelik ile birlikte Kâbe'nin örtüsünün Mescid-i Nebevi'de halka gösterilmesi ve sonrasında Kâbe'ye geri götürülmesi geleneği başlamıştır (Bozkurt & Küçükaşçı, 2004: 289).
 - 2- Nebi Bozkurt ve Mustafa Sabri Küçükaşçı'nın (2004: 289) belirttiğine göre Emevi Halifesi Abdülmelik ile birlikte Kâbe'nin örtüsünün Mescid-i Nebevi'de halka gösterilmesi ve sonrasında Kâbe'ye geri götürülmesi geleneği başlamıştır.
 - **Üç ve daha fazla yazarlı yayımlara atıf yapılırken;**
 - 1- Erzurum'da, farklı dönemlere ait; kale, tabya, cami, mescit, kilise, medrese, türbe, han, hamam, çeşme gibi farklı fonksiyonlarda 292 eser tanıtılmıştır (Yurttaş vd., 2008: 5).
 - 2- Yurttaş ve diğerleri, (2008: 5) Erzurum'da, farklı dönemlere ait; kale, tabya, cami, mescit, kilise, medrese, türbe, han, hamam, çeşme gibi farklı fonksiyonlarda 292 eser tanıtılmıştır.
 - **Tüzel çalışmalara atıf yapılırken;**
 - İlk gönderme;**
(Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü [UNESCO], 2005).
 - İkinci gönderme;**
(UNESCO, 2005).
 - **Aynı parantez içinde birden fazla kaynak kullanımı;**

Aynı parantez içerisinde yapılan çoklu göndermelerde, yazarların soy isimleri alfabetik sırada olmalı ve kaynaklar noktalı virgül ile birbirinden ayrılmalıdır. (Bozkurt & Küçükaşçı, 2004: 289; Çam, 2012: 97; Yurttaş vd., 2008: 5).

- **Kaynakça kullanımı:**

Tek yazarlı kitap;

SOYADI, A. (Yıl), *Kitabın Adı (İtalik)*, Şehir: Yayınevi.

ÖZKAN, H. (2016), *Saltuklu Mimarisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi.

Çok yazarlı kitap;

SOYADI, A. & SOYADI, A. & SOYADI, A. (Yıl), *Kitabın Adı (İtalik)*, Şehir: Yayınevi.

İPŞİROĞLU, N. & İPŞİROĞLU, M. (2012), *Oluşum Süreci İçinde Sanatın Tarihi*, İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Kitap bölümü;

SOYADI, A. (Yıl), Bölümün başlığı, (Editörün A. SOYADI), *Kitabın Adı (İtalik)* (s. sayfa aralığı) Şehir: Yayınevi.

KÖŞKLÜ, Z. & YURTTAŞ, H. & KINDİĞİLİ, M.L. (2021). Kemah'ta Osmanlı Dönemi Çeşmeleri, (Ed. M.A. YILMAZ & B. CAN & M. IŞIKLI), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan*, (s.545-558). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Dergide makale;

SOYADI, A. (Yıl), "Makalenin başlığı", *Derginin adı (İtalik)*, Cilt, (Sayı), ss.

TÜRK BEN AYDIN, F. (2019). "Zahîr-i Fâyâbî'nin Dîvân'ında Vezin Türleri", *Şarkiyat*, 11, (2), 543-558.

EDİTÖRDEN

Değerli okurlarımız ve araştırmacılar,

3. sayısıyla Sanat Tarihi bilimine katkı sağlamaya devam eden Palmet Dergisi'ni sizlerin değerlendirmesine sunmuş bulunmaktayız.

Bu sayımızda 7 makale yer almaktadır. İlk makalemiz, cam sanatı tarihinde de öncül çalışmalara imza atan Prof. Dr. Ömür BAKIRER'in *Alanya Selçuklu Sarayı Cam Buluntuları* isimli çalışmasıdır. Bu makale, Türk cam sanatı tarihine önemli katkılar sağlamaktadır. İkinci makalemiz, Dr. Öğr. Üyesi Emre KOLAY'ın *Osmanlı Belediye Binalarının İlk Örneği: Altıncı Daire-i Belediye Binası* isimli çalışmasıdır. Çalışma, dönemin mimari özelliklerini söz konusu yapı üzerinden ele alırken aynı zamanda 19. yüzyılda yaşanan idari değişimlere de ışık tutmaktadır. Üçüncü makalemiz, Bizans cam sanatı üzerine önemli çalışmalara imza atan Dr. Öğr. Üyesi Tümay HAZİNEDAR COŞKUN'un *Bizans Dönemi Cam Üretim Sürecine Genel Bir Bakış* isimli çalışmasıdır. Makalede, Bizans cam üretimi ve cam sanatı hakkında önemli veriler ve değerlendirmeler yer almaktadır. Dördüncü makalemiz, Yüksek Mimar Melike YAPAN ve Prof. Dr. Gonca BÜYÜKMIHCI tarafından kaleme alınan *Tarihi Dokuda Çağdaş Ek Tasarımı: Kemaliye Örneği* isimli çalışmadır. Çalışma tarihi dokuyu koruma önerileriyle de dikkat çekmektedir. Beşinci makalemiz, Hüveyda Sena AKYAZI'nın *Geç Antik Çağ Kapadokyası'nın Üç Kenti: Caesarea, Tyana ve Mokissos* adlı çalışmasıdır. Çalışma, söz konusu antik kentlerin yerleşim alanları ve günümüze ulaşan mimari dokularını ele almaktadır. Altıncı makalemiz, Doç. Dr. Ayşe BUDAK ve Onur KUBAŞIK tarafından kaleme alınan *Güray Müze Koleksiyonunda Yer Alan Usta Mühürlü Osmanlı Lüleleri* isimli çalışmadır. Çalışmada, 7 adet usta mühürlü lüle ele alınmış, Anadolu coğrafyasının sahip olduğu lüle zenginliğine değinilmiştir. Yedinci makalemiz, Dr. Raziye Çiğdem ÖNAL'ın *Trabzon Boztepe'de Ahi Evren Dede Cami ve Türbesi Haziresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları* adlı çalışmadır. Bu çalışmada, 1812-1907 yılları arasına tarihlendirilen mezar taşları tanıtılıp, değerlendirilmiştir.

Palmet Dergisi'nin 3. sayısında emeği geçen saygı değer araştırmacılarımıza, hakemlerimize, dergi kurullarımıza ve siz değerli okurlarımıza teşekkür ederiz.

Dr. Öğr. Üyesi Gül GEYİK

İçindekiler

Editörden.....I
Gül GEYİK

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/ RESEARCH ARTICLES

Alanya Selçuklu Sarayı Cam Buluntuları..... 1-27
Alanya Seljuk Palace Glass Finds

Ömür BAKIRER

Osmanlı Belediye Binalarının İlk Örneği: Altıncı Daire-i Belediye Binası..... 28-52
The First Example of Ottoman Municipal Buildings:
Sixth Department of The Municipality Building

Emre KOLAY

Bizans Dönemi Cam Üretim Sürecine Genel Bir Bakış..... 53-66
An Overview of Raw Glass Production in the Byzantine Period

Tümay HAZİNEDAR COŞKUN

Tarihi Dokuda Çağdaş Ek Tasarımı: Kemaliye Örneği..... 67-90
Contemporary Additional Design in Historical Texture: The Case of Kemaliye

Melike YAPAN & Gonca BÜYÜKMIHÇI

Geç Antik Çağ Kapadokyası'nın Üç Kenti: Caesarea, Tyana ve Mokissos..... 91-112
Three Cities of Late Antique Cappadocia: Caesarea, Tyana and Mokissos

Hüveyda Sena AKYAZI

Güray Müze Koleksiyonunda Yer Alan Usta Mühürlü Osmanlı Lüleleri..... 113-124
Master Sealed Ottoman Bowls in the Guray Museum Collection

Ayşe BUDAK & Onur KUBAŞIK

Trabzon Boztepe'de Ahi Evren Dede Cami ve Türbesi Haziyesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları..... 125-160

Ottoman Period Tombstones in the Cemetery of Ahi Evren Dede
Mosque and Shrine in Trabzon Boztepe

Raziye Çiğdem ÖNAL

ALANYA SELÇUKLU SARAYI CAM BULUNTULARI

ALANYA SELJUK PALACE GLASS FINDS

Ömür BAKIRER

Prof. Dr. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Programı

bakirer@metu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-4151-529X>

Özet

Bu yazı, Alanya Selçuklu Sarayı'nda 1985-1991 yılları arasında Prof. Dr. Oluş Arık başkanlığında ve ekibinin katkıları ile yapılan I. dönem kazılarında çıkan, 2001-2004 yılları arasında incelediğim cam buluntular üzerinedir.

İç Kale'nin kuzey kenarında, esas girişin içerisinde yer alan, Selçuklu Sarayı olarak tanımlanan yapı kalıntısı, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın Alanya'yı aldıktan sonra İç Kale'de yaptırdığı yenileme ve eklemeler kapsamında kendisi için yaptırdığı saraydır. Keykubad bu sarayı 1221-1236 yılları arasında kışlık ikametgâh olarak kullanmıştır. Ani ölümünden sonra da oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev 1236'dan 1243'deki Moğol istilasına kadar bu sarayda yaşamış, daha sonra Kubadabad Sarayına taşınarak 1246'da ölümüne kadar orada kalmıştır. I. dönem kazı çalışmalarında sarayın farklı açık ve kapalı mekânlarında, özellikle de iki sultanın özel odaları olarak tanımlanan odalarda çıkan cam buluntuların içinden seçilen bir grup, dönem unvanları ile Dr. Kenan Bilici, Dr. Rüstem Bozer, Dr. Bozkurt Ersoy tarafından belgelenmiş, fişleri hazırlanmış, büyük bölümünün eskiz çizimleri yapılmış, Dr Leyla Yılmaz tarafından da fotoğrafları çekilmiştir.

2001-2004 yılları arasında incelediğim cam buluntular, bu yazıda genel olarak ele alınmaktadır. Günlük kullanım camları, lüks tüketim camları ve pencere camları üç grup olarak incelenmiş, cins, boyut, renk gibi fiziki özellikleri kısaca tanımlanmış ve başka merkezlerde bulunmuş, yayınlanmış benzer cam buluntularla karşılaştırmalar yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Alanya Sarayı, I. Alaaddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, kazılar, cam buluntuları

Abstract

This paper concerns the glass finds that were recovered in the Seljuk Palace at Alanya, during the excavations by Prof. Dr. Oluş Arık and his team, between 1985-1991.

The building ruins, located immediately behind the main entrance to the Inner Citadel at Alanya are identified as the Seljuk Palace, constructed by the Seljuk Sultan 'Alā'ad-Dīn Kay-Qūbad I, after his conquest of the city. The palace was for his personal use and it is part of the additions and renewals he implemented inside the Inner Citadel. Kay-Qūbad I, used this Palace, between 1221-1236, as a winter residence. After his sudden death, the palace turned to his son Ghiyāth-al Dīn Kay- Khūsraw II. who used it until the first Mongol invasion in 1243. Following the invasion, Kay-Khūsraw II. moved to the Kubadabad Palace and resided there until his death in 1246. It is believed that the palace was partly or completely deserted after 1243 and in time it fell into ruins.

During the first period of the excavations, Dr. Kenan Bilici, Dr. Rüstem Bozer and Dr. Bozkurt Ersoy documented the glass shards, prepared short entrees and made some sketch drawings. Dr. Leyla Yılmaz took the photographs of the shards. I worked on the Alanya Palace glass finds between 2001-2004. In this paper I am briefly introducing the general characteristics of the shards in three groups as glass for everyday use, luxury glass and window glass. Preference is given to introduce characteristics like type, size, colour and comparisons are made with glass finds from other centers.

Keywords: Alanya Palace, 'Alā'ad-Dīn Kay-Qūbad I. Ghiyāth-al-Dīn Kay-Khūsraw II., excavations, glass finds.

Giriş

Prof. Dr. Oluş Arık ve ekibi tarafından 1985-1991 yılları arasında yapılan I. dönem kazı çalışmalarında Alanya İç Kalesi içerisindeki sarayın farklı mekânlarından çıkan küçük cam buluntular arasından profil veren, işlevleri, anlamları anlaşılabilen, yapım özellikleri saptanabilen bir grup cam seçilerek, o dönem unvanları ile Dr. Kenan Bilici, Dr. Rüstem Bozer, Dr. Bozkurt Ersoy tarafından belgelenmiş, fişleri hazırlanmış, büyük bölümünün eskiz çizimleri yapılmış ve Dr. Leyla Yılmaz tarafından fotoğrafları çekilmiştir. Ben 2001-2004 yılları arasında, bu seçilen parçalar üzerinde çalıştım¹.

Alanya Selçuklu Saray kazılarına ait bütüncül bir yayın henüz yapılmadığı için ve camlara ait bilgilerin güncelliklerini kaybetmemeleri öngörüsü ile buluntuların iki grubu 2009 ve 2010 yıllarında biri İzmir, diğeri yurt dışı olmak üzere iki sempozyuma bildiri olarak tarafımdan sunuldu ve ikisi de yayımlandı.

Kültür Bakanlığı Kazı Sonuçları Toplantısı çerçevesinde yapılan Arkeometri sonuçları toplantısına, ağırlıklı olarak malzeme analizlerini içeren bildiri Prof. Dr. Şahinde Demirci ile birlikte sunuldu ve yayımlandı.

¹ Kazı Başkanı Prof. Dr. Oluş Arık ve Dr. K. Bilici'nin daveti ile 2001-2004 yılları yaz dönemlerinde cam buluntularını çalışmak üzere Alanya Kazı çalışmalarına dört dönem katıldım. Bu süreçte, kazı ekibi tarafından daha önce fişleri hazırlanarak belgelenen cam buluntuların özelliklerini araştırmak, değerlendirmek ve karşılaştırmalı çalışmalar yaparak, Anadolu coğrafyası içinde veya dışında aynı dönemden benzer örneklerle ilişkiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bana camları çalışma olanağını ve yayın iznini verdiği için Prof. Dr. Oluş Arık'a ve yardımcıları için bütün ekip üyelerine tekrar teşekkür ederim.

Ekim 2014 yılında Aydın'da toplanan XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumunda buluntuları tanıtmak amacıyla farklı grupları özetleyen bir bildiri olarak sunuldu ancak bu sempozyumun bildirileri yayımlanmadı. Alanya Sarayının özellikle iki farklı mekânında bulunan pencere camlarının yapım teknikleri, biçim ve boyut özellikleri saptanabilen çok az sayıda örnek üzerinde yapılan belgeleme ve değerlendirme, tarafımdan 2020 yılında, *Adalya* Dergisi'nde yayımlandı (Bakırer Ö., Window Glass from the Excavations in the Seljuk Palace at Alanya, 2020). Alanya camlarından seçilmiş az sayıda pencere camı parçasının malzeme özellikleri konusunda, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Arkeometri Anabilim dalında, iki öğrenci Uğur Bülent Aksoy ve Elif Beşer, yüksek lisans tezlerini 2006 ve 2009 yıllarında tamamladılar (Aksoy, 2006).

Şimdiki yazım 2014 yılında, XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumuna sunduğum buluntu gruplarının özelliklerini değerlendiren, kişisel bildirimim yeniden ele alınarak genişletilmiş metnidir. 1985-1991 yılları arasında belgelenen buluntulardan üç farklı grup kısaca tanıtılmakta, başka kazılarda bulunmuş benzer camlarla karşılaştırma yapılmaktadır.

Alanya'nın Alınışı ve Sarayın İnşası

Akdeniz sahilinde, Torosların eteğinde ve Antalya'nın doğusunda yer alan Alanya Selçuklu fethinden önce farklı kültür katmanları yaşamış, bu nedenle de ismi birkaç kez değişmiştir. İlk olarak Latince Coracesium veya Yunanca Korakesion (nokta veya çıkıntı kent) olarak anılmış², Bizans döneminde Kalonoros (güzel dağ) ismini almıştır³. MÖ 2. yüzyılda farklı yönlerden gelen saldırılara karşı, kentin orta kısmında, bugünkü Arap Evliyası Türbesi'nden Ehmedek'e uzanan bir sur duvarı, büyük blok taşlarla, harçsız inşa edilmiştir.

İç Kale bölgesinde yapılan kazılar, Bizans döneminde, 6. yüzyılda, burada inşa edilen, üç sahınlı büyük bir Bazilika'nın temellerini ortaya çıkarmıştır. Aynı yüzyılda resmi yapılar ve yönetim yapıları da Bazilika çevresine sıralanmıştır. Kalonoros / Alanya, 12. yüzyılın sonlarına doğru aslen

Yunanlı (Cahen, 1968) veya Ermeni (Lloyd S., 1958) asıllı Kir Varte tarafından yönetilmektedir. Birinci Bazilikanın yıkılması üzerine, onun atık taşları kullanılarak inşa edilen ikinci, daha küçük Şapel, St. George Kilisesi, halen ayakta ama harabe halindedir (Lloyd S., 1958). Alanya, Sultan Alâeddin Keykubad (1219-1236) ve Kir Varte arasında yapılan pazarlıklar ve değiş tokuş sonucu, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde

² Coracesium ismi ilk olarak M.Ö. 4. yüzyılda, bölge Pers istilası altında iken, coğrafyacı Scylax tarafından kullanılmıştır. Daha sonra gene coğrafyacı Strabon, Piri Reis, İbn-i Batuta ve Evliya Çelebi Alanya'yı ziyaret etmiş ve kısa tanımlar yazmışlardır. Bu isim dışında Alanya'nın kuruluşu ve erken tarihi büyük ölçüde bilinmemektedir. Bk. Lloyd/Rice, Alanya: 1-2.

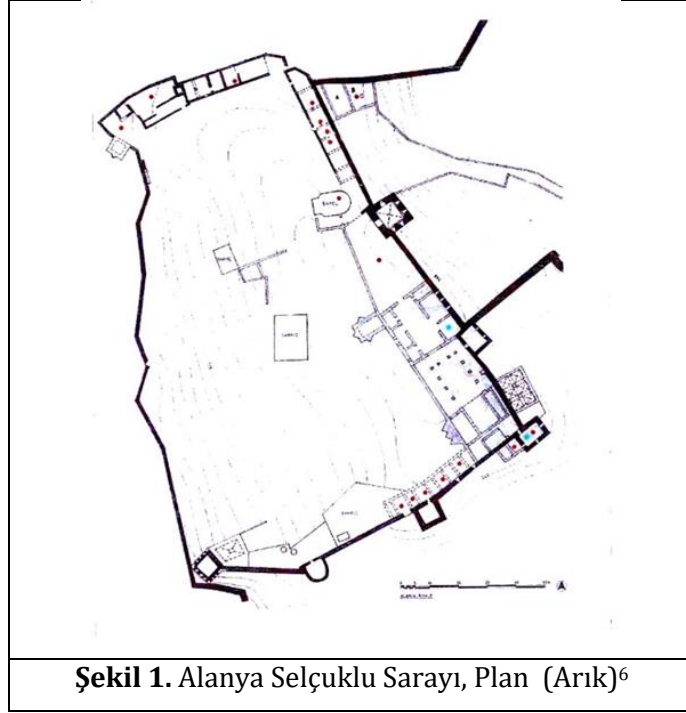
³ Antik dönemde, kayalar üzerine kurulmuş, kuvvetli doğal savunması olan Korakesion (Corakesion), isimli bir kent olduğu dışında Alanya'nın Bizans dönemi Kalonoros kentinin tarihi bilinmemektedir. Bk.: Lloyd/Rice, Alanya: 1-2; İç Kalenin Helenistik dönemden itibaren Akrop olarak kullanıldığı, günümüzde Aziz George Kilisesi olarak adlandırılan küçük şapele ev sahipliği yapan alan, Bizans döneminde, 6. ve 10. yüzyıllar arasında en dikkat çekici yerd. Bk. Bilici, "Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine", yayınlanmamış rapor: 1-3, Arık, O. 1986. "Alanya Kalesi 1985 Yılı Kazı Çalışmaları." Kazı Sonuçları Toplantısı 8 /2: 335-47.

(1220) Anadolu Selçuklular tarafından alınmıştır. Alaaddin Keykubad kendi ismine atıf olarak kente “Alaiyye” ismini vermiş, kente Selçuklu görünümü ve özelliğini kazandırmak amacıyla İç Kalede kapsamlı geliştirme planı uygulamaya başlayarak surlarda onarım yaptırmış ve kalenin güneydoğu kenarına bir Saray inşa ettirmiştir (Baykara, Alâeddin Keykubad’ın İmar Faaliyetlerinde Antalya ve Alâiye’nin Yeri, 1988). Sultan Alâeddin Keykubad kendi dönemi, bu saraydan başka, çoğu kent dışında ve bahçeler içerisinde olmak üzere köşkler de inşa ettirmiştir (Redford S. , 1982; Baykara, 1988; Redford, 2000)⁴

1986 yılı kazı çalışmaları sırasında bulunan çini parçalarının birleştirilmesi ve üzerindeki kitabenin okunması ile İç kaledeki sarayın inşa tarihinin, 1221-1223 yılları arasında olduğu saptanmıştır (Bilici, 1997) ⁵. Saray, Selçukluların altın çağı olarak benimsenen Sultan Alâeddin Keykubad döneminde, kışlık ikametgâh olarak kullanmış, Sultan bu sarayda kısa süreler kalmıştır (Şek: 1, Plan, Şek. 2: A olarak işaretlenen bölüm) Selçuklu tarihçisi İbn Bibi, “Sultan’ın kış aylarında Kayseri’den Antalya’ya gelerek burada bir ay kaldığını, daha sonra Alanya’ya geçerek burada da bir ay veya biraz fazla kaldıktan sonra da Nisan ayı sonunda, Konya veya Kayseri’ye gittiğini yazmıştır (Bibi, 2014; Baykara, 1988). Yapılış tarihi 1235 olarak benimsenen Kubadabad sarayının inşaatından sonra ise Keykubad, ölümüne kadar Kubadabad sarayında kalmıştır. Alâeddin Keykubad’ın 1236 yılında ani ölümü üzerine tahta gelen Oğlu Giyaseddin Keyhüsrev II (1236-1246), aynı geleneği devam ettirerek, kış aylarını Alanya Sarayı’nda geçirmiştir. Keyhüsrev, babasının kullandığı güney yöndeki, A bölümünün kuzey tarafına, ikinci bir revaklı avlu etrafına odalar eklemiştir. Bölüm B, olarak işaretlenen bu bölümde, iki uzun kenarda, doğu kanatta V, batı kanatta VI-VIII odalarını eklemiştir, X No.lu kuleyi de düzenlemiştir.

⁴ Redford, S. 1982, Thirteenth Century Rum-Seljuk Places and Palace Imagery, *Ars Orientalis*, 220-222; Baykara, 1988, Alâeddin 9-10 ;Redford, S.,2000, *Landscape and the State in Medieval Anatolia: Seljuk Gardens and Pavilions of Alanya*, Turkey; Alaaddin Keykubad’ın Saltanatı süresince 19 kentin gelişmesine ve yenilenmesine aktif olarak katkıda bulunduğu, ancak kendi ismini sadece buraya verdiği söylenir. Bu seçim de Alanya’nın Anadolu Selçuklu Sultanı olduktan sonra fethedilen ilk kent olması ile bağdaştırılır. Bu süreçte, kent surları bilinçli bir tasarımla yenilenmiştir, şöyle ki: duvarlar Ehmedek, İnce Kale, Adam Atacağı, Cilvarda Burnu, Arap Evliyası, Kale ve Kalenin doğusundan aşağıya, Tophane ve Tersane’den geçip Kızılkule’de sonuçlanmak üzere tasarlanmıştır. İç Kale’de 83 kule vardır, Ortaçağlarda hepsi kale içinde yaşayan halka su sağlamak için yapılmış 400 tane kuyu vardır. Tersane ve Kızıl Kule Alanya’yı, Batı Akdeniz ticaretinde, özellikle Eyyubi’ler ve İtalyan kentleri arasındaki ticaret için önemli liman yapmıştır.

⁵ Bilici, K. Alanya Kalesi 87-91; Bilici, K. “Selçuklu Sarayı’nın Restitüsyonu Üzerine”, yayınlanmamış rapor: 6-7: Kazıda bulunan küçük çini parçalarının birleştirilmesi ile sekiz köşeli bir duvar çinisi ortaya çıkmıştır. Bu kitabeli çini olasılıkla odanın güney doğu duvarında diğer düz duvar çinileri arasında bulunuyordu. Kitabe, Alaaddin Keykubad’ın ismini verdiği ve belirli tarihlerde kullandığı unvanları sıralar. Tarihlendirme bu unvanlara dayanarak yapılabilmektedir.

Şekil 1. Alanya Selçuklu Sarayı, Plan (Arık)⁶

Saray Kuzey-Güney yönünde, İç Kale'nin güneyine yakın mesafede inşa edilmiştir. Batı duvarı sur duvarını izlediği için girintili çıkıntılıdır, diğer üç duvar planı dikdörtgene tamamlar. Sarayın esas girişi kısa kuzey duvarı üzerinde, İç Kale girişinin arkasındadır.

Dikdörtgenin ortasında, Tören Avlusu nitelikli geniş açık avlu bulunur. Kapalı mekânlar bu avlunun güneydoğu köşesinde yer alır ve art arda iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda (Şek.2: planda A olarak işaretli), batı duvarında, Tören Avlusuna bakan 8 mekân sıralanır. İkinci kısımda (Şek.2 planda B olarak işaretli) ise önce revaklı avlu, ardından güney - kuzey kanatlarda, doğu duvarına yaslanan birkaç oda sıralanır. Bilici, “sur duvarının güneydoğu köşesindeki kulenin Bizans dönemine ait olduğu (planda X işaretli mekân), yapılan onarım ve yenilemeler sırasında Keykubad'ın özel odası olarak yeniden işlevlendirildiği” görüşündedir (Bilici, Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine). 1985-1991 yılları kazıları sırasında bu odada bulunan çok sayıda duvar çinisi ile kullanma ve pencere camlarına ait küçük buluntular bu görüşü desteklemektedir. Avlunun doğu kenarındaki iki oda da (planda VII ve VIII) II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde onarılarak onun özel kullanımına hazırlanmıştır. Diğer odada olduğu gibi burada da günlük kullanım camları ve pencere camlarına ait buluntular bu görüşü desteklemektedir (Arık, 1986). Sultanlara ait bu özel odaların, köşk niteliğine ahşap üst katları bulunduğu ve pencere camlarının buralarda tepe penceresi olarak kullanıldığı düşünülür.

Kaynaklara göre Alanya Sarayı, 1243 Moğol saldırılarından sonra kısmen veya tamamen terkedilmiş, II. Gıyaseddin Keyhüsrev de buradan ayrılarak Kubadabad Sarayı'na yerleşmiş, 1246'da ölünceye kadar da

⁶ Arık, O. Kale 1986 fig. 1 plan. ; Arık, O. Alanya 1999, fig. 1 plan. – Bilici, K. “Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine”, yayınlanmamış rapor, tarihsiz: 6-7.

orada yaşamıştır⁷. Saray bu tarihten sonra bir süre burada kalanlar, çalışanlar tarafından kullanılmış, daha sonra bir süre de farklı istilacılar tarafından kullanıldıktan sonra terkedilmiş ve zaman içerisinde harabe haline gelmiştir. 1985-1991 yılları arasında yapılan kazılarda, Keykubad ve Keyhüsrev'in özel odalarının üst katları olan ahşap köşkerin ya 1243 veya daha sonra yıkıldıkları anlaşılmıştır. Bu odalarda kullanılan camlar da enkazlardan karışık ve ufak parçalar halinde ortaya çıkmıştır.

Şekil 2. Alanya Sarayı Planı A: Alâeddin Keykubat Dönemi 1221-23
B: Giyaseddin Keyhüsrev Dönemi 1236-46

A: Eski Bizans suruna ait XIII No.lu kule Alâeddin Keykubat'ın özel odası olarak düzenlenmiş, ikinci kat olarak ahşap köşk eklenmiştir. XIV No.lu oda servis mekânı.

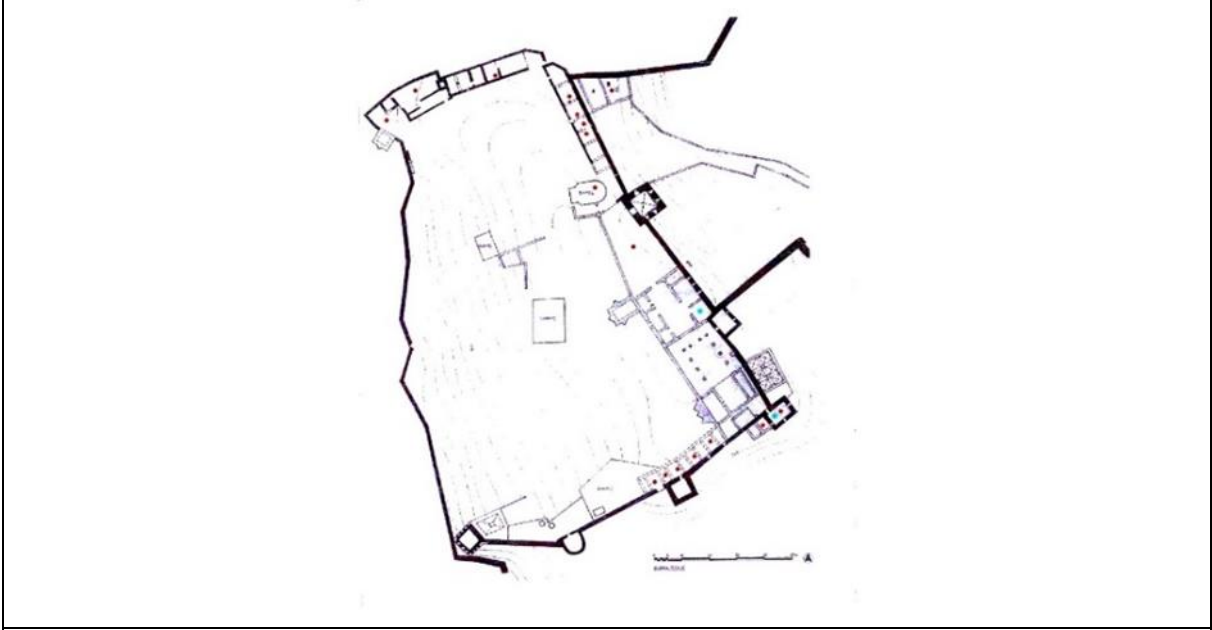
B: Giyaseddin Keyhüsrev için yapıldığı, VIII No.lu odaların, yine üst katında ahşap köşk, VII No.lu oda servis mekânı olarak düzenlenmiştir (Bilici, Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine).

Camların Buluntu Mekânları

Alanya Sarayının I. Dönem Kazılarında camlar, "sarayın bazı özel işlevli mekânlarında topluca bulunmuştur", denilebilecek bir yoğunluktadır. Bu nedenle de, camların Saray'ın mekânlarındaki dağılımı belli bir kullanıma işaret ediyor olabilir⁸. Bu mekânların üst örtülerinin çökmesi cam buluntuların çok küçük parçalar halinde kırılmalarına, hatta bir mekândan diğerine savrulmalarına, dağılmalarına neden olmuştur. Sarayın yıkılmasından kazı çalışmalarının başlamasına kadar geçen uzun zaman dilimi içerisinde cam buluntularının toprak altında kalmaları da çoğu örnekte soda-silis camlarında görülen tabakalaşma nitelikli bozulma, yüzeydeki irizasyon – aşınmalar yansira bazen aynı nedenle tamamen yok olmasına neden olmuştur.

⁷ Kubadabad Sarayı kazılarında bir çöp çukurunda bulunan, üzerinde Giyaseddin Keyhüsrev'in adı bulunan mineli tabak bunun kanıtıdır. Bk. Bakırer, Ö ve Redford, S. (2017). "The Kubadabad Plate, Islamic Gilded and Enameled Glass in Context", *Journal of Glass Studies*, Vol. 59, 171-191.

⁸ Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, bu değerlendirme kazılar sırasında çıkarılan bütün buluntuları değil sadece seçilen ve belgelenen bir grup buluntuyu kapsamaktadır, bu nedenle de sayısal sonuçlara ancak varsayım olarak bakılabilmektedir.

Şekil 3. Sarayda cam buluntularının bulunduğu mekânlar: o kırmızı noktalar günlük kullanım camlarının, o yeşil noktalar da pencere camı buluntularının çıktığı mekânları işaret etmektedir.

Saray mekânlarının özelliklerini ve işlevlerini değerlendiren Bilici, Sarayın iç avlusuna (tören avlusu) açılan taht eyvanının gerisinde kalan, sarayı güneyden sınırlandıran sur duvarının, güneydoğu köşesinde yer alan, olasılıkla Bizans dönemine ait burcun Alâeddin Keykubat dönemi inşaatı aşamasında özenle ele alındığını belirtmiştir. Ayrıca Sultan'ın ikameti için özel bir odaya dönüştürüldüğünü söyler (Bilici, Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine). Kazı çalışmalarında, XIII numaralı mekân olarak tanımlanan bu odada nitelikli çini parçaları ve fresk kalıntıları yanısıra pencere camlarının küçük parçaları da bulunmuştur. Belgelenen yedi adet küçük pencere camı parçasından bir tanesi koyu mavi, diğerleri açık veya koyu bal sarısı renkli olmak üzere daire biçimli, merkezleri bombelidir⁹. Bu buluntular, XIII numaralı mekânda, içliklerinde renkli camların kullanıldığı, birkaç tane tepe penceresi bulunduğunu düşündürebilir. XIII numaralı mekânın yanında yer alan XIV numaralı mekân helâ veya gusûlhane olarak tanımlanmıştır (Bilici, Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine). Bu odada pencere camlarına ait, renkleri yeşil, mor ve bal rengi olarak çeşitlenen, küçük boyutlu yedi adet parça¹⁰ ile bir şişeye ait olabilecek yarım bir dip parçası bulunmuştur. Bir servis mekânında renkli camlı tepe pencerelerinin bulunması pek beklenen bir uygulama olmayabilir. Bu konuda Bilici, XIV ve XV mekânların üzerinde bir seyir köşkünün

⁹ Bu yazıda pencere camları için ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Ayrıntılı katalog bilgisi ve değerlendirme için Bk. Bakırer, Ö. (2020), "Window Glass from the Excavations in the Seljuk Palace at Alanya", *Adalya*, 23: 456-459, Cat. No. B5, B7, B9b, B17, B18, B19, B20C.

¹⁰ Bu yazıda pencere camları için ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Ayrıntılı katalog bilgisi için Bk. Bakırer, Ö. (2020), "Window Glass from the Excavations in the Seljuk Palace at Alanya", *Adalya*, 23: 456-459, Cat. No. B5, B7, B9B, B17, B18, B1, B20.

bulduğunu dolayısıyla söz konusu camların bu üst katlara ait olduklarını ve büyük olasılıkla üst örtünün ve üst katların yıkılması sırasında alt katlara dağıldıklarını söyler (Bilici, Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine). Aynı olasılığın, parçası olarak yan yana olan XIII ve XIV numaralı odalar yıkılırken içlerindeki malzemenin karışmış olabileceği, bu nedenle de aslında XIII numaraya ait olan camların diğer odaya savruldukları görüşü de Bilici tarafından söylenmiştir.

Sarayın doğu yönünde, aynı dönem eklerinden XI numaralı mekânın açmalarında da az sayıda pencere camlarına ait küçük parçalar bulunmuştur. Aynı açmada 1987 yılında bulunan kitabeli bir çiniye ait parçalar da bulunmuştur. Bilici, bu mekânın bitişiğindeki taht eyvanı ile ilişkisini ve bulunan çini parçalarını göz önüne alarak XI numaralı mekânı bir "köşk oda" olarak tanımlamıştır (Bilici, 1997).

Cam buluntuların sayısal yoğunluğuna bakılınca, Saray odaları içerisinde ilk öne çıkan iç avlunun güneydoğu köşesinde yer alan VIII numaralı mekândır. Bilici, iç avlunun doğu kenarında sıralanan VIII ve VII numaralı mekânların I. Alâeddin Keykubat'tan sonraki bir inşaat aşamasında yapıldığı, bu mekânların bugünkü görünümünü de I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemindeki tekrar kullanımı ve ikinci inşaat aşamasında kazandığı görüşündedir. (Bilici, Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine) VIII numara, VII'den bir duvarla ayrılır. VIII numaranın duvarında muhtemlen daha önce mevcut bir freskin üzerine gelmesinden de bu ara duvarın daha sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Oluş Arık bu mekânı, "tuğlalardan oluşan düzgün döşemesi, zemindeki küçük havuzu ile bir tür köşk oda gibi kullanıldığı" şeklinde tanımlanmaktadır (Arık, 1988).

Sarayın kuruluşunda ikinci dönemi simgeleyen, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in özel kullanımı için yeniden düzenlenen, bu odada da günlük kullanımla ilişkili 20 adet cam buluntu ile 6 adet küçük pencere camı buluntusu belgelenmiştir¹¹.

Burada kullanma camları yanısıra açık ve koyu patlıcan moru, açık ve koyu bal sarısı, koyu yeşil, turkuaz mavi renklerde pencere camlarına ait küçük parçaların bulunması bu odada da XIII numara gibi renkli camlı tepe pencerelerinin varlığı ile bağlanabilir. Büyük olasılıkla, her iki dönem inşaatında da, önce I. Alâeddin Keykubat sonra da II. Gıyaseddin Keyhüsrev için yapılan özel odalara renkli camlı tepe pencereleri konulmuştur. Ancak, VIII numara ve XIII numaralı odalarda bulunan kullanım camlarında biçim, boyut ve renk özelliklerine dayanan bir ayırım yapılamamakta ve inşaatla izlenen dönem farkları cam malzemedeki izlenememektedir.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin VIII numaralı mekânında pencere camları yanısıra, çok sayıda günlük kullanım camlarına ait parçalar, daha özel nitelikli altın yıldız ve emaye bezemeli kullanma camlar ve düğümlü camlar bulunmuştur. Bunlar belki de Sultan'ın özel ilgi ve beğenisi ile bağlanabilir

¹¹ Bu yazıda pencere camları için ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Bu pencere camlarının ayrıntılı katalog bilgisi için Bk. Bakırcı, Ö. 2020, Window Glass from the Excavations in the Seljuk Palace at Alanya, *Adalya*,

ki özel ilgi duyduğunu düşündürecek diğer bir kanıt da Kubadabad'da bulunan ve üzerinde Sultan'ın isminin bulunduğu mine ve emaye boyamalı tabaktır (Önder, 1968).

Cam Buluntuları

Alanya İç Kalesi'nde yer alan Selçuklu Sarayı'nda, 1985-1991 yılları arasında gerçekleştirilen, I. dönem kazı çalışmaları kapsamında, sarayın değişik mekânlarında, farklı nitelikte küçük parçalar halinde çıkarılan camların kazı ekibi tarafından seçilen, profil, malzeme, teknik ve yüzey bezemesi için bilgi veren yaklaşık 60 adet örnek, o dönem ünvanları ile Dr. Kenan Bilici, Dr. Rüstem Bozer, Dr. Bozkurt Ersoy tarafından belgelenmiş, fişleri hazırlanmış, büyük bölümünün eskiz çizimleri yapılmıştır¹². Ben 2001-2004 arasında üç dönem katıldığım kazı çalışmalarında, cam buluntuların daha önce hazırlanmış fişlerini buluntular eşliğinde elden geçirdim, kendi gözlemlerimi ekledim, farklı özellikler taşımaları veya eldeki örneklerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaları koşuluyla, belgelenmemiş camlar arasından bazı yeni örnekleri ekledim. Pencere camlarının çizimleri ile diğer bazı eksik çizimleri tamamladım ve hepsini AutoCad programında çizime dönüştürerek yayın için gerekli niteliğe getirdim. Seçilen buluntularda sayısal ağırlık, şişe, kadeh ve benzeri günlük kullanım için üretilmiş kaplara ait küçük parçalardır. İçlerinden 30 adet, gruplanabilen buluntu, kendi içlerinde biçim, renk, yapım tekniği ve bezeme olarak çeşitlenmektedir. Bunlara ek olarak az sayıda bilezik ve boncuk gibi kişisel süs objeleri ile öküzgözü, göbekli, crown olarak tanımlanan pencere camlarına ait 25 adet küçük boyutlu kırıktan oluşan farklı nitelikte ürünleri içermektedir. Seçilen buluntular dışında kalanların malzeme, renk, biçim ve yüzey bezeme özelliklerini genel olarak belgelemek üzere sayısal bir saptama ve genelleme yapılmamış, sadece fotoğraf ile belgelenmişlerdir.

Şekil 4. Cam buluntuları birarada

Elif Beşer, Alanya cam buluntuları ve özellikle pencere camı buluntuları üzerinde yaptığı arkeometrik çalışmada camların malzeme özelliklerini saptamıştır, şöyle ki: "Örneklerin temel, az ve iz element

¹² Cam buluntuların daha önce hazırlanmış fişlerini buluntular eşliğinde elden geçirerek kendi gözlemlerimi ekledim, farklı özellikler taşımaları veya eldeki örneklerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaları koşuluyla, belgelenmemiş camlar arasından bazı yeni örnekler eklendi. Pencere camlarının çizimleri ile diğer bazı eksik çizimler tamamlandı ve hepsi AutoCad çizimine dönüştürülerek yayın için uygun niteliğe getirildi.

içerikleri X-Işınları Floresans Spektrometrisi ile belirlenmiştir. Analiz sonuçları camların tipik soda-kireç-silis camı olduğunu ve ağırlıkça % 68.22 (SiO₂); % 11.3 (Na₂O); ve % 6.7 (CaO) göstermiştir. Hiyerarşik kümeleme istatistik yöntemi uygulanmış ve örnekler, alkali ergitici kaynağı hakkında bilgi verebilen potasyum ve magnezyum oksit içeriklerine göre gruplandırılmıştır. Renk veren metaller demir, bakır, kobalt ve manganez olarak saptanmıştır” (Beşer, 2009). Bu tanım camların yapısal ve renk özellikleri için yeterli bilgi vermektedir. Bu kompozisyonla hazırlanan ve oksitlerle renklendirilen camların pencere camlarında kullanılan renkleri: bal sarısı, kahverengi-sarı, lacivert, mavi, turkuvaz, mor ve yeşil olarak çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca, her rengin açık ve koyu tonları da bulunmaktadır. Kullanma camları için arkeometrik çalışma yapılmadığı için malzeme özellikleri saptanamamıştır, ancak sarı/kehribar renkli camlar dışında kalanlarda görülen yoğun bozulma ve aşınma soda-kireç-silis camı olduklarını düşündürür.

Nitelikleri

Bu çalışmada camlar üç grup olarak ele alınmıştır. Bunlardan ilk iki grup, günlük kullanıma ait oldukları düşünülen küçük buluntulardır. Çukur veya yayvan kap, kase, tabak ve bardaklara ait parçalar olabilirler, ancak profil vermedikleri için yorum yapılamamaktadır. Bu nedenle de buluntular önce renk, ikinci olarak da yüzey özelliklerine dayanarak gruplanmıştır.

Pencere camı buluntuları biçim ve boyutları için bilgi vermektedir ve ayrı bir grup olarak ele alınmıştır. Şekil 3'te Saray planında kırmızı noktalı mekânlar günlük kullanım camları, yeşil noktalı mekânlar ise pencere camlarının bulunduğu mekânları işaret etmektedir.

1. Koyu sarı/kehribar ve açık sarı renkli cam grubu:

1.1. Koyu sarı/kehribar, yüzeylerinde “düğüm” bezeme olan, profil vermeyen, biçimleri ve işlevleri saptanamayan buluntular

1.2. Koyu sarı/kehribar, yüzeyleri düz, profil veren ancak biçimleri ve işlevleri kesin olarak saptanamayan buluntular

1.3. Açık sarı, biçimleri ve işlevleri saptanamayan buluntular

Günlük kullanım camlarına ait olmaları gereken koyu sarı, tarçın veya kehribar renkli olarak tanımlanabilecek cam grubu diğer iki grup buluntudan farklı özellikler taşımaktadır. Bu özellikler de renk yanı sıra yüzeylerinin parlaklığı, içlerinde hava kabarcığı ve siyah nokta bulunmaması, yüzeyde hiç bozulma (irrizasyon) olmaması şeklinde özetlenebilir. Bu cam grubunda biçimsel olarak üç grup belirlenmiştir.

1.1. Koyu sarı/kehribar, yüzeylerinde “düğüm” bezeme olan, profil vermeyen, biçimleri ve işlevleri saptanamayan buluntular:

Renk ve hamur özelliklerine ek olarak bu gruptaki cam buluntuların bir kısmının yüzeylerine üretim sırasında yapıştırma yoluyla eklenmiş düğüm benzeri bezeme bulunmaktadır. Kaynaklarda, yaygın

olarak İngilizce “prunt” , Almanca “nuppen” olarak isimlendirilen bu bezeme biçimi için Türkçe yayınlarda “çimdik”, “siğil”, “nokta” terimleri kullanılmıştır. Öney, bir yazısında bunlara, İngilizce “applied studs” ve Türkçe “cam kabaralar” olarak atıf yapmıştır (Öney, 1990). Burada düğüm terimi yapım tekniğini tanımladığı için tarafımdan tercih edilmiştir. Parçaların incelenmesi kullanılan tekniğini tanımlamaya olanak sağlamaktadır. Şöyle ki: Kabın üretimi tamamlandıktan sonra metal çubuğun (noble/pontil) ucuna ufak bir parça sıcak cam alınarak yüzeye yapıştırılmış, daha sonra bu parça çekilerek uzatılmış ve kıvrılıp bir düğüm oluşturulmuştur.

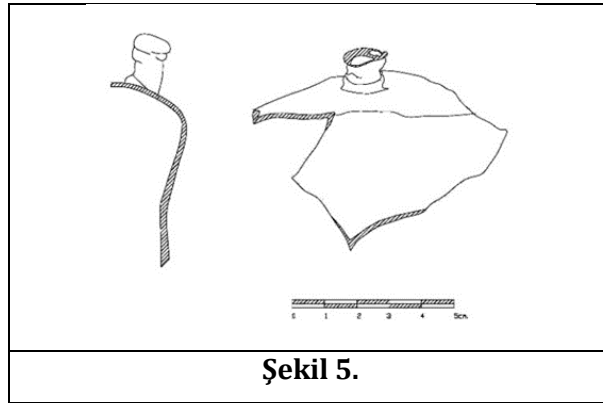
Bu gruptaki 29 adet buluntunun renk ve boyut özellikler:

Koyu bal sarısı /kehribar rengine, (Munsell: 10YR 8/4, 7/4 aralığında Munsell 5Y 7/10 aralığında ve 2.5 Y 7/12; 7.5Y, 8/5-7/2; 2.5Y, 8/4; 7.5Y, 8/5-7/2 aralıklarında). Cam hamuruda, hava kabarcıkları ve siyah noktalar hiç yok, yüzey çok parlak ve şeffaf, bozulma (irrizasyon) yok.

Bunlar arasında, profil veren tek parça, bir kadehe ait gibi görünmüyor, daha geniş gövdeli bir kaba ait olabilir. Ancak biçim saptanamıyor (Şekil 5).

Tek düğümlerin boyutları: çap: 0.9, 1.1, 1.3, 1.5, 1.9 cm arasında (Şekil 6 ve 7).

Kabın parçası ile birlikte kırılanlarda boyutlar: 3.5x3.7, 4.1x4.6, 3.8x4.8, 5.1x4.1 cm gibi değişken.

Şekil 5.

Tek tek düğümlerin çoğunlukta oldukları grupta, sadece bu iki parçada tamamlama yapılabilmiş ancak tamamlama sonucu yapılan çizim kabın biçimine ait kesin bilgi verememiştir. Bu iki parçada camın et kalınlığı yaklaşık 0.5 cm olup düğümler kalın ve ağır. Düğümlerin gövdeden koparak ayrılma nedenleri kalınlıktaki eşitsizlik olabilir. Buluntular tek tek düğüm veya gövdenin çok küçük parçası ile birlikte düğüm olarak iki şekilde bulunmuştur (Şekil 6 ve 7).

Şekil 6 ve 7. Tek düğüm veya gövdenin çok küçük bir parçası ile birlikte düğüm (Bakırer)

Bu buluntuların küçük bir kısmının boyutları aşağıda sıralanmıştır:

Buluntu boyutu: 3.0 x 3.3cm, düğüm boyutu: çap: 1.2 cm, yükseklik:1.5 cm

Buluntu boyutu: 2.4 x 3.1cm, düğüm boyutu: çap: 0.7 cm, yükseklik: 0.6 cm

Buluntu boyutu: 2.1 x 2.9cm, düğüm boyutu: çap: 1.0 cm, yükseklik: 0.9 cm

Buluntu boyutu: 1.6 x 1.0cm, düğüm boyutu: çap: 0.7 cm, yükseklik: 0.9 cm

Buluntu boyutu: 2.2 x 2.0cm, düğüm boyutu: çap: 0.1 cm, yükseklik: 1.2 cm

Buluntu boyutu: 2.5 x 1.2cm, düğüm boyutu: çap: 0.1 cm, yükseklik: 1.4cm

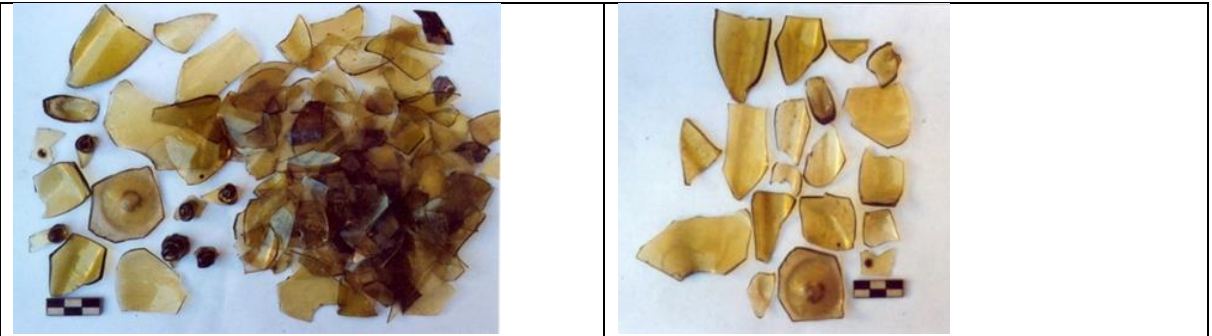
Buluntu boyutu: 2.3 x 1.6 cm, düğüm boyutu: çap: 0.9 cm, yükseklik: 1.6 cm

1.2. Koyu sarı/kehribar, yüzeyleri düz, profil veren ancak biçimleri ve işlevleri kesin olarak saptanamayan buluntular:

Bu renkli cam hamurundan ikinci grup “düğümlü” parçalara renk, doku, parlaklık ve yüzey özellikleri benzerlik gösteren küçük buluntulardır. Şişelerin ve kadehlerin dip, boyun, kaide ve gövdelerine ait bu küçük buluntularda tamamlama yapmak ve kesin biçim önerisi yapmak için bilgi yeterli değildir.

Renk: bal sarısı/ kehribar (Munsell: 5Y 7/10, 2.5 Y 7/12) yüzey parlak, irizasyon yok, nadir olarak hava kabarcığı ve siyah noktalar var. Bu parçalarla tek düğümler arasında da biçime işaret edecek bir ilişki kurulamamıştır.

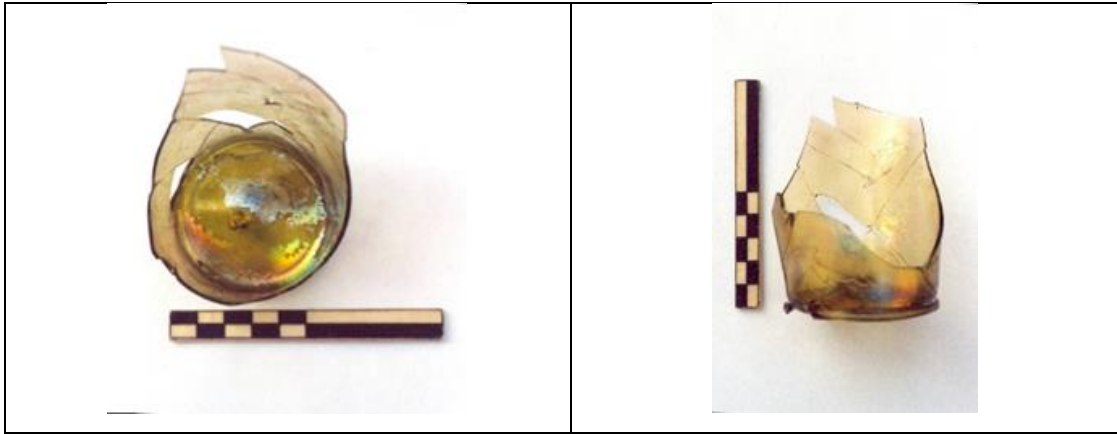
Boyutları: 5.1 x 4 cm 3.5 x 3.7 cm 2.3 x 3.8 cm 4.6x4.1 cm arasında değişmektedir.

Şekil 8. Yüzeylerinde düğüm olan buluntular

Şekil 9. Şişelere ait olabilecek buluntular, düğüm olmayan buluntular bir arada.

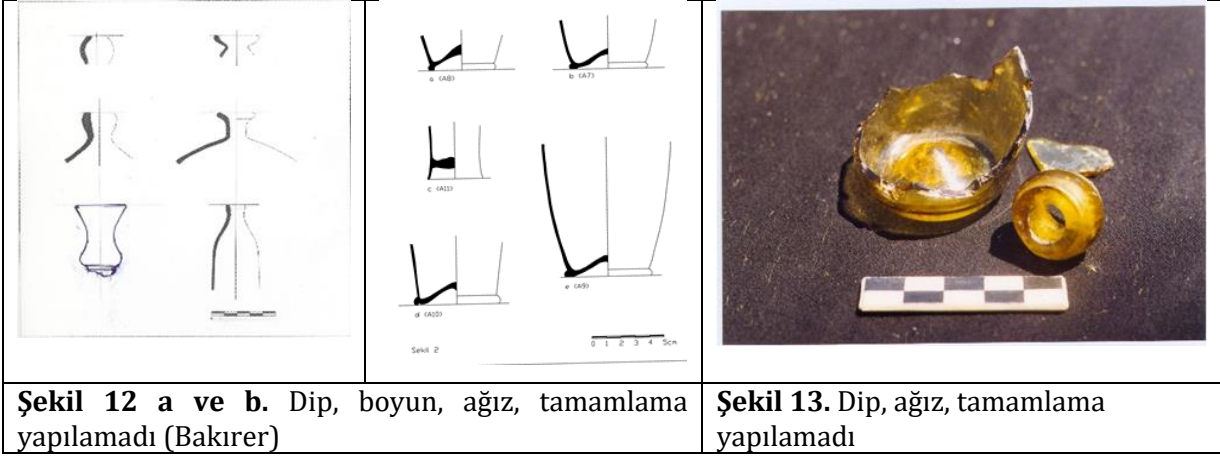
Şekil 8. ve 9’da görülen buluntularda renk ve parlaklık özelliklerinin aynı olması, 1.1. ve 1.2. gruplarında hammaddenin aynı, biçimin farklı olduğunu göstermektedir. Bu koyu sarı/kehribar renkli, yüzeyi çok parlak, hiçbir bozulma, aşınma (irizasyon) olmayan cam hamuru çok özel ve bildiğim kadarı ile şimdiye kadar Ortaçağ kazı buluntuları arasında rastlanmayan bir özelliktedir. Elif Beşer, ODTÜ Arkeometri Anabilim dalında yaptığı “*Archeometrical Investigation of some Medieval Glass Samples from Alanya Region*” başlıklı yüksek lisans tezinde bu kehribar renkli camın ham maddesini ve renk verici maddelerin arkeometrik yöntemlerle incelemiş ve bu rengin: Demir² ve Demir³ ve Kükürt (Fe², Fe³, S²) iyonlarının oluşturduğu kompleks bir yapıya sahip olduğunu saptamıştır. Çalışmada camın renk kompozisyonunun Alanya camları arasında da çok özel olduğu belirtilmiştir (Beşer, 2009). Aynı koyu sarı/ kehribar renkli cam hamurundan, biraz daha açık tonlu bardak dipleri ve şişelerin dip, boyun, ağız kısımlarına ait buluntular. Bunlarda bilgi eksikliği nedeniyle tamamlama yapılamamıştır.

Şekil 10. Dip ve Gövde parçası. Vurma dip, halka ayak, gövde yukarı doğru hafif genişler. Renk: Sarı/kehribar (Munsell:2.5Y,8/4) Çap: 5.6 cm; buluntu yükseklik: 2.5cm Kalınlık: 0.2-0.3cm Konsolidasyon yapılanca incelmış.

Şekil 11. Dip ve gövde parçası, vurma dip, halka ayak, gövde yukarı doğru hafif genişler. Renk: koyu Sarı/kehribar (Munsell:2.5Y,8/4) Çap: 5.6 cm; buluntu kalınlık: 0.2-0.3 cm Konsolidasyon yapılanca incelmış. Yükseklik: 2.5cm

Şekil 12 a ve b. Dip, boyun, ağız, tamamlama yapılamadı (Bakırer)

Şekil 13. Dip, ağız, tamamlama yapılamadı

1.3. Açık sarı ve sarı/yeşil renkli, biçim ve işlevleri saptanamayan camlar:

Şekil 14 a, b, c. Bardak veya kadeh dibi, tamamlama yapılamadı.

Üst kısmı için tamamlama yapılamayan dip parçası, bardak veya şişe dibi olabilir.

Derin vurma dip, pontil izi, içi oluk gibi boş halka ayak.

Sarı /yeşil renkli (Munsell: 10YR, 8/4-7/4).

Çap 5.2 cm Buluntu yükseklik: 0.3-0.4cm Kalınlık: 0.2-0.3 cm

2. Kendinden renkli ve renkli cam grubu: özellikle mineli camlar "lüks cam" olarak da tanımlanmaktadır.

2.1. Kendinden renkli, yüzeylerinde mineleme tekniği (enamel painted) ile bezeme bulunan, profil veren ancak biçim ve işlevleri kesin olarak saptanamayan buluntular.

2.2. Kendinden renkli ve farklı renklerde, yüzeylerinde bezeme olmayan, profil veren biçim ve işlevleri kesin olarak saptanabilen camlar.

Kendinden renkli ve farklı renkli cam buluntuları içeren cam grubu günlük kullanım camlarını kapsamaktadır. Ancak çoğu çok küçük ve profil vermeyen bu buluntular belgelenmemiş, toplu resimleri çekilmiştir¹³. Kendinden renkli bu grup cam, çok açık yeşilimsi renktedir, cam hamuruna metal oksitler

¹³ Ancak bunların bir kısmı da farklı günlük kullanım veya daha nitelikli cam grubuna ait tek tek parçaların buluntularıdır, örneğin şişelere ait buluntular, yüzeyleri dalgalı kadehler gibi. Bu kullanma camları belgelenmiştir ancak her biri, düğümlü kadehler ve diğerleri gibi, uzun bir karşılaştırmalı çalışma gerektirdiği için, bu yazıyı daha fazla uzatmamak amacıyla bu yazıya alınmamıştır.

katarak renklendirilmiş olanlar ise koyu yeşil, koyu mavi, mor, kahverengi-sarı, lacivert, mavi, turkuaz ve yeşil gibi farklı renklerdedir. Elif Beşer “Analiz sonuçları, camların tipik soda-kireç-silis camı olduğunu ve ağırlıkça % 68.22 (SiO₂ silisyum oksit); % 11.3 (Na₂O sodyum oksit); ve % 6.7 (CaO kalsiyum oksit) içerdiğini saptamıştır”. Beşer’in çalışmasındaki Tablo 5. incelendiğinde farklı renkler için kullanılan renk verici metal oksitlerin demir, bakır, kobalt ve manganez oldukları görülebilmektedir. (Beşer, 2009)

2.1. Kendinden renkli, yüzeylerinde mineleme tekniği (enamel painted) ile bezeme bulunan, profil veren ancak biçim ve işlevleri kesin olarak saptanamayan buluntular:

Mineli camlar grubunda, belki yine parçaların küçüklüğüne bağlı olarak az sayıda buluntu belgelenmiştir. Bu parçalar, Sarayın II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1236-1247) için onarılan ve yenilenen, planda B olarak işaretlenen bölümünde VIII No’lu odada bulunmuştur (Bilici, Selçuklu Sarayı’nın Restitüsyonu Üzerine). Burada anlaşılamayan acaba kazı ekibi mi bu kadar az sayıda belgeledi, çünkü çok küçüktü, yoksa zaten az sayıda buluntu mu vardı?¹⁴ Kalın bir bozulma tabakası ile kaplı olan bu buluntuların yüzeylerindeki bozulma ile ilgili tabaka temizlendikten sonra yüzeylerindeki bezemeye göre iki farklı gruba ayrılmışlardır. Şöyle ki:

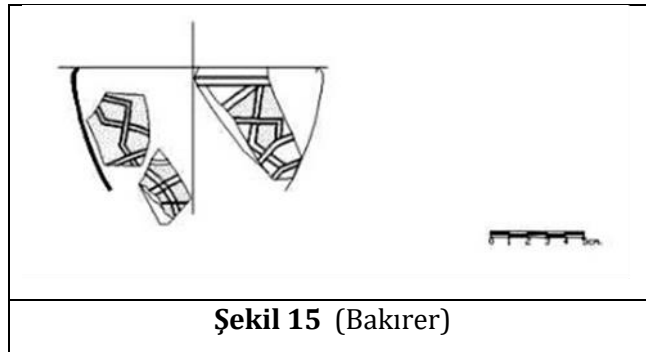
a. Kendinden renkli, yüzeylerinde mineleme tekniği (enamel painted) ile bezeme bulunan, profil veren ancak biçim ve işlevleri kesin olarak saptanamayan buluntular:

Buluntu boyut: 3.5x3.9 cm, 3.7x4.5cm; ağız çap: 11-12 cm; cam kalınlık 0.2-0.2,5 cm (Oda: VIII)

Renk: sarı-yeşil, M: 10 YR 9/1 ile 2.5 Y 8.5/2 arası

Buluntu boyut: 4.3x3.9cm, 3.x2.7 cm; ağız çap: 11-12cm; cam kalınlık 0.2cm (Oda: VIII)

Renk: sarı-yeşil, M: 10 YR 9/1 ile 2.5 Y 8.5/2 arası

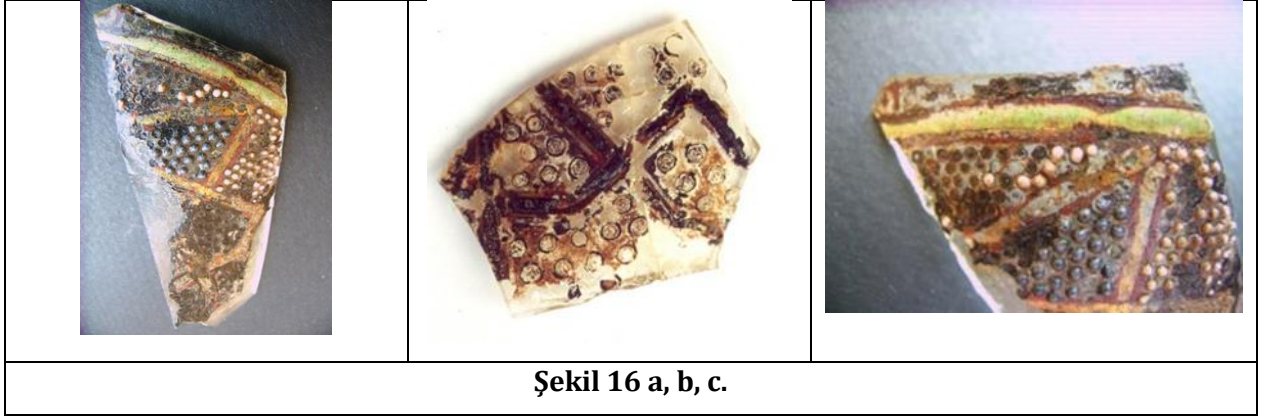

Şekil 15 (Bakırer)

Açık sarı cam hamuru, ağız ve gövdeye ait az sayıda küçük parça. Yüzeylerindeki yoğun irizasyon temizlendikten sonra, altın yıldız ve mineli özgün renkler ortaya çıkmış.

Bezeme, kabartma, yıldız ve siyah konturlu bantların tanımladığı dik köşeli düzgün olmayan dörtgenlerin içleri beyaz, kırmızı, mavi renkli kabartma küçük inci taneleri ile doldurulmuş.

¹⁴ Yazının değerlendirme bölümünde bu soru için açıklama yapılacaktır. Çünkü az sayıda buluntu parçanın üretim yeri hakkında da soru ve kuşku oluşturmaktadır.

b. Kendinden renkli, yüzeylerinde mineleme tekniği (enamel painted) ile bezeme bulunan, profil veren ancak biçim ve işlevleri kesin olarak saptanamayan buluntular:

4 küçük buluntu, boyutlar: 6.x6.7cm; 3.9x 3.2cm; 2.9x2.0cm; 2.9x1.9cm, ağız çap.11-12cm; cam kalınlık: 0.2-0.2,5cm

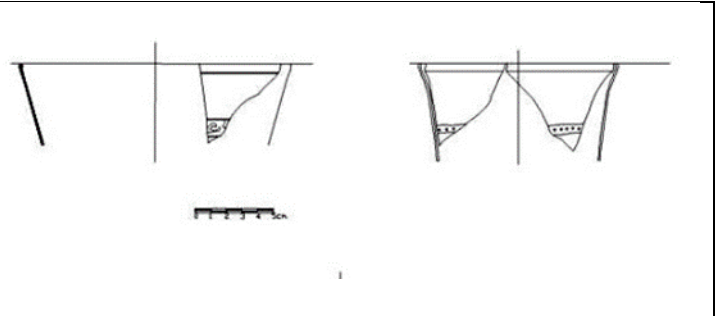
4 küçük gövde parçası: 5.3x3.1cm; 5.7x3.8cm; 3.9x3. 3cm; 8x2.8cm; cam kalınlık: 0.2 (Oda:VIII)

Renk: cam hamuru, sarı-yeşil (Munsell 10 YR 9/1 ile 2.5 Y 8.5/2 arası)

Bezeme: Ağız kenarının 4-5 cm altında, ince bir kuşak içerisinde, kabartma inci dizisi, iki kenarı cam ipliği ile sınırlanmış.

Şekil 17

Şekil 18 (Bakırer)

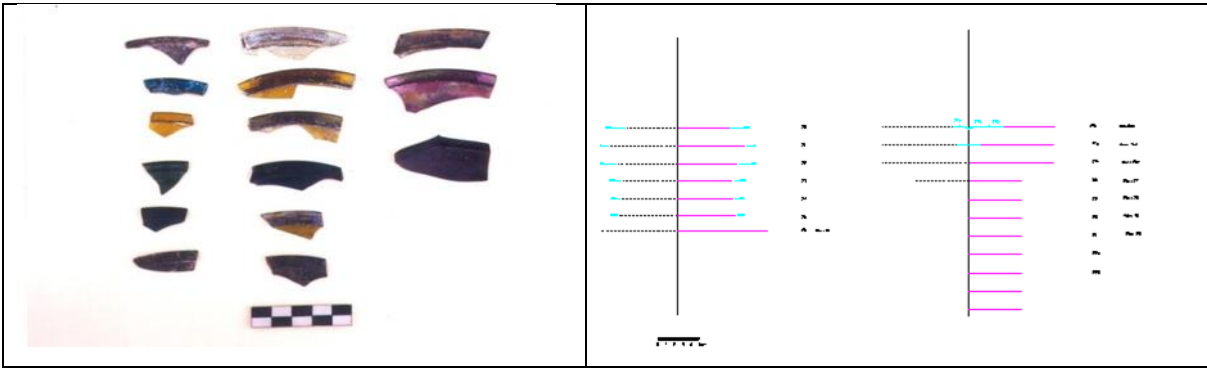
2.2. Kendinden renkli ve farklı renklerde, yüzeylerinde bezeme olmayan tulardan, profil veren biçim ve işlevleri kesin olarak saptanabilen camlar.

VIII No.lu mekânda pencere camlarına ait buluntular¹⁵:

¹⁵ Pencere camları için katalog ve değerlendirme içeren kapsamlı bir yayın yapıldığı için burada kısaca ele alınmıştır, Bk. Bu yazıda pencere camları için ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Ayrıntılı katalog bilgisi için Bk. Bakırer, Ö. 2020, Window Glass from the Excavations in the Seljuk Palace at Alanya, *Adalya*, 23: 456-470.

Şekil 19 a, b. Saray, VIII no.lu mekânda bulunan pencere camları, görünüş ve kesit.

Şekil 20 a, b. Saray, VIII No.lu mekânda bulunan pencere camları

Şekil 21. Sadece katlı kenar

Alanya Sarayı'nda Alâeddin Keykubad'a ve Giyaseddin Keyhüsrev'e ait XIII ve VIII No.lu odaların üst kısmında ahşap köşkler, bunlarda da tepe camlı tepe pencereleri bulunduğu düşünülür. Saray, 1243'de Moğol İstilas ve 1246'da Keyhüsrev'in bu sarayı terkederek Kubadabad Sarayı'na gitmesinden sonra harabeye dönmüştür. Sarayın üstteki ahşap mekânlarının yıkılması sırasında camların avluya, hatta VII ve XIV No'lu servis mekânlarına küçük parçalar halinde dağıldığı düşünülmektedir. Bu nedenle de 1985 kazılarının ilk aşamasında yalnız Sultanların özel odalarında değil, servis mekânlarında ve avluda da (VII; VIII; XIII; XIV) cam bulunduğu anlaşılmıştır (Bilici, Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine) (Turan, 1992; Claude, 1968).

Sultanlar'ın kullandıkları mekânlarda, büyük olasılıkla, alçı kayıtlar içerisinde yerleştirilerek kemerli tepe pencereleri içerisinde kullanılmıştır¹⁶. Camlar dairesel, merkezlerinde üfleme çubuğunun meydana getirdiği çıkıntı bulunan, katlı kenarlı "öküzgözü" veya "göbekli" olarak isimlendirilen camlardır¹⁷.

Pencere camı buluntuların boyutları, 12-13 cm'den 23-24 cm'ye kadar çok çeşitleme göstermektedir¹⁸. Bunun akla gelen nedeni, kemerli pencerelerin tepe kısmında küçük, aşağıya doğru büyüyen bir düzen izlendiği düşünülebilir. Pencere camı buluntularının renkleri kullanma camlarına oranla daha zengin bir çeşitlilik göstermektedir. Kullanma camlarında rastlanmayan açık ve koyu patlıcan moru, açık ve koyu mavi-lacivert, açık ve koyu firuze mavisi, pencere camı örnekleri yanı sıra kullanma camları arasında da sık rastlanan yeşil, bal sarısı renklerinde camların içliklere yerleştirilmeleri ile iç mekânın pencerelerden gelen renkli ışıkla aydınlatılmasının amaçlandığı düşünülebilir. R. Arık, Kubadabad'da 1965 kazılarında bulunan pencere camları için şunları ifade eder: "M. Z. Oral'ın 1950'deki araştırmalarında alçı şebekelere gömülü camlar bulunmuştur. Kenarların alçı şebekeye birleşebilmesi için kıvrıldığı bir biçimlenişe sahiptir. Benzer pencere camlarına Konya Köşkü kazılarında da rastlanmıştır. Bunlarda sarı, pembe, yeşil, kobalt mavisi renkler egemendir." (Arık R. , 2000).

Değerlendirme

Sayısal olarak: Alanya-Selçuklu Sarayı'nda 1985-1991 yılları arasında, 1. dönem kazıları sırasında, sarayın yaşama ve servis mekânlarında ortaya çıkarılan cam buluntuları, bir Ortaçağ Anadolu kentinde, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde, inşa edilen Sultan Sarayı'nda, bütün bireylerin günlük gereksinimlerini karşılayacak ve yine bütün bireylerin beğeni, tercih ve kullanımına tanıklık edecek nitelik ve nicelikte olduğunu düşünmüyorum. Zaten cam buluntuların Alaaddin Keykubad'ın 1221-36 ve oğlu Giyaseddin Keyhüsrev'in 1236-1246 yılları arasında kullandıkları özel mekânlarında bulunması da bu camların sadece bu iki Sultanın beğenisi olduğunu ve onlar tarafından kullanıldıklarını ve daha özenli yapılmış az

¹⁶ Alanya kazılarında bulunan alçı parçaları arasında alçı pencere kayıtlarına ait parça tanımlanmamıştır. Ancak, Kubadabad Sarayı'nda alçı kayıt ve hatta içerisinde pencere camının kenarı kırık olarak duran alçı kayıtlar, 1965'de ve daha sonra, bulunmuş ve kemerli fil gözü pencerelere ait oldukları belirtilmiştir. Bk. Uysal 2013, 119; Açıoğlu 2014 Şek.8; Bakırer, 2020: 462, n.43

¹⁷ "Crown glass" olarak tanımlanan bu cam türüne disk biçimli, küresel gibi tanımlar getirilmektedir. Bu çalışmada "daire biçimli" terimi benimsenmiştir. Daire biçimli camlar, merkezleri çıkıntılı, "göbekli" camlar eriyik cam hamurunun üfleme çubuğu ucunda üflenerek balon gibi şişirildikten sonra, nobleye aktararak yassılaştırıldıktan sonra, sürekli savrulularak, saat yönünde çevrilerek çapının genişletilmesini içeren aşamalarla üretilmektedir. Bu teknikte disk kenarları ince şekillendiği için merkeze doğru ince bir bant halinde kıvrılmıştır. Bu kıvrılma aşamasında da kenar aletle sıkıştırılır veya içi boş kalacak şekilde bırakılır.

¹⁸ Küçük kenar parçalarını değerlendirerek saptayabildiğim boyutlar: 12-13, 13-14, 15-16, 17-18, 20-21, 23-24 cm. Merkezden kırılan parçalarda tımlama yapılamadığı için boyut da saptanamamaktadır.

sayıdaki mineli (enamel) kadehlerin de kullanımdan çok belki teşhir veya benzeri bir amaçla sergilendiklerini düşündürür¹⁹.

Teşhir mi edildiler sorusunu akla getiren daha sonraki yıllara ait bazı görsel belgeler İran'lı minyatür ustalarından Behzat'a ait ve 1480-1487 arasına tarihlenen, iki ayrı minyatürde dış mekâna açılan pencereler içerisine, pencere açıklığını tamamıyla dolduran vitrinler içerisinde cam şişe ve sürahiler yerleştirilmiştir (Bahari, 1996). 1580-1604 arasına tarihlenen ve bir müzik odasının içini gösteren başka bir minyatürde, alçı nişler içerisine çeşitli boyutlarda uzun boyunlu, karınlı şişelerin sergilendikleri görülmektedir. Canby, bu şişelerin müzik odasına akustik sağlamak için kullanıldıkları görüşünü getirmiştir (Canby, 1998). Her iki örnek de farklı bir bölgeden ve daha geç tarihlere ait olmakla birlikte, saray ve köşk yapılarında, belki de bunların özel işlevli mekânlarında, böyle bir geleneğin varlığına işaret etmektedir. Alanya Sarayı için de belki böyle bir düzen düşünülebilir. Aynı nedenlerle yerel üretim olduklarını düşünmediğimiz ve günlük kullanımdan çok bir saray ortamında kullanılmış veya sadece saklanmış, hatta sergilenmiş olan diğer bazı türlerin, özellikle de az sayıdaki mineli kadehlerin ve hatta düğümlü kadehlerin parçaları olabilecek düğümlerin, iç veya dış satın alma, ticaret veya hediye yoluyla geldikleri düşünülebilir.

Sayısal olarak bakılınca, bu buluntular, İç Kale'de yer alan bir saray yapısında, ileri gelenlerin seçim, kullanım ve beğenisini, hatta belki de daha özel kullanım amaçlarını gösteren küçük bir kesit sunmaktadır. Arkeolojik buluntuların değerlendirilmesinde, "benzer türlerden çok sayıda örnek çıkmasının yerel üretime işaret ettiği, sayıca az ancak tür olarak çeşitlilik gösteren buluntuların ise başka üretim merkezlerinden ticaret, hediye ve benzeri yollarla gelmiş olabileceklerini" savunan görüş, çeşitlilik açısından zengin ancak sayıları kısıtlı olan Alanya cam buluntuları için de geçerli olabilir mi? (Weinberg, 1988) Düz, düğümlü, kendinden renkli ve renkli; kadeh, şişe, sürahi ve benzeri farklı işlevler için üretilmiş kullanma kapları, farklı renklerde düz ve petekli pencere camları Alanya cam buluntularının çeşit açısından zengin yelpazesine tanıklık eder.

Üretim yeri: Bu cam çeşitlemelerinin nerede üretildiği sorusu, sadece buluntuları belgelemek ve incelemekle yanıtlanamamaktadır. Camların Alanya Sarayı'nda veya İç Kale'nin içerisinde başka bir noktada yapıldıklarına işaret eden üretim fırını, bozuk ve atık parçalar, üretim malzemesi kalıntıları gibi kanıtlar I. dönem kazıları sırasında bulunmamıştır. Belki ileride yeni kazılar yapılırsa bu veriler aydınlanabilir. Esasen, bir Saray yapısının yakınında, üretim aşaması yüksek ısıya dayanan ve kolaylıkla yangınlara neden olabilecek bir üretim biçiminin varlığına dair kanıt aramak pek de doğru olmayabilir. Görünüşe göre, sadece bir veya iki mekânda kullanılmış olan pencere camlarının, Alanya'nın başka bir

¹⁹ Bilici tarafından yayınlanan bir grup alçı/stük buluntu çerçeve kenarı veya vitrine ait olabilecek parçalar belki de "lüks cam" diye de adlandırılan mineli camların bazı dolap, etajer benzeri yer konumlarında sergilendikleri düşünülebilir.

bölgesindeki, bir cam atölyesinde hazırlanıp Saray'a getirildikleri veya daha farklı bir üretim merkezinden getirildikleri, daha sonra da alçı kayıtlı çerçeveler kullanılarak pencerelere yerleştirildikleri düşünülebilir (Bilici, 1997).

İran'lı minyatür ustalarından Behzat'a ait ve 1480-1487 arasına tarihlenen, iki ayrı minyatürde dış mekâna açılan pencereler içerisine, pencere açıklığını tamamıyla dolduran vitrinler içerisinde cam şişe ve sürahiler yerleştirilmiştir (Bahari, 1996). 1580-1604 arasına tarihlenen ve bir müzik odasının içini gösteren minyatürde, alçı nişler içerisine çeşitli boyutlarda uzun boyunlu, karınlı şişelerin sergilendikleri görülmektedir. S. R. Canby, bu şişelerin müzik odasına akustik sağlamak için kullanıldıkları görüşünü getirmiştir (Canby, 1998). Her iki örnek de farklı bir bölgeden ve daha geç tarihlere ait olmakla birlikte, saray ve köşk yapılarında, belki de bunların özel işlevli mekânlarında, böyle bir geleneğin varlığına işaret etmektedir. Alanya Sarayı için de belki böyle bir düzen düşünülebilir. Aynı nedenlerle yerel üretim olduklarını düşünmediğimiz ve günlük kullanımdan çok bir saray ortamında kullanılmış veya sadece saklanmış, hatta sergilenmiş olan diğer bazı türlerin, özellikle de az sayıdaki mineli kadehlerin ve hatta düğümlü kadehlerin parçaları olabilecek düğümlerin, iç veya dış satın alma, ticaret veya hediye yoluyla geldikleri düşünülebilir. Kubadabad Sarayı cam buluntularının saray çevresinde yapılmış olabileceklerine dair bazı izler olmasına karşın Giyaseddin Keyhüsrev adını taşıyan mineli tabağın da farklı bir üretim merkezinden, belki de bu tür cam işçiliğinin esas üretim merkezlerinden olan Rakka'dan gelmiş, hatta 1237 yılında Kayseri Keykubadiye sarayında yapılan ikinci evliliğinde sultana hediye olarak sunulmuş olabileceği düşüncesi burası için de geçerli olabilir (Bakırer Ö. R., 2017).

Etkileşim: Renk özelliklerine uygun olarak ayrıştırıp, buna dayanarak da bu yazıda üç grupta incelenen **kullanım** camları biçim, işlev ve bezeme olarak birbirinden çok farklı özelliklerdedir.

Koyu sarı/kehribar renkli, daha büyük parçalardan kırılmış tek düğümler ve kabın küçük parçası ile birlikte kırılmış düğümleri içeren buluntu grubu (Şekil 5-9), Ortaçağ yerleşmelerinde rastlanan düğümlü kadehleri ve kupaları hatırlatır (Bakırer, 2009). Düğümler yanısıra, kadeh veya kap kenarlarına, diplerine, şişelere ait olabilecek çok sayıda küçük buluntu tümleme yapmak için yeterli bilgi vermezler. Ancak eldeki az sayıda buluntu bile, benzerlik ilişkileri ve etkileşim konusunda farklı coğrafyalara işaret etmektedir.

Düğümlerin küçüklüğü bunların bu tekniğin en yaygın kullanıldığı biçim olan kadehlere ait olabileceğini düşündürür. Bu tür kadehler emaye bezeme uygulananlardan farklı olarak kısa boylu ve silindriktir. Genişçe bir vurma dip üzerinde kısa gövde yer alır, boyun tanımlanmamıştır, sadece gövdeden ağıza geçiş çepeçevre bir cam ipliği sarılarak vurgulanmıştır. Kadeh ağıza doğru çok az genişler, bazen de birden genişleyerek küçük bir çanak gibi tamamlanır. Bu tür kadehlerde, dışa açılan dilimli bir taban da görülebilir. Kaideden başlayıp, cam ipliği hizasına kadar yüzey düzenli aralarla yinelenen düğümlerle

doldurulmuştur. Bu nedenle de tek bir kadeh için bile, düğümlerin tekrarlanma sıklığı ile bağımlı olarak, çok sayıda düğüm kullanılmıştır. Alanya buluntularında da küçük düğümlerin çok sayıda olması bunların iki veya üç kadehe ait olabileceklerini düşündürebilir. Ancak, Şekil 5'te yer alan yapılandırılmış ikili parça sert bir omuz dönüşü yapmaktadır, bu da bu iki parçanın parçaların büyük olasılıkla kadehten başka bir kaba ait olabileceklerini düşündürebilir ancak daha fazla yorum yapılamamaktadır. Lamm, düğümlü bezemenin örnekleri arasında kadehler yanısıra kaplara ait parçaları da yayınlamıştır (Lamm, 1929).

Düğümlü kadehler veya kaplar, emaye bezemeli kaplar gibi Akdeniz'e limanları olan ülkeler arasında Ortaçağ'da sürdürülen cam ticaretinin başta gelen tanıklarındır (Weinberg, 1975). Bitmiş ürün, hammadde, teknoloji transferi ile Suriye-Mısır-Korint arasında sıkı bir baplantı kurulmuş ve 11-12. yüzyıllarda sürdürülmüştür. Akdeniz'de batan kargo gemilerine ait Serçe Limanı, Uluburun, Yassıada batıkları Akdeniz'de cam taşımacılığının önemini ve yoğunluğunu gösterecek niteliktedir (Bass, 1996). Ancak bu ticaret ve taşımacılıkta, özellikle de cam konusunda, Alanya, Antalya ve Akdeniz'e açılan diğer limanların nasıl bir katkıda bulduklarını, ne tür bir rol aldıkları kesin olarak belirtecek belge bulunmamaktadır. Kereste, gıda ve benzeri önemli emtia için az da olsa kayıt ve belge bulunmasına karşın, cam konusunda belge yoktur. Bunun nedeni, belki cam ticaretinin dar bir çerçevede kaldığı, ürünün azlığı ve benzeri sebeplere bağlanabilir.

Düğümlü kadehler, ilk olarak 1937 yılında Korint'te yapılan kazılarda bulunmuştur²⁰. Kazılarda, Bizans dönemine ait iki cam fabrikası açığa çıkmış, bunlardan özellikle Güney Agora olarak isimlendirilen yapı kalıntısında bulunan fabrikada, farklı özellikte cam buluntular arasında düğümlü kadeh ve kaplardan da örnekler bulunmuştur (Davidson, 1940). Davidson, Korint'e 11. yüzyılda, Mısır'dan gelen Yunan asıllı mülteciler tarafından kurulan fabrikaların, 1147 tarihinde bölgenin Normanlar tarafından istila edilmesinden sonra kapandığını ve "fabrikada üretilen ürünler arasında iyi tanınan düğümlü kadehlerin, Mısır ve Suriye'deki cam ocaklarından batıya göç eden sanatçıların, çeşitli cam ocaklarında çalıştıktan sonra Korint'e gelip çalıştıklarını, daha sonra da Güney İtalya ve Rusya'ya göç ettiklerini" söyler²¹. Bu nedenle Korint'te üretilen düğümlü kadehlerin başlangıcının doğudaki modellerde olduğunu, ancak bu modellerin belki Suriye değil Mısır'daki örneklerden kaynaklandıklarını ve daha sonra da İtalyan ve Kuzeybatı Avrupa örneklerine model olduklarını belirtir²². Düğümlü kadeh tipinin

²⁰ *Korint* (Κόρινθος, Korinthos, Corinth) Mora Yarımadasını Yunanistan ana karasına bağlayan Korint Kıstağı'nın üstünde yer alır. (Retrieved: 20.02.2023). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Korint>)

²¹ Davidson, G.R. 1940: 324. Normanların cam ustalarını hepsini Sicilya'ya taşıdıkları ve fabrikaların 1147 de üretimi durduklarını söylemiştir. Ancak 1970 yılında Megaw ve arkasından Harden fabrikaların bütünüyle kapanmayıp bir bölümlerinin üretime devam ettikleri, diğerlerinin ise sanatlarına Sicilya ve Güney İtalya'da devam ettiklerini savunmuşlardır.

Megaw, A.H.S, "More gilt and enamelled glass from Cyprus", *Journal of Glass Studies (JGS)*, 10 (1968):96. Harden, D.B, "Ancient Glass, III: Post Roman", *Archaeological Journal*, 128 (1971): 101-103.

²² Davidson, G., 1952, p.87

Mısır kaynaklı olduğu ve oradan diğer Akdeniz'e komşu kültürlerle taşındığı, bazı kadeh ve kaplara cam ipliği, bazılarında da düğümlerle bezeme yapıldığı daha önce de İslam camı uzmanı C. J. Lamm tarafından da yazılmıştır (Lamm, 1929)²³. Düğümlü kadehlerin gerek Korint gerekse diğer birçok merkezdeki özellikleri Davidson, Lamm, Megaw, Wenzel, Han ve diğer bazı cam üzerinde uzmanlaşmış aştırmacılar tarafından ayrıntılı incelenmiş, üreten sanatçılar ve ülkeleri hakkında, daha sonra da gittikleri ülkelerdeki ürünleri hakkında çeşitli görüşler belirtilmiştir²⁴.

Korint'te başlayan ve giderek batıdaki birçok merkezde, özellikleri üretildikleri yere ve zamana göre değişen düğümlü kadehler ve kaplar Ortaçağda Anadolu'da üretilmiş midir, dolayısıyla gelenek Anadolu'da var mı, yoksa Alanya örnekleri dış kaynaklı mı diye sorgulanırsa bunların farklı özellikler taşıyan örneklerinin Anadolu'da bazı Bizans merkezlerinde yapılan kazılarda da buldukları örneklerden anlaşılmaktadır. En erken örnek, Sardes kazılarında yeşil renkli, yüzeyinde, düğüm değil konik çıkıntılar bulunan ve Roma dönemine tarihlenen bir parçadır (Von, 1980). Daha sonraki örneklerde düğümler belirgindir. Demre'de St. Nicholas Kilisesi kazılarında üç adet düğümlü örnek belgelenmiştir. Çömezoğlu, "Bunlardan ikisinde zemin rengi ve düğümler aynıdır, bir tanesinde yine aynı renk cam ipliği de kullanılmıştır. Üçüncü örnekte, düğümler mavi renklidir." olarak değerlendirir (Çömezoğlu, 2010). Bu üç kap 11-13. yüzyıllara arasına tarihlenir ve burada da Korint'deki cam üretimi ve Güney İtalya örnekleri ile bağlantı kurulur.

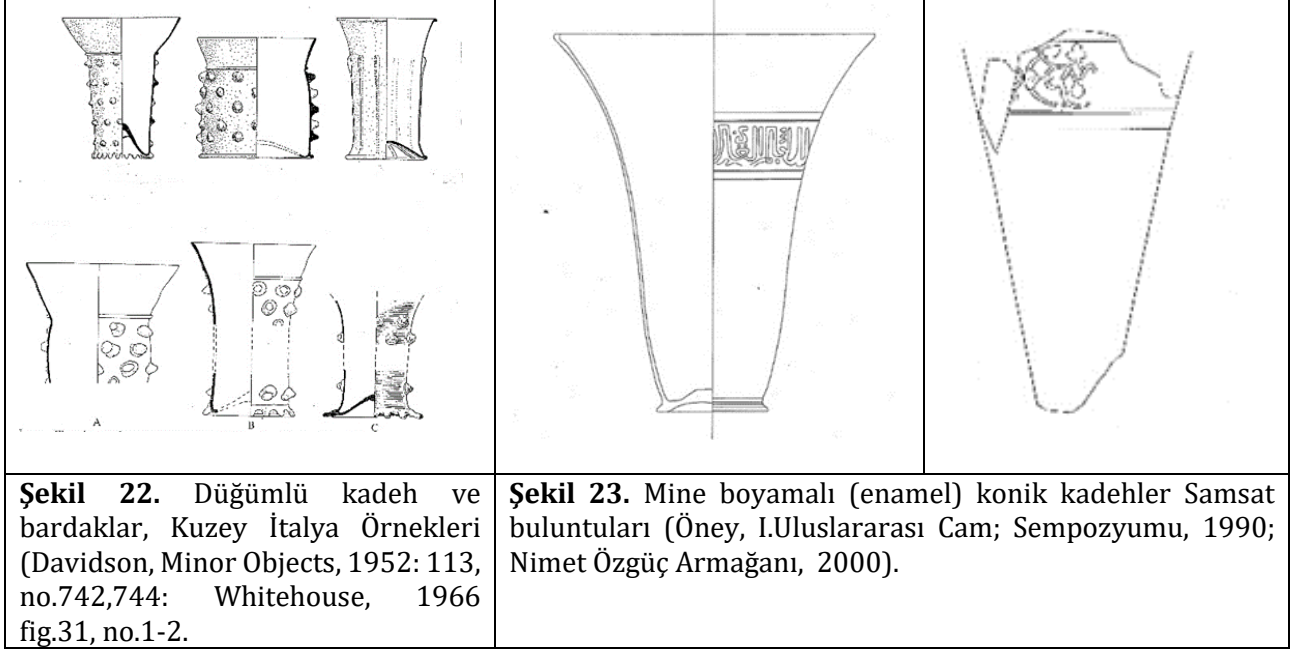
Kuşadası yakınında Kadıkalesi/Anaia'da yapılan kazılarda bulunan kadeh parçalarında düğüm yerine daha küçük kabarcık noktalar yer alır (Çakmakçı, 2008). Çakmakçı, bunları "açık yeşilden koyu yeşile doğru değişik tonlarda, içlerinde küçük hava kabarcıkları, yüzeylerinde hemen hiç bozulma olmayan, yüzeylerinde küçük kabarcıklar yanısıra yatay yönde yerleştirilmiş cam ipliği bulunur" olarak tanımlar ve Anaia örneklerinin Korint'ten çok Balkanlar'daki örneklerle benzerlik gösterdiklerini ekler (Çakmakçı, 2008).

Bergama ve Çanakkale/Ezine'de Alexandria Troas kazılarında bulunan örnekler H. Schwarzer tarafından 13. yüzyıla tarihlenmiştir. Bergama kazılarında bulunanlardan, bir tanesi yeşilimsi kendinden renkli, ikincisi de kahverengi tonlu cam hamurundan yapılmış, ters konik kadehlere ait parçalardır (Schwarzer, 2009a; Schwarzer, 2009b). Bergama örneklerinde düğümler dışında Alanya örnekleri ile benzerlik görülmez. Alexandria Troas da iki düğümlü kadeh örneği 12-13. yüzyıla tarihlenen Aşağı Agora'da bulunmuştur. Bu kazıda bunlardan başka benzer örnek olmadığı içinde başka bir cam merkezinden geldikleri benimsenmiştir.

²³ Lamm,C.J. 1930, Band I, pp.89-90, Band II, Tafel. 26/12, 13,14, 15, 16, 17,18; Tafel 27/ 2, 3,4. pl.27:15.

²⁴ Bu ilgi çekici konu çok ayrıntılı incelenmiş ve ilişkiler tanımlanmıştır. Burada konuyu fazla uzatmamak için bütün araştırmalar ve örnekler erilmemiştir. Bk. Bakırer, Ö. 2009. "Glass from the Seljuk Palace at Alanya." *Late Antique and Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*,(ed.E. Lafli) İzmir: 199-212.

Alanya camları arasında düğümlü camlar gibi farklı üretim merkezlerine işaret eden ikinci grup, kendinden renkli camların yüzeyine mineleme tekniği ile bezeme yapılmış az sayıda parçadır (Şek.14-15).

Emaye bezemeli cam kadehlerde, altın yıldız ve üç renkli, kabartma inci tanelerinin, “*Rakka Grubu*” camlarının en belirgin özelliklerinden olduğu görülmektedir. Çok benzer küçük boyutlu bir parça Harran buluntuları arasında da yayınlanmıştır (Rice, 1952). Atina’da Benaki Müzesi’nde “*Rakka Grubu*” olarak sergilenmekte olan parçalar arasında kesişen şeritler ve araları dolduran inci dizileri bulunan parçalar da Alanya’ daki kompozisyona yakın benzerlikte görünmektedir²⁵.

Emaye bezemeli kadeh parçaları Samsat cam buluntuları arasında da yaygındır. Bu buluntularda ağzın 2-3 cm altında, gövdeyi saran, 2-3 cm eninde kuşaklar içerisinde balık ve benzeri hayvan tasvirleri veya nesih yazı yer almaktadır. Bu kuşaklar dışında kalan boş alanlar yine mavi, kırmızı ve beyaz inci taneleri ile doldurulmuştur. Ancak, Alanya kadehinde olduğu gibi kesişen ince şeritler yoktur; incili dolgular geniş alana yayılırlar. G. Öney, Samsat buluntularının bezemesinin Şam, Rakka ve Hama’da bulunan camlara benzerlik gösterdiklerine işaret ederek, “Halep’te imal edilen emaye bezemeli cam kadehlerde emaye işleme daha boldur ve figürler, motifler daha büyüktür. Genelinde 1150-1310 yılları arasına tarihlenen ve daha sade dekorlu olan Şam emaye bezemeli camlarında Samsat örneklerine benzer Kufi yazı bordürleri kullanılır. Genelinde 1170-1270 arasına tarihlenen Rakka camlarında ise kalın çerçeveli, kabara gibi küçük emaye benekler görülür. Suriye’de Hama kazılarında bulunan cam kadehlerin emaye bezemesi Samsat örneklerine en yakın olanlarıdır” demekte ve Samsat kadehleri ile Alanya kadehleri arasında gözlemlenen farklara işaret etmektedir (Öney, 1990). Samsat buluntuları ile Kuzey Suriye’de

²⁵ Benaki Müzesi, s.115-117, Pl.XXIV. no.392 (ağız çapı 5) , 97 (ağız çapı 7.7)

Al Mina cam buluntuları arasında benzerlik ilişkileri olmasına karşın Alanya ile benzerlik yoktur (Lane, 1938).

Düğümlü kadehler veya kaplar, emaye bezemeli kaplar gibi Akdeniz'e limanları olan ülkeler arasında Ortaçağ'da sürdürülen cam ticaretinin başta gelen tanıklarındır (Weinberg, 1975). Bitmiş ürün, hammadde, teknoloji transferi ile Suriye-Mısır-Korint arasında sıkı bir bağlantı kurulmuş ve 11-12. yüzyıllarda sürdürülmüştür. Akdeniz'de batan kargo gemilerine ait Serçe Limanı, Uluburun, Yassıada batıkları Akdeniz'de cam taşımacılığının önemini ve yoğunluğunu gösterecek niteliktedir (Bass, 1996).

Sonuç

Bu yazıda, Alanya Selçuklu Sarayı'nda 1985-1991 yılları arasında Prof. Dr. Oluş Arık ve Ekibi tarafından yapılan I. dönem kazılarında çıkan cam buluntular incelenmiştir. Sultan I. Alâeddin Keykubat'ın Alanya'yı aldıktan sonra İç Kale'de gerçekleştirdiği onarım ve yenileme faaliyetleri arasında kendisi için yaptırdığı bu sarayda 1221-1236 yılları arasında yaşamıştır. Keykubat'tan sonra, 1236-1243 yılları arasında oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kullanılan Saray 1243'de Moğol istilasında terkedilmiş ve zaman içerisinde harabe haline gelmiştir. Yıkılmanın sonucu olarak, cam buluntular küçük parçalar halinde kırılmıştır. Bu nedenle de bu çalışmada, biçim ve boytları saptamak için tümleme hemen hiç yapılamamış, daha iyi bilgi veren parçalar seçilerek bunlar olası türlerine göre gruplanmış, özellikleri belirtilmiş ve farklı nitelikleri tartışılmıştır.

Pencere camlarının buluntuları, Kubadabad Sarayı buluntularından sonra ikinci bir saray yapısı olarak burada belgelenmiş ve değerlendirilmiştir. Kubadabad'daki zengin pencere camı buluntusunun aksine buradakilerin sayısı kısıtlıdır. Hepsi yuvarlak göbekli camlara ait buluntular renk çeşitliliği açısından Kubadabad'la benzerlik gösterir. Özellikle lacivert, mavi, mor gibi renkler yine Kubadabad'da olduğu gibi burada da seramik ve çini buluntularındaki renk skalasına da yakınlık göstermektedir (Uysal, 2013). Alanya cam buluntuları üzerindeki tartışmanın en önemli başlığı, stil ve benzerlik ilişkilerini ön plana alınarak yaptığım "etkileşim" tartışmasıdır. Düğümlü camlar ve mineli camlar etkileşim açısından, birincisi batı, ikincisi doğu olmak üzere iki farklı kaynağa işaret etmektedir. Bu farklılık da üretim yerlerinin farklı atölyeler olduğu yanı sıra ticaret, hediye değişimi gibi ilişkilere de işaret edebilir. Kubadabad kazılarından çıkan ve üzerinde Gıyaseddin Keyhüsrev'in adı bulunan, bu sayede de tarihlendirilebilen ve Kubadabad dışında başka bir atölyede üretilip sultana hediye edildiği düşünülen mineli tabak sultanın cama ve özellikle "lüks cam" olarak tanımlanan cins cama ilgisi olduğunu düşündürür (Bakırer Ö. , 2017).

Hem kullanma, hem pencere camlarının değerlendirilmesinde, daha sağlıklı sonuçlar alabilmek için cam malzeme üzerinde analitik çalışmalar yaparak malzemenin özelliklerini araştırmak ve saptamak ve bu verilere dayanarak değerlendirme ve karşılaştırmalı çalışmalar yapabilmek için arkeometrik inceleme

yapmak gereklidir (Bakirer, 1985). Giriş kısmında, daha önce yapıldıkları belirtilen, pencere camları inceleyen iki tez çalışmasına, kullanma camlarını da içerecek yeni buluntular eklenmesi ve hepsinin değerlendirilmesi ile malzemede Anadolu'ya özgü bir iz var mı araştırmak daha sağlıklı sonuçlara götürebilir.

Kaynakça

- AKSOY, U. B. (2006). Archaeometric Analysis on the Selected Samples of Glass Artifacts Recovered in the Excavations at the Alanya Castle. *Archaeometric Analysis on the Selected Samples of Glass Artifacts Recovered in the Excavations at the Alanya Castle*. Ankara, Türkiye: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- ARIK, O. (1986). "Alanya Kalesi 1985 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 8:2. 365-378.
- ARIK, O. (1988). "Alanya İçkalesi'nde 1988 Yılında Yapılan Kazı Çalışmaları Kazıları", *Höyük*, 1, 137-138.
- ARIK, R. (2000). *Kubad Abad Selçuklu Sarayı ve Çiniler*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- BAHARİ, E. (1996). *Bihzad, Master of Persian Painting*. London: Tauris.
- BAKIRER, Ö. (2014). "Alanya Selçuklu Sarayı Kazılarının Cam Buluntuları", *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. Aydın.
- BAKIRER, Ö. (2017). "He KubadabAd Plate: Islamic Gilded and Enameled Glass in Context", *Journal of Glass Studies*, 171-192.
- BAKIRER, Ö. (2020). "Window Glass from the Excavations in the Seljuk Palace at Alanya", *Adalya*, 23, 451-478.
- BAKIRER, Ö. R. (2017). "The KubadabAd Plate: Islamic Gilded and Enameled Glass in Context", *Journal of Glass Studies*, 171-192.
- BASS, G. (1996). *Shipwrecks in the Bodrum Museum of Underwater Archaeology*. Ankara.
- BAYKARA, T. (1982). "Alâeddin Keykubad'ın İmar Faaliyetlerinde Antalya ve Alâiye'nin Yeri", *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri*, Antalya.
- BAYKARA, T. (1988). "Alâeddin Keykubad'ın İmar Faaliyetlerinde Antalya ve Alâiye'nin Yeri", *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri*, 31, Antalya.

- BEŞER, E. (2009). Archaeometrical Investigation of Some Medieval Glass Samples from Alanya Region, *Archaeometrical Investigation of Some Medieval Glass Samples from Alanya Region*, Ankara, Türkiye: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- BİBİ, İ. (2014). *El Evamirü'l-Ala'yye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye, Selçukname I*.
- BİLİCİ, K. (1997). "Alanya Kalesi Kazısından Çıkan bir Duvar Çinisi", *Adalya*, 1, 87-94.
- BİLİCİ, Z.K. undated. "Selçuklu Sarayı'nın Restitüsyonu Üzerine: Alanya Selçuklu Sarayı I. Dönem Kazıları", *Unpublished report*.
- CAHEN, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey*. New York: Taplinger Publishing.
- CANBY, S. R. (1998). *Princes, Poets and Paladins, Islamic and Indian Paintings From the Collection of Prince & Princess Sadruddin Aga Khan*. London: British Museum Press.
- CLAUDE, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey*. New York: Taplinger Publishing.
- ÇAKMAKÇI, Z. (2008). "Örnekler Işığında Bizans Asyasında Cam Sanatı. Örnekler Işığında Bizans Asyasında Cam Sanatı", İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bizans Sanatı Anabilim Dalı.
- ÇÖMEZOĞLU, Ö. (2010). "Myra-Demre Aziz Nikolas Kilisesinde Oniki ve Onüçüncü Yüzyıl Cam Buluntuları", *I. Uluslararası Sevgi Göünl Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, 505-520, İstanbul.
- DAVIDSON, G. (1940). A Medieval Glass Factory at Corinth. *American Journal of Archeology*, 297-327.
- LAMM, C. J. (1929). *Mittelalterliche Gläser und Steinarbeiten aus dem Vorderen Orient*. Berlin.
- LANE, A. (1938). Medieval Finds at Al Mina in North Syria. *Archeologia*, 66.
- LLOYD S., R. R. (1958). *Alanya (Alaiyya)*. London: The British Institute of Archeology at Ankara.
- ÖMÜR, B. (1985). "Cam Buluntuların Değerlendirilmesinde Arkeometrik Araştırmaların Önemi", *VII. Kazı Sonuçları, 1. Arkeometri Toplantısı*, 61-67, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÖMÜR, B. (2009). "Glass from the Seljuk Palace at Alanya. E. Lafı içinde, *In Late Antique and Early Byzantine Glass in the Eastren Mediterranean*", 199-212, İzmir.
- ÖNDER, M. (1968). "Selçuklu Döneminden bir Cam Tabak", *Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri*, 1-5.
- ÖNEY, G. (1990). "12.-13 Yüzyıl Anadolu Cam İşçiliğinde Kadeh", *I. Uluslararası Anadolu Cam Sanatı Sempozyumu*, 64, İstanbul.

- REDFORD, S. (1982). "Thirteenth Century Rum-Seljuk Places and Palace Imagery", *Ars Orientalis*, 220-222.
- REDFORD, S. (2000). *Landscape and the State in Medieval Anatolia: Seljuk Gardens and Pavilions of Alanya, Turkey. Monograph Series.*
- RICE, D. S. (1952). *Medieval Harran. Anatolian Studies*, 72.
- SCHWARZER, H. (2009a). "Spätantike, byzantinische und islamische Glasfunde aus Pergamon", *Late Antique and Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, 85-109, İzmir.
- SCHWARZER, H. (2009). "Spätantike, und byzantinische Glasfunde aus Alexandria Troas", *Late Antique and Byzantine Glass in the Eastren Medierranean*, 7-83, İzmir.
- TURAN, O. (1992). "Keyhüsrev II", *İslam Ansiklopedisi*, 620, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- UYSAL, Z. (2013). *Kubad-Abad Sarayında Selçuklu Cam Sanatı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- VON, S. (1980). *Ancient and Byzanine Glass from Sardis.* Cambridge: MA.
- WEINBERG. (1975). "A Medieval Glass Mystery: Byzantine Glass Production", *Journal of Glass Studies*, 127-141.
- WEINBERG, G. D. (1975). "A Medieval Glass Mystery: Byzantine Glass Production", *Journal of Glass Studies*, 127-141.
- WEINBERG, G. D. (1988). *Excavations at Jalame.* Columbia: Un of Columbia.

Geliş Tarihi: 28.12.2022
Kabul Tarihi: 24.03.2023
Araştırma Makalesi/Research Article

OSMANLI BELEDİYE BİNALARININ İLK ÖRNEĞİ: ALTINCI DAİRE-İ BELEDİYE BİNASI

THE FIRST EXAMPLE OF OTTOMAN MUNICIPAL BUILDINGS: SIXTH DEPARTMENT OF THE MUNICIPALITY BUILDING

Emre KOLAY

Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

emre.kolay@erbakan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-5696-324X>

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ortalarında yaşadığı idari değişimlere kadar şehirlerin idari, adli ve beledi işleri kadılar tarafından yürütülmekte idi. 19. yüzyılın başlarında ise kadılık müessesesinin farklı bir yönetim şemasına büründüğü ve artık yeni idari sistemin ihtiyaçlarını karşılamadığı görülür. Tanzimat'ın ilanı sonrasında ise şehirlerin beledi işlerini yürütmek amacıyla belediye teşkilatı oluşturulur. Söz konusu teşkilat ilk olarak 1855 senesinde başkent İstanbul'da şehremaneti adı altında görev yapar. Hemen ardından 1857 ve 1858 yıllarında art arda çıkartılan kanunlar ile Altıncı Daire adlı belediye örgütü kurulur. Bu belediye Galata ve Beyoğlu bölgesinden sorumludur. Aynı zamanda Osmanlı topraklarında ilk belediye faaliyetlerini de yine Altıncı Daire gösterir. Yüzyılın ikinci yarısında farklı tarihlerde çıkartılan belediye kanunları da temel ilkelerini Altıncı Daire-i Belediye'nin nizamnamesinden almıştır. Dolayısıyla bu belediye örgütü tüm Osmanlı belediyelerinin öncüsü olmuştur. Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk belediye örgütü Altıncı Daire-i Belediye için inşa edilmiş belediye binasını mimarlık ve sanat tarihi araştırma yöntemleriyle incelemektedir. Bu kapsamda daha önce sadece ansiklopedi maddelerinde ya da kısa metinler içerisinde yorumlanan belediye binasının, kat planları, iç mekân fotoğrafları ve malzeme detayları ile irdelenip döneminin diğer kamu eserleri ile kritiği yapılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kamu Yapıları, Belediye Binaları, Beyoğlu, Galata, İstanbul

Abstract

Until the administrative changes of the Ottoman Empire in the mid-19th century, the administrative, judicial and municipal affairs of cities were carried out by kadıs. By the early 19th century, the institution of the qadiyat had taken on a different administrative scheme and no longer met the needs of the new administrative system. After the proclamation of Tanzimat, a municipal organization was established to carry out the municipal affairs of cities. This organization was first established in the capital Istanbul in 1855 under the name of Şehremaneti. Immediately afterwards, a municipal organization called the Sixth Department was established with successive laws enacted in 1857 and 1858. This municipality was responsible for Galata and Beyoğlu. At the same time, the Sixth Department was also responsible for the first municipal activities in Ottoman territory. The municipal laws enacted at different dates in the second half of the century also took their basic principles from the charter of the Sixth Department of the Municipality. This municipal organization was therefore the forerunner of all Ottoman municipalities. This study examines the municipality building built for the first municipal organization of the Ottoman Empire, the Sixth Department of the Municipality, through architectural and art historical research methods. In this context, the municipality building, which was previously interpreted only in encyclopedia articles or short texts, is examined with floor plans, interior photographs and material details and criticized with other public buildings of its period.

Keywords: Public Buildings, Municipal Buildings, Beyoğlu, Galata, Istanbul.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılına değin beledi işlerin kadılar ve kadılara bağlı birimler tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bununla birlikte kadılık müessesinin 19. yüzyılda işlevini giderek yitirmesi ve dönemin şehircilik faaliyetlerine etkin yanıt verememesi nedeniyle değişim geçirdiği görülür. Tanzimat'ın ilanı sonrasında 1855 senesinde İstanbul Şehremaneti'nin, hemen sonrasında ise Aralık 1857 tarihli "*Altıncı Daire-i Belediye Nizamı*" (Düstur, 1289: 460-463) ve Haziran 1858 tarihli "*Beyoğlu ve Galata Dairesi'nin Nizam-ı Umumisi*" (Düstur, 1289: 464-477) ile Altıncı Daire'nin kurulduğu görülür. Bu nizamnameler ile Galata ve Beyoğlu bölgesinden sorumlu olan belediye teşkilatının görev detayları ayrıntılı bir şekilde belirlenir (Toprak, 1993: 220). Böylelikle Osmanlı'nın ilk modern belediye dairesi kurulmuştur. Altıncı Daire, sorumlu olduğu bölgenin toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan önemli bir merkez olması sebebiyle hükümet tarafından özel imtiyaz ve statülerle donatılmıştır (Oktay, 2008: 387). Hükümetin, İstanbul Şehremaneti idaresindeki eksiklikleri göz önünde bulundurup Altıncı Daire'yi doğrudan Sadrazam'a bağlaması da bu dairenin Osmanlı idarecileri için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Oktay, 2001: 159).

İstanbul'da kurulan ilk belediye dairesi olmasına karşın "Altıncı Daire" isminin verilmesinde, Osmanlı yönetiminin yerel idare sistemini nereden devşirdiğini de açığa çıkarmaktadır. Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan bu yana Fransa ile diplomatik ilişkilerini hızlandırmış, Avrupa devletlerine birçok yönüyle örnek olan Fransa, Osmanlı Devleti için de hem idari hem de kültürel yönden yeniliğin ve gelişmenin simgesi olmuştur. Bu bağlamda, Fransa'nın başkenti Paris'in en gözde bölgesi olan 6. Bölge (sixieme arrondissement), Osmanlı'nın Galata-Beyoğlu bölgesi için örnek teşkil etmiştir (Toprak, 1993: 220; Ortaylı, 2011: 144; Tekeli, 1974: 128). Bununla birlikte Altıncı Daire'nin iki resmi yazışma dili bulunmaktadır: Türkçe ve Fransızca (Neumann, 2011: 435). İstanbul'un batıya açılan kapısı olan Galata-Beyoğlu için, Avrupai yaşam tarzı ve fiziki görünümü sebebiyle, ayrıca bölgede yaşayan insanların ihtiyaçları ve ticari faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda bir belediye dairesinin kurulması keyfi olmaktan ziyade bir zaruret olarak karşımıza çıkar (Ortaylı, 1974: 126-127). Cezar, Altıncı Daire'nin bu bölgede kurulmasının sebeplerinden bazılarını bölgede daha önceden inşa edilen kışlalar, askeri okullar ve saraylara bağlamakta, söz konusu eserlerin varlığının Altıncı Daire'yi oluşturduğunu dile getirmektedir (Cezar, 1994: 2681). Şüphesiz, reformlar çerçevesinde inşa edilen kışlalar ve okullar ile sarayların bu bölgede yoğunlaşması belediyecilik girişimi adına bu bölgenin pilot seçilmesinde etkili olmuştur. Fakat belediyeciliğin bu bölgede başlamasında adı geçen eserlerle birlikte bölgenin sosyal dinamiklerinin de etkin bir oynadığı çok açıktır.

Foto. 1: Abdullah Biraderler tarafından 1880-1893 arasında çekildiği düşünülen ve bugün Amerikan Kongre Kütüphanesi arşivinde bulunan Altıncı Daire-i belediye binasının fotoğrafı.

(<http://www.loc.gov/item/2003667927>)

Altıncı Daire'nin yönetim kadrosu sorumlu tutulduğu bölgenin demografik yapısına uygun olarak seçilmiştir. Hükümet, belediye meclisinde yer alacak üyelerin Avrupa şehirlerini tanıyan ve Avrupa ile bağları olan, yeterli maddi güce sahip, Türkçe bilen tebaadan olmasını istemektedir. Buna göre ilk belediye reisi başhariciye teşrifatından Kamil Bey olup belediye meclisi, tüccar Sava, Ohannes, Antione Alleon, Kamatoğulu Avram, Balmumcuzade Salih Efendi, Miltiyadi Bey ve tiyatro sahibi Naum Efendi gibi farklı meslek, din ve cemaate bağlı üyelere oluşuyordu (Toprak, 1993: 221; Badem, 2017: 347).

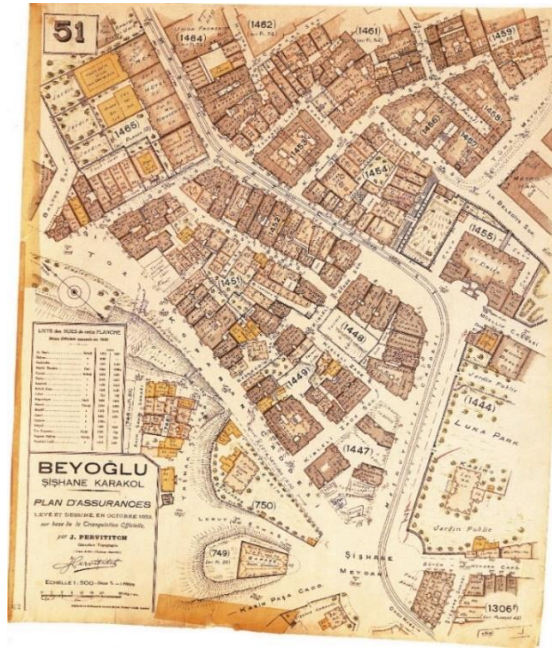
Sokakların temizliği ve aydınlatılması, yangınlara karşı kargir binaların kullanılması konusunda hassasiyet gösterilerek önlemler alınması, imar kontrollerinin sağlıklı bir şekilde işletilmesi, bölgenin haritasının çıkarılması ve sağlık konusunda denetimlerin yapılması Altıncı Daire'den beklenen hizmetlerin başında gelmektedir (Oktaç, 2008: 387-388; Toprak, 1993: 221; Tekeli, 1985: 884). Buradan anlaşılacağı üzere belediyelerden beklenen yerel yönetimleri güçlendirici ve katılımcı bir yönetim mekanizmasının kurulmasından ziyade semtlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve hükümetin uğraşmak zorunda kaldığı yangın, sel, bulaşıcı hastalıklar gibi felaketlerin belediye örgütleri vasıtasıyla önlenmesidir.

Büyük kentlerin temel ihtiyaçlarının başında gelen temiz su ve kanalizasyon sistemleri 19. yüzyıla kadar Osmanlı topraklarında vakıflar tarafından yürütülmekteydi. Belediye örgütünün kurulmasından sonra da bu hizmetlerin vakıflar ile belediyeler arasında gidip geldiği görülür. Hatta Cumhuriyet'e kadar özellikle başkentten uzak küçük şehirlerde vakıfların bu hizmetleri yürütmeye devam ettiği söylenebilir (Ortaylı, 1992: 399-400). Beyoğlu-Galata bölgesinde Bizans İmparatorluğu döneminden bu yana su sıkıntısı yaşandığı, Osmanlılar devrinde de bu problemin devam ettiği bilinmektedir (Cezar, 1994: 2674-2675). Altıncı Daire'nin kuruluşuyla birlikte bölge halkı Daire'den su sorunlarının çözülmesini ister. Hatta seçilecek olan belediye reislerinden ilk beklenen icraat su ve kanalizasyon sorunlarının çözümüdür (Akin, 1998: 149). Bunun için belediye yüzyıllardır kullanılan kuyu ve çeşmelerin ıslahatı ile ilgilenirken, yeni su kaynaklarını Galata'ya kazandırma gayretini göstermiştir. Fakat bu sorun hiçbir zaman tam manasıyla giderilememiş, temiz su ihtiyacı karşılanırsa dahi altyapı ve kanalizasyon günümüze değin ulaşan bir problem haline gelmiştir.

Altıncı Daire'nin ilk büyük icraatlarından birisi de sokak ve caddelerin genişletilmesi çalışmalarıdır. Oldukça dar ve bakımsız sokaklara sahip olan Galata'dan hem yerli tebaa hem de Avrupalı ziyaretçiler şikâyetçi olmaktadır. Sokakların darlığı sadece ulaşımı olumsuz yönde etkilemekle kalmamakta aynı zamanda çıkan yangınların hızla büyümesine ve müdahale edilememesine sebep olmaktadır. Üstelik sokakların güvenliği de bu dar sokaklar sebebiyle sağlıklı bir şekilde sağlanamamaktadır. Tüm bu olumsuz şartlar neticesinde Daire, sokak genişletme çalışmalarına 1859 yılında başlar. Aynı zamanda sokakların ve dairelerin numaralandırılması da yine bu zamanda faaliyete geçer ve bu çalışmalar 1865

yılına kadar devam eder (Akın, 1998: 130-134; Neumann, 2011: 437). Bu çalışmalar kapsamında Galata surlarının yıkılması ve hendeklerin doldurularak yol açılması da ele alınır. Surların 1864-1865 yılları arasında yıktırıldığı bilinmektedir (Akın, 1998: 180). Burada, Viyana şehir surlarının da aynı dönemde yıktırıldığını (Gül, 2009:47; Hall, 1997: 191-209) göz önünde bulundurursak acaba bu durumun Altıncı Daire için örnek teşkil ettiğini söyleyebilir miyiz? Doğrudan bir bağlantısı olduğu söylemek her ne kadar iddialı olsa da şüphesiz Daire yönetiminin Viyana'daki gelişmelerden haberleri vardı. Üstelik bu yıkımlar yalnızca Galata için geçerli olmamıştır. Birçok eyalet kentinde yerel yöneticiler –özellikle vali ve mutasarrıflar- kentin fiziki geri kalmışlığını surlara bağlamış ve böylece kent surlarını ortadan kaldırarak kente genişleme alanları sağladıklarını düşünmüşlerdir¹.

17 Ramazan 1275/20 Nisan 1859 tarihinde “*Sokaklara Daire Nizamname*” adında bir nizamname yayınlayan Altıncı Daire, üç farklı sınıfa ayırdığı sokakların temizliği hususunda gerekli önlemleri alır (Tümerkan, 1946: 21). Nizamnameye dikkatle bakıldığında Altıncı Daire, hem kendi yükümlülüklerini hem de bölge halkının sokak temizliğine dair halkın yükümlülüklerini açıkça dile getirmiş, kurallara uyulmaması halinde ise uygulanacak cezaları belirlemiştir (Mazak, 2010: 64-69).

Harita 1: Jacques Pervititch'in hazırladığı sigorta haritalarından Beyoğlu Şişhane Karakol bölgesi için hazırladığı haritada Altıncı Daire binasının konumu (1455). Yapı, yoğun şehir dokusu içerisinde anıtsal cephesini sergileyebilecek bir alana sahiptir. (Pervititch, 2000).

¹ Özellikle liman kentlerinde, liman ile ticaret bölgeleri arasındaki ulaşımı sağlamak için kara ve demiryollarının açılmasına önem verilmiştir. Bu sebeple birçok liman kentinde Ortaçağ surlarının yıkılması yerel yönetimlerce gerçekleştirilir. 1869'da Selanik'te, 1850'lerde Beyrut'ta ve 1868'de İskenderiye'de eski surlar, liman inşaatı ve yol yapımı gerekçeleri ile yıkılmıştır (Hastaoglou-Martinidis, 2015: 116-117).

Altıncı Daire'nin üstünde durduğu ve ilerleyen zamanlarda birçok belediyenin de üzerinde duracağı bir diğer mesele de sağlıktı. Bilindiği üzere yakın bir tarihe kadar salgın hastalıklar ve vebalar özellikle kentte yaşayan halk için ölümcül vakalar olarak kayda geçmiştir. Bu sebeple yerel yönetimde söz sahibi olan belediye teşkilatının en önde gelen hizmetleri arasında sağlık hizmetlerinin halka ulaştırılması gelmekteydi. Altıncı Daire'nin sağlık konusunda girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. İstanbul'un ilk belediye hastanesi reis Server Efendi'nin girişimleriyle Altıncı Daire'nin çatısı altında kurulmuştur (Yıldırım, 2006: 224; Demirakın, 2006: 101). Salgın hastalıklarla mücadele konusunda Altıncı Daire çalışanlarının hizmetleri ve karşılığında aldığı taltifler arşiv belgelerinde karşımıza çıkmaktadır (BOA. A.}MKT.MHM. Dosya No: 352, Gömlek No: 33). Ayrıca hastane için çeşitli bina inşası girişimlerini de yine arşiv belgelerinden takip etmek mümkündür (BOA. İ.ŞD. Dosya No: 29, Gömlek No: 1370; BOA. İ.DH. Dosya No: 623, Gömlek No: 43339). Sonuç olarak Altıncı Daire'nin sağlık konusunda kısıtlı bir bütçesi olsa dahi atılımlar yapmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Altıncı Daire'nin verdiği hizmetlerdeki başarısı, Osmanlı bürokratlarını harekete geçirmiş ve 1864'te Tarabya'da, 1867'de Adalar'da belediye daireleri kurulmuştur. Bu uygulamanın işlevsel olduğu kanısına varan hükümet, tüm İstanbul için 14 belediye dairesi kurulmasının önünü açan bir çalışma gerçekleştirerek 1285/1868 yılında "*Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi*"ni yürürlüğe koymuştur (Düstur, 1289: 450-459; Ergin, 1995: 1346-1347). Söz konusu nizamname, İstanbul'da kurulacak olan belediye dairelerinin sınırlarını, yükümlülüklerini, organlarını ve benzeri özelliklerini tek bir çatı altında toplayıp ayrıntılı bir şekilde açıklamasıyla önem arz eder (Oktay, 2008: 389).

Altıncı Daire'nin önünde duran problemlere ve bu problemler için aldığı önlemlere genel olarak baktığımızda özet olarak denebilir ki, güçlü ve özerk bir mahalli yönetim oluşturmadan ziyade acil ihtiyaçların kısa vadede tamamlanması öngörülmüş, bunun sonucunda Daire, kâğıt üstünde kimi özerkliklere sahip olsa da güçsüz mali yapısı ile rahat hareket edebilir bir pozisyona ulaşamamıştır. Daire, kimi başarısız girişimlere rağmen İstanbul'da diğer belediye dairelerinin kurulmasına öncülük etmesi sebebiyle de Osmanlı belediyecilik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Fakat yalnızca İstanbul'daki diğer belediye dairelerinde değil, taşra vilayetlerinde kurulmaya başlayan belediye teşkilatlarında da Altıncı Daire'nin kanunları geçerli kılınmıştır (Oktay, 2008: 396). Altıncı Daire'nin uygulamaları ve diğer dairelerde bir kısım uygulamanın örnek alınmasını Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi, özellikle fuhuşhanelerin belediye denetiminde olmasını yeren bir üslup ile şu şekilde dile getirmektedir:

"İstanbul ile Biad-ı selase devair-i belediyeye taksim olundu. Galata ile Beyoğlu Altıncı Daire-i Belediyeye ittihaz olunarak, ol-havalinin ekser ahalisi devair-i belediyenin lüzum ve muhassenatına ve Avrupa usulüne vakıf olduklarından, devair-i saireye örnek olmak üzere

ibtida oradan başlanılarak, icab-ı hale şürû' olundu. (Mu'tariza): Hamd olsun devair-i saire ahalisinde o kadar ma'lûmat olmadığından, daireleri dahilinde alenen fuhuş-haneler, kumar mahalleri gibi menhiyyatın i'tiyadiyle Altıncı Daireden örnek almadılar..." (Vak'a-Nüvis Ahmed Lütü Efendi, 1984: 141)

Altıncı Daire-i Belediye Binası (Beyoğlu Belediye Binası)

İstanbul Beyoğlu İlçesi, Şişhane Meydanı'nda konumlanan eser, Nergiz Sokak ile İlk Belediye Caddesi'nin kesişim noktasında yer almaktadır (Harita 1-Foto. 2). Konumu itibariyle yapı oldukça eğimli bir arazi üzerine kurulmuş, muhtemelen bu sebeple bir platform üzerine inşa edilmiştir.

Foto. 2: Altıncı Daire-i Belediye binası (Beyoğlu Belediye Binası) uydu görüntüsü (Yandex Uydu Görüntüsü Son Erişim 13.10.2016)

Altıncı Daire-i Belediye Binası, daha önce pek çok akademik çalışmada tanıtılmış, mimari ve tarihi özellikleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Bunlara ek olarak Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden edinilen belgeler ışığında yapının tarihi ve mimari özellikleri hakkında çeşitli bilgilere ulaşılabilmektedir. Ne var ki tüm inceleme sonuçlarına ve vesikalara rağmen eserin inşa tarihini kesin olarak tespit edilememiştir. Pek çok araştırmacı eserin İtalyan asıllı mimar Giovanni Battista Barborini tarafından tasarlandığını dile getirmekte ve Said Naum Duhani'nin Cemal Süreyya tarafından Türkçe tercümesi yapılan *Eski İnsanlar Eski Evler, 19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası* adlı çalışmasını referans göstermektedir². Duhani, Altıncı Daire-i Belediye Binası ile ilgili şu bilgileri verir:

² Eserin mimarı için Said Naum Duhani'nin söz konusu çalışmasını referans gösteren çalışmalar için bkz. (Nasır, 1991: 67; Yazıcı, 2007: 247; Can, 1993; 223-224). Duhani'nin eseri için bkz. (Duhani, 1982: 13).

“Eskiden Belediye Altıncı Daire Müdürlüğünün işgal ettiği Beyoğlu Kaymakamlığı binası, Belediye VI. Daire Müdürü Blacque Bey’in idaresi zamanında, İtalyan Mimar M. Barborini’nin planlarına göre inşa edilmiştir; Ancak bu mimar, kızının anlattıklarına bakılırsa, şeref peronunun ortasında bir cümle kapısı açmayı unutmuş, sonra da iki yan girişi açarak (?) bu hatasını düzeltmiştir.” (Duhani, 1982: 13)

Duhani’nin Belediye Binası için “eskiden” demesinin sebebi, bu yapının 1960’lı yıllarda Beyoğlu Kaymakamlığı Binası olarak kullanılmasıdır. 1984 yılında tekrar esas işlevine kavuşturulmuş ve Beyoğlu Belediye Başkanlığı olmuştur (Can, 1993: 223). Günümüzde bu işlevini sürdürmektedir.

Altıncı Daire-i Belediye Binası inşasına dair Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye* adlı eserinin 3. cildinde, önemli bilgiler sunmakta, belediye bütçesinden belediye binası inşası için 400 bin kuruş ayrıldığını dile getirmektedir. Aynı bilgilere bir de dipnot düşerek şu açıklamayı yapmaktadır:

“Daire binasının ikmal-i inşaatına hangi tarihte muvaffak olunduğu anlaşılamamıştır. Ancak Altıncı Daire konağı inşaatının ihale-i kat’iyyesinin 16 Temmuz 1285/1869 tarihinde vukubulacağına dair 9 Temmuz 1285/ tarihli Takvim-i Vekayi’de bir ilana tesadüf edilmiştir. Şu halde daire konağı 1286/1870 veya 1287/1871 senelerinde inşa ve ikmal edilmiş olacaktır.” (Ergin, 1995: 1335)

Cengiz Can, *Altıncı Daire-i Belediye Binası* başlıklı ansiklopedi maddesinde Ergin’den farklı bir tarih ortaya koyar. Can, Duhani’yi kaynak olarak yapının Edouard Blacque Bey’in reislik döneminde, 1879-1883 tarihleri arasında inşa edilmiş olduğunu dile getirir (Can, 1993: 223). Gevher Acar (Acar, 2000: 123), Nurcan Yazıcı (Yazıcı, 2007: 247) ve Mehmet Çağlayan Özkurt (Özkurt, 2016: 280-281) da söz konusu yapının Blacque Bey döneminde inşa edildiğini doktora çalışmalarında dile getirirler. Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera* adlı kitabında tarih vermeden yapının Blacque Bey’in belediye reisliği döneminde yaptırıldığını belirtmektedir (Akın, 1998: 206). Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* adlı eserinde yapının 1857 yılında mimar Barborini tarafından tasarlandığını aktarmakta, kaynak olarak da yukarıda dile getirilen C. Can’ın maddesini göstermektedir (Kuban, 2016: 662).

Yapının inşasına dair Ergin’in vermiş olduğu tarihi arşiv belgeleri ile destekleyen Zeynep Çelik, söz konusu eserin, belediyenin 1868 yılı bütçesinden ayrılan ödenekle inşa edildiğini vurgulamaktadır (Çelik, 1998: 59). Diğer yazarlardan farklı olarak Çelik, eserin inşa edilmiş olduğu mevkii yorumlamıştır. Yapının, caddenin en üst noktasında bir anıt gibi yükselmesi bir yana, cephe tasarımının da Paris’te görülen biçimlere oldukça benzediğini ve çevresinin belki de Place de l’Etoile’dan esinlenerek tasarlandığını dile getirmektedir (Çelik, 1998: 59). Yukarıda da değinildiği üzere kimlik olarak Paris’i örnek alan Altıncı Daire’nin, sahip olduğu binada Avrupa kökenli mimari tasarımları kullanması oldukça

doğaldır. Kaldı ki bulunduğu konum itibariyle levanten ve Avrupalı zümrenin yaşadığı bir bölgede yer alması, yapının cephe tasarımını da zihinsel olarak şekillendirmektedir.

Devlet Arşivleri Başkanlığında Altıncı Daire-i Belediye'nin mimarisiyle ilgili çeşitli tarihlere ait belgeler yer almaktadır. Söz konusu belgeler arasında en dikkat çekici belge 15 Ocak 1882 tarihli olup, yapının orta katından Tünel meydanına (caddesine) bir kapı açılması ve kapıya bağlı olarak bir demir köprü inşasına dair masrafların ödenmesiyle ilgili bilgiler içeren belgedir (BOA, ŞD, Dosya No: 698, Gömlek No: 22). Belgede geçen kapı ve demir köprü günümüzde mevcut olsa da söz konusu köprü 1960'lı yıllarda sökülüş fakat yapılan son restorasyon çalışması ile yeniden yerleştirilmiştir (Foto. 3). Yukarıda sunulan ve yapıyla ilişkili olan Sanat tarihi literatüründe ve arşiv kayıtlarındaki belge ve bilgiler neticesinde yapının 1868-1882 yılları aralığında inşa edildiğini söyleyebiliriz.

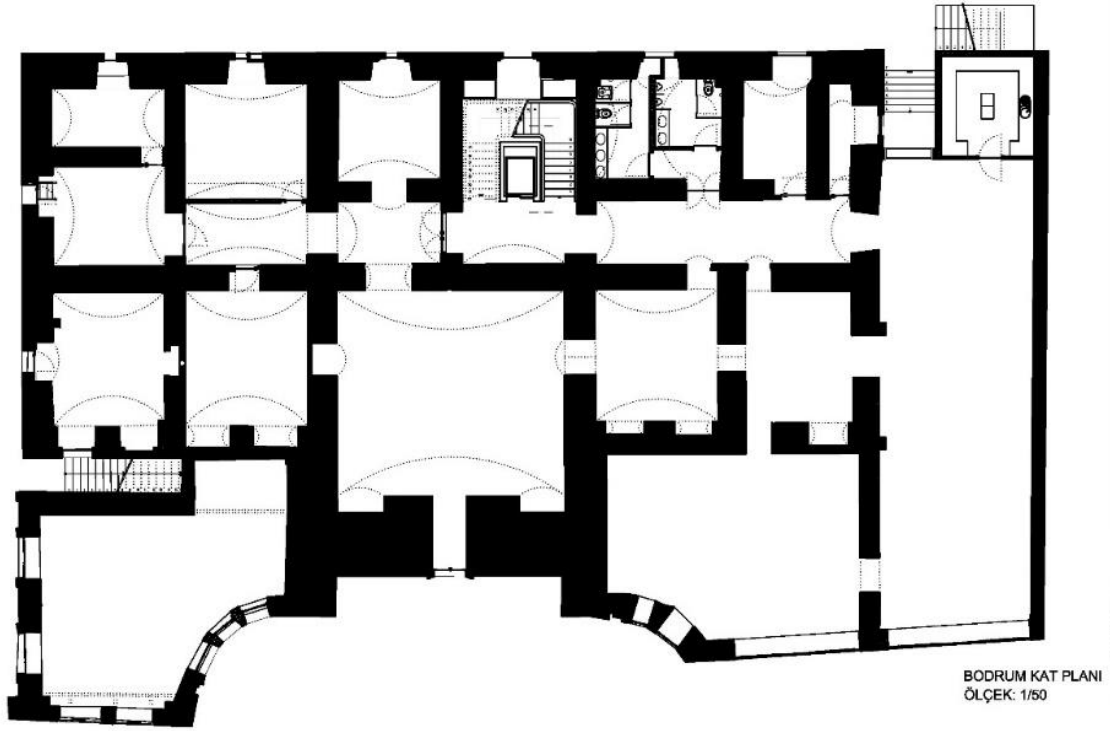
Foto. 3: 1882 yılında doğu cephenin orta kat merkezine eklenen demir köprü'nün günümüzdeki yenilenmiş durumu. (Beyoğlu Belediyesi Arşivi)

Günümüze ulaşana değin gerek fiziksel gerekse işlevi açısından pek çok değişikliğe maruz kalan Altıncı Daire-i Belediye Binası, eğimli bir arazi üzerine oturan, ancak çift kollu merdiven vasıtası ile ulaşılan bir platform üzerine kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen bir kütle halinde üç katlı olarak tasarlanmış ve inşa edilmiştir.

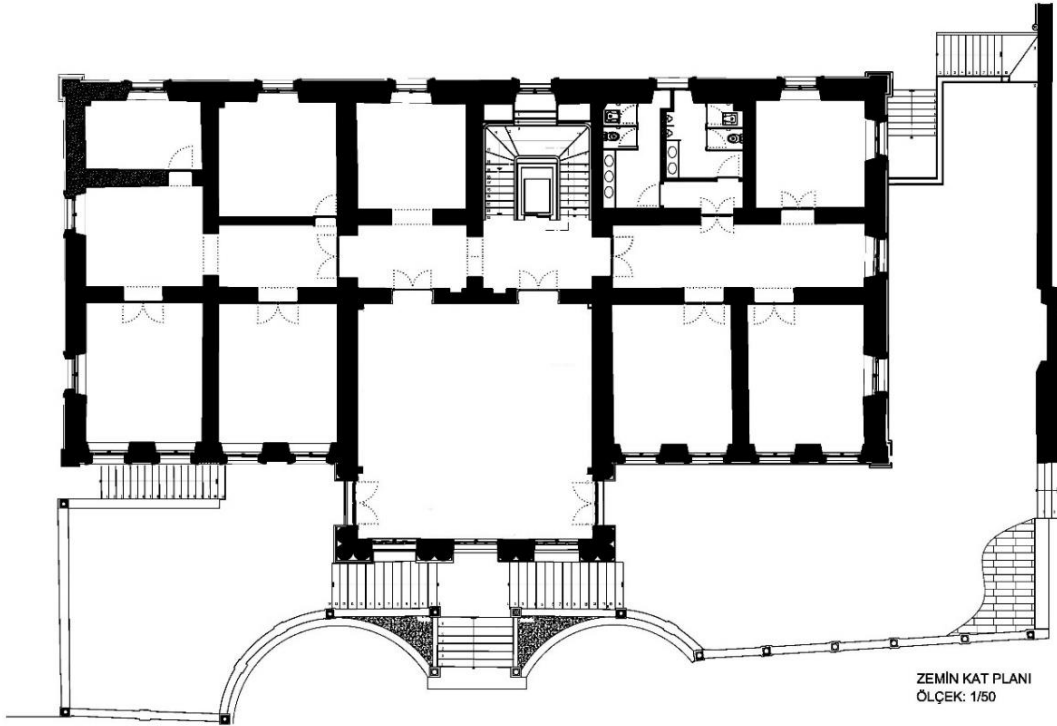
Yapının cephe tasarımı, bölgenin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki yerel dokusu ile uyumludur. Çevresini şekillendiren Neoklasik tutuma ayak uyduran yapı, Avrupa merkezli Neoklasik üslubun temel ilkelerine göre tasarlanmıştır. Şişhane meydanına bakan ana cephesi, yüksek bir platform üzerine yer alması, merkezinin çıkıntılı olması ve bu çıkıntının yuvarlak kadranlı bir saate sahip olan üçgen alınlık ile daha da belirgin hale getirilmesiyle yapının en belirgin cephesi olmaktadır (Foto. 4,5). Diğer cephelerde

pencere açıklıklarındaki üçgen alınlıklar ve furuşlar ile silme hatları ve pilastrlar ana cepheyi tekrarlarsa da daha sade bir tasarıma sahiptir (Foto. 6,7). Ana cephe merkezindeki yuvarlak kadranlı metal saat ilgi çekici ve belki de gerekli bir öğedir. Yapının kamuya aidiyeti böylece belirgin hale gelmekte, reformist devlet politikaları modernleşme çabalarını “zaman” üzerinden bir kamu yapısı vasıtasıyla böylece dile getirmektedir. Ana cepheye saat yerleştirme örneğini Amasya belediye binasında da görmekteyiz. Söz konusu saatin mekanik aksamı günümüze ulaşamamış olup işlevini yerine getirememektedir. Elbette yapıya “Modern” kimliğini kazandırmak, yapının bir kamu eseri olduğunu belirgin kılmak için yalnızca saat imgesi yetersiz kalmaktadır. Çoğu kamu yapısında görülen bir kitabe, arma ya da tuğra, devlet kimliğini yapıya kazandıran unsurlar olarak karşımıza çıkarlar. Zemin kat cephe merkezinde yer alan pencerenin üstünde, uzun yıllardan beri var olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi armasının bulunduğu taş çerçeve aslında burada bir tuğra veya arma olması ihtimalini düşündürebilirdi. Nihayet yapılan son restorasyon ile yapının doğusunda açığa çıkartılan bir kuyunun içinde II. Abdülhamid’in tuğrasının bulunması bu soru işaretini ortadan kaldırmıştır (Foto. 8). Cumhuriyetin ilk yıllarında yasaklanan Osmanlı armaları ile yerinden sökülmiş olduğu düşünülen söz konusu tuğranın özgün yerinin burası olduğu düşünülmektedir. Katları yatay düzlemde birbirinden ayıran belirgin silme hatları, pencereler arasına yerleştirilen korent tarzı sütun başlığına sahip yivli pilastrlar, saçak seviyesinde simetrik olarak konumlanan furuşlar ve saçağı destekler nitelikteki içbükey konsollar, dışa açılığı sağlayan pencerelerin çevresindeki silmeler ve üçgen alınlıklar ile simetrik olarak cephelere yerleştirilen dikdörtgen ve yuvarlak kemerli pencereler yapıyı Neoklasik üsluba bağlayan diğer öğeler arasında yer almaktadır. Yapının mimarı Barbori’nin İstanbul’daki diğer çalışmalarına baktığımızda söz konusu üslubu tekrarladığı görülmektedir. Divanyolu üzerinde 1869 yılında tasarladığı II. Darülfünun Binası bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Yazıcı, 2007: 246-247) (Foto. 9).

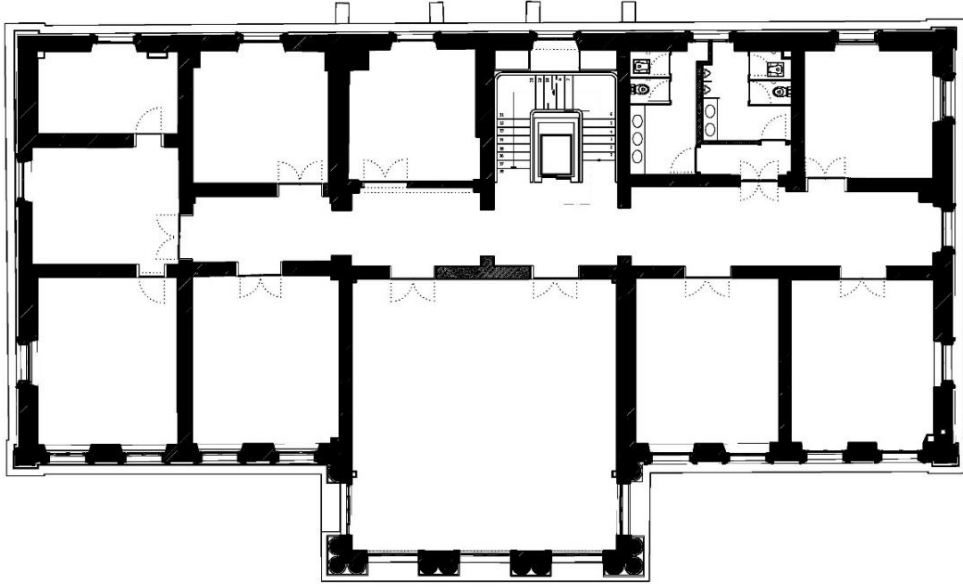
Yapının iç mimarisi farklı dönemlerde gerçekleştirilen restorasyon ve yeni yapılanma sebepleriyle özgün niteliklerinin büyük bir bölümünü kaybetmiştir. Duvar ve döşeme malzemesi ile teknik detayları bu süreçte özgün niteliklerini yitirmiştir. Bununla beraber plan şeması ve odaların kütle özellikleri büyük ölçüde özgün kalabilmiştir. Plan merkezinde yer alan kuzey-güney doğrultusunda uzanan koridor, merkezinde katlar arası geçişi sağlayan üç kollu merdivene sahiptir. Merdiven her katta, söz konusu koridorlara açılmakta olup odalar bu koridorlara bağlanmıştır (Foto. 10). Koridorun batı tarafında kalan odalar diğer odalara nazaran daha geniş tutulmuştur. İçerisinde Mabeyn odasının da yer aldığı söz konusu mekânlar ana cepheye açılmaktadır (Foto. 11). Bu hali ile kamu yapılarında sıklıkla rastladığımız merkez holden gerçekleşen toplanma ve dağılımın Altıncı Daire binasında farklılaştığını, merkez holün yerini tüm odalarla bağlantısı bulunan koridora bıraktığını görmekteyiz (Foto. 12-13). Plan şeması, tüm katlarda değişikliğe uğramadan tekrarlanmıştır (Çizim 1,2,3,4).

Çizim 1: Altıncı Daire-i Belediye binası bodrum kat planı (Okyanus Müh. ve İnş. A.Ş.)

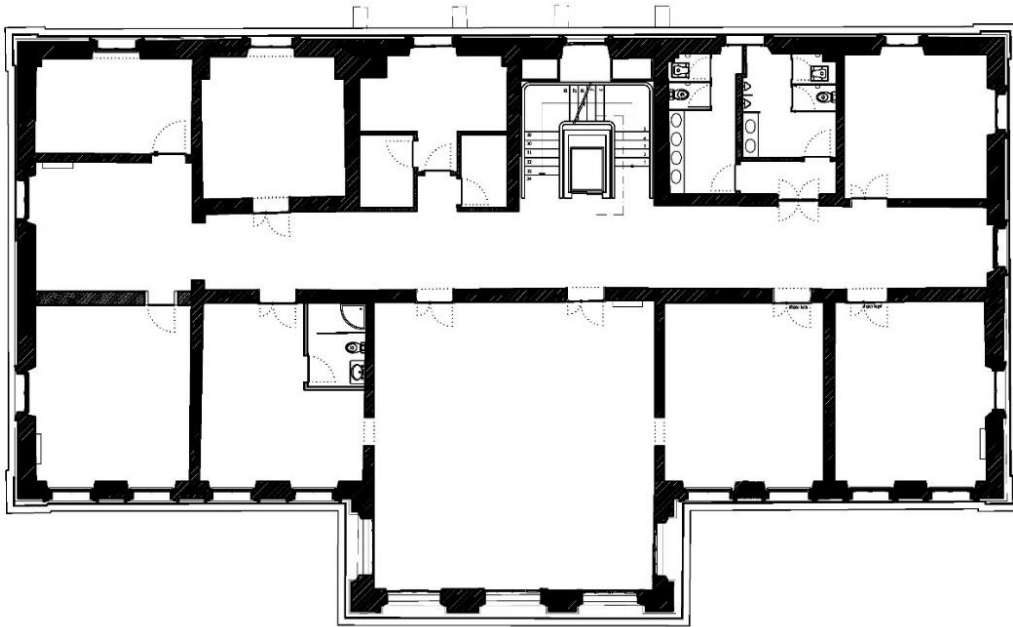

Çizim 2: Altıncı Daire-i Belediye binası zemin kat planı (Okyanus Müh. ve İnş. A.Ş.)

1. KAT PLANI
ÖLÇEK: 1/50

Çizim 3: Altıncı Daire-i Belediye binası birinci kat planı (Okyanus Müh. ve İnş. A.Ş.)

2. KAT PLANI
ÖLÇEK: 1/50

Çizim 4: Altıncı Daire-i Belediye binası ikinci kat planı (Okyanus Müh. ve İnş. A.Ş.)

Foto. 4: Ana cephe genel görünüm. (Beyoğlu Belediyesi Arşivi)

Foto. 5: Ana cephe çatı seviyesindeki parapet duvarın merkezinde yer alan saat kadranı

Foto. 6: Doğu cephe genel görünümü

Foto. 7: Kuzey cephe genel görünümü

Foto. 8: Restorasyon sırasında kuyudan çıkarılan II. Abdülhamid'in tuğrası (Beyoğlu Belediyesi Arşivi)

Foto. 9: Barborini'nin Divanyolu üzerinde inşa ettiği II. Darülfünun binası

Foto. 10: Katlar arasında geçişi sağlayan plan merkezindeki üç kollu merdiven ve merdivenin açıldığı koridor. (Beyoğlu Belediyesi Arşivi)

Foto. 11: Birinci kat merkezinde yer alan mabeyn odasının genel görünümü. (Beyoğlu Belediyesi Arşivi)

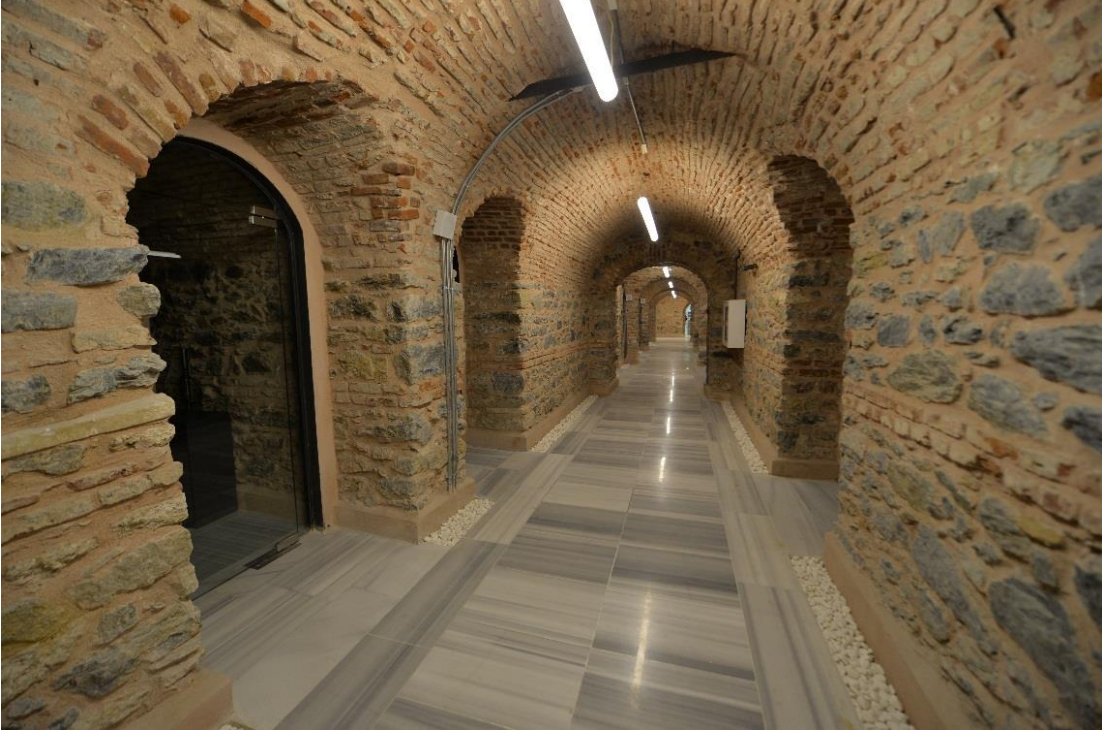

Foto. 12: Bodrum kat merkezinde odaların açıldığı koridor genel görünüm. (Beyoğlu Belediyesi Arşivi)

Foto. 13: Bodrum katta yer alan odalardan genel bir görünüm (Beyoğlu Belediyesi Arşivi)

Yapı, kargir olarak inşa edilmiştir. Özgün tasarımında ahşap malzeme ile inşa edilmiş olan kat döşemeleri yapılan onarımlar sonrası betonarmeye dönüştürülmüştür (Özkurt, 2016: 280). Yalnızca, zemin kat döşemesinde görülen volta döşeme özgünlüğünü koruyabilmiştir. Dış cephede yer alan süsleme unsurları taş malzemeden imal edilmiştir. Pek çok kamu yapısında görmüş olduğumuz gibi iç mekân tasarımı ve malzemesi yapının geçirmiş olduğu işlev değişiklikleri sonucu özgünlüğünü yitirmiştir. Günümüzde yapılan son müdahaleler ile tarihini tespit edemediğimiz betonarme bir ekleme ile genişleyen çatı katı tamamen değiştirilerek cam ve çelik konstrüksiyonla yenilenmiştir (Foto 14-15). Yapıda ahşap, tuğla, taş ve demir malzeme kullanımı söz konusudur. İç mekân kapılarında kullanılan ahşap malzeme, sonradan PVC ile değiştirilen pencerelerde ve kasetlere bölünmüş betonarme döşemede de kullanılmış olmalıdır. Taş malzeme yapının cephesinde ağırlığını göstermekte olup özellikle pilastrlar, katları bölen silme hatları ve pencere çevresinde yer alan üçgen alınlıklar ile furuşlarda kullanılmıştır. Tuğla malzeme bodrum kat duvarlarında kullanılmıştır. Demir ise sonradan ilave edilen ve ikinci kat ile tünel meydanını birbirine bağlayan alanda kullanılmıştır. Aynı zamanda günümüzde ilave olunan çatı katında cam ve çelik malzeme bir arada kullanılmıştır.

Foto. 14: Son restorasyonlar sonucu betonarme ekleden çelik konstrüksiyona dönüştürülen çatı katındaki belediye meclis salonunun genel görünümü (Beyoğlu Belediyesi Arşivi)

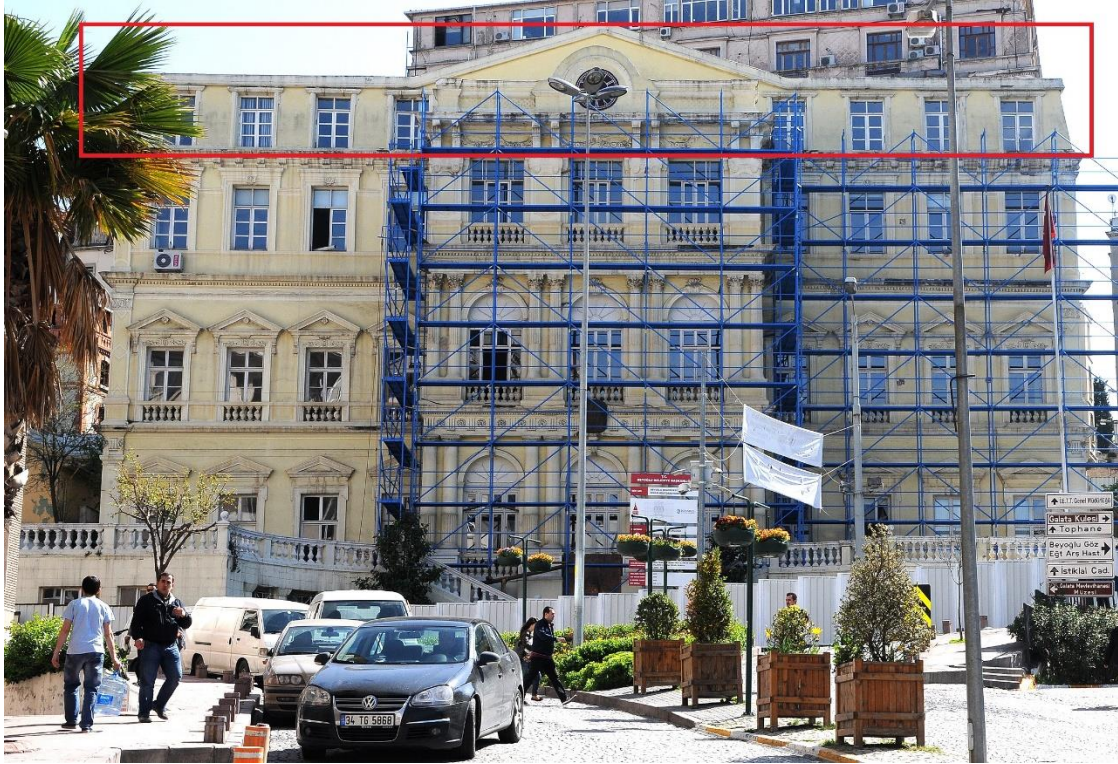

Foto. 15: Çatı katının çelik konstrüksiyon ile değişmeden önceki betonarme ekleme hali (Beyoğlu Belediyesi Arşivi)

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Osmanlı belediyeçiliğinin ilk örneğini teşkil eden Altıncı Daire-i Belediye, ayrıca Osmanlı'nın ilk belediye binasına da sahip olması açısından kıymetlidir. 19. yüzyılda dönüşüm geçiren Osmanlı mahalli idari sisteminin fiziki mekân ihtiyacını karşılamak amacıyla ortaya çıkan kamu eserleri kısa süre içerisinde tüm Osmanlı vilayetlerinde yaygınlaşmıştır. Hükümet Konağı, Posta ve Telgraf binaları, karakollar, hastaneler, hapishaneler ve idadiler gibi pek çok farklı işleve sahip kamu yapıları ile belediye meclislerinin toplandığı ve beledi işlerin yürütüldüğü belediye binaları da kısa zaman içinde İmparatorluğun pek çok noktasında yaygınlaşmıştır. Belediye binalarının bölgenin sosyo-ekonomik şartlarına göz önünde bulundurularak farklı karakterlerde inşa edildiği görülür. Yukarıda da değinildiği üzere yapının inşa tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Ergin ve Çelik'in belirlediği 1868-1869 tarihi ile Can, Yazıcı, Özkurt ve Akın'ın tarihlediği Edouard Blacque Bey'in belediye reisliği dönemine denk düşen 1879-1883 aralığı, belediye binasının inşa tarihi olarak gösterilebilir. Keza yukarıda bahsi geçen 1882 tarihli köprü inşasıyla ilgili belgeden de anlaşılacağı üzere yapının inşasından hemen sonra da çeşitli onarım ve eklemelere tabi tutulduğunu görmekteyiz. Kuban'ın yapının inşasına yönelik işaret ettiği 1857 tarihi ise belediye binasının inşası değil, fakat Altıncı Daire'nin idari olarak kuruluşuna işaret eden nizamnamenin çıkarıldığı tarihtir.

Altıncı Belediye Dairesi'nin Galata bölgesindeki Avrupa merkezli Neoklasik ağırlıklı dokuya uygun bir şekilde tasarlandığı izlenebilmektedir. Yapının mimarı Barborini'nin İstanbul'da inşa ettiği Darülfünun binasında da benzer bir uygulamayla karşılaşmaktayız. Söz konusu mimar Neoklasik üslubun yanı sıra yine Avrupa merkezli Neogotik ve Neorönesans gibi farklı tarihselci üslupları da İstanbul silüetine kazandırmış bir mimar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta Neogotik tarzda inşa etmiş olduğu İstanbul Moda'da Notra Dame De L'Assomption Latin Katolik Kilisesi ve Beyoğlu'nda yer alan Neorönesans üslubuna sahip Hollanda Elçilik Sarayı (Yazıcı, 2007: 242-243) mimarın tarihselci üslup eğilimine sahip olduğunu göstermektedir.

Neoklasik cephe biçimlenmelerinin dönemin pek çok kamu yapısında yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle devletin gücünü ve etkinliğini fiziki olarak kentlerde belirgin kılmak amacıyla inşa edilmiş olan hükümet konaklarında Neoklasik cephe tasarımlarının yoğunluğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda Samsun, İzmir, Konya (Foto 16), Giresun, Pirlepe, İskenderun ve Erzincan hükümet konakları Neoklasik üslubun tercih edildiği yapılara olarak örnek gösterilebilir. Yine dönemin pek çok eğitim yapısında da Neoklasik üslubun cephe tasarımlarında yer aldığını görebiliriz. Trabzon Mülki İdadisi, Bolu İdadisi, Niğde İdadisi, Kastamonu İdadisi ve Bursa İdadisi (Foto 17) Neoklasik üslubun kendisini gösterdiği eğitim yapıları olarak sıralanabilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan hastane binalarında da Neoklasik üslup cephe biçimlenmelerinde etkinliğini sürdürmüştür. Selanik Hamidiye Hastanesi, Hamidiye Etfal Hastanesi, Urfa Hamidiye Hastanesi, Kırklareli Askeri Hastanesi ve Sarıkamış Askeri Hastanesi söz konusu sağlık yapılarına örnek olarak gösterilebilir.

Altınca Daire-i Belediye binası plan şeması açısından da dönemin diğer belediye binalarına örnek teşkil etmiştir. Yapının dikdörtgen kütesine paralel uzanan merkezi koridor sistemi ve söz konusu koridora iki yönden bağlanan odalar ve katlar arası geçiş sağlayan merdiven tasarımı ile Samsun ve Karaman belediye binalarına örnek olduğu görülmektedir (Kolay, 2023: 153, 259). Esasen bu plan şemasını özellikle eğitim yapıları ve hükümet konağı gibi kamu eserlerinde de görmemiz mümkündür. Mersin Amerikan İnas İdadisi, Trabzon Rum İdadisi, Kayseri İdadisi, Muğla İdadisi, Balıkesir İdadisi ve Bitlis İdadisi (Toptaş, 2020:624,634,641,666,670), koridor çevresinde şekillenen plan şemasına sahip eğitim yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu plan şemasına sahip hükümet konakları arasında Sivas, Samsun, Kastamonu, Adana, Ermenek ve Bolu hükümet konakları da örnek olarak sıralanabilmektedir. İşlevselliğin ve toplanma-dağılma sirkülasyonunun ön planda tutulduğu bu plan şeması postane, hapisane ve banka gibi diğer kamu eserlerinde de uygulanmakla birlikte dönemin konaklarında, saraylarında ve köşklerinde de uygulama alanı bulabilmiştir.

Yığma kargir sistemine sahip Altıncı Daire-i Belediye binasında dönemin inşa sistemine uygun malzeme ve teknik detayları takip edebilmekteyiz. Bu bağlamda yapının zemin kat döşemesinde uygulanmış olan volta döşeme sistemi 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul ve çevresindeki kamu ve sivil mimarlık örneklerinde uygulama alanı bulabilmiş bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Altıncı Daire-i Belediye binası da volta döşeme tekniğine sahip kamu yapılarına erken bir örneği teşkil etmektedir. Belediye binaları bünyesinde Altıncı Daire-i Belediye haricinde volta döşeme tekniğinin görüldüğü iki belediye binası İzmir ve Tokat belediye binalarıdır. Söz konusu döşeme tekniğinin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İmparatorluğun tüm coğrafyasına yayıldığını da izleyebiliriz. Bu bağlamda kamu yapıları arasında uygulama alanı bulabilmiş volta döşeme örneklerine İstanbul I., III. ve V. Vakıf Hanı, Reşadiye Mektebi, Bahriye Nezareti Binası, Samsun Hamidiye Hastanesi, İstanbul Zeynep Kamil Hastanesi, Haydarpaşa Numune Hastanesi, Yozgat İdadisi, Elazığ İdadisi, Balıkesir İdadisi, Muğla İdadisi ve Bursa İdadisinde ulaşabiliriz.

Sonuç

19. yüzyıl İstanbul'unun en gözde semtlerinden birisi konumunda olan Beyoğlu'nun simge yapılarından biri olan Altıncı Daire-i Belediye binasına ilişkin bilgilerin pek çok popüler ve akademik literatürde yer almasına karşın inşa tarihi ile ilgili detayların yanı sıra plan şeması ve dönüşümü ile ilgili bilgilere oldukça sınırlı şekilde yer verilmesi sebebiyle bu çalışmanın yapıya dair birtakım sorunsallara da cevap niteliğinde olduğu kanaatindeyiz.

Kaynakça

- ACAR, G. (2000). Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- AKIN, N. (1998). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera. İstanbul: Literatür Yayınları.
- BADEM, C. (2017). Kırım Savaşı ve Osmanlılar, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- CAN, C. (1993). "Altıncı Daire-i Belediye Binası". Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 223-224.
- CEZAR, M. (1994). "19. Yüzyılda Beyoğlu Neden ve Nasıl Gelişti" XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, C. VI. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2673-2690.
- ÇELİK, Z. (1998). XIX. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul. (Çev. Selim Deringil). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DEMİRAKIN, N. I. (2006). A Study of Ottoman Modernisation on the City: The Sixth Municipal District of Istanbul (1858-1877). Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DUHANI, S. N. (1992). Eski İnsanlar Eski Evler. (Çev. Cemal Süreyya). İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- DÜSTUR, (1289 H.) I. Tertip, Cilt II, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- ERGİN, O. N. (1995). Mecelle-i Umur-ı Belediyeye, Cilt 3, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- GÜL, M. (2009). The Emergence of Modern Istanbul Transformation and Modernisation of a City. London: Tauris Academic Studies.
- HALL, T. (1997). Planning Europe's Capital Cities: Aspects of Nineteenth Century Urban Developments, London: E&FN Spon Press.
- HASTAOĞLOU, V. (2015). "Doğu Akdeniz Kentlerinde Liman İnşaatının Kartografyası: 19. Yüzyıl Sonunda Teknik ve Kentsel Modernleşme", Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri (Haz. Biray Koloğlu, Meltem Toksöz), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 95-120.
- KOLAY, E. (2023). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Belediye Binaları. Atatürk Üniversitesi Yayınevi, Erzurum.

- KUBAN, D. (2016). Osmanlı Mimarisi, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- MAZAK, M. (Ed.) (2010). *Şehr-i İstanbul'un Temizlik Kültürü*, İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Yayınları.
- NASIR, A. (1991). Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- NEUMANN, C. K. (2011). "Modernitelerin Çatışması Altıncı Daire-i Belediye, 1857-1912". İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- OKTAY, T. (2001). "Tanzimat Dönemi İstanbul'da Bir Belediye Örgütlenmesi Örneği: Altıncı Daire-i Belediye". Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi, 15, 157-166.
- OKTAY, T. (2008). "Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi". Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi (Ed. Erol Özvar, Arif Bilgin). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 377-402.
- ORTAYLI, İ. (1974). Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (1992). "Belediye". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 5, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 398-402.
- ORTAYLI, İ. (2011). Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZKURT, M. Ç. (2016). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Başkent İstanbul'da Ekonomik, Siyaset ve Mimarlık İlişkileri (1839-1923). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- PERVİTİTCH, J. (2000). Sigorta Haritalarında İstanbul. İstanbul: Axa Oyak ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEKELİ, İ. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm". Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 878-890.
- TOPRAK, Z. (1993). "Altıncı Daire-i Belediye". Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 220-223.
- TOPTAŞ, R. (2020). II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) İdadi Yapıları (Türkiye Örnekleriyle). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

TÜMERKAN, S. (1946). Türkiye’de Belediyeler (Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu). İstanbul: Zelliç Matbaası.

Vak’a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. IX. (1984). (Yay. Haz. M. Münir Aktepe). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

YAZICI, N. (2007). Osmanlılar’da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

YILDIRIM, N. (1993). “Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi”. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 224-225.

Arşiv Belgeleri

Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet [ŞD.], Dosya No: 698, Gömlek No: 22.

Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Şura-yı Devlet [İ.ŞD.], Dosya No: 29, Gömlek No: 1370.

Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Dahiliye [İ.DH.], Dosya No: 623, Gömlek No: 43339.

Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı [A.}MKT.MHM.] Dosya No: 352, Gömlek No: 33.

BİZANS DÖNEMİ CAM ÜRETİM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW OF RAW GLASS PRODUCTION IN THE BYZANTINE PERIOD

Tümay HAZİNEDAR COŞKUN

Dr. Öğr. Üyesi, Celal Bayar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü

tumayhazinedar@yahoo.com

 <https://orcid.org/0000-0001-9556-4316>

Özet

Bizans Dönemi'nde cam üretimini gösteren en önemli veriler külçeler, cam fırınları ve cam kırıklarının varlığıdır. Bunlara ek olarak, yerel ve geçici atölyeler de yine cam üretimini kanıtlayan unsurlardır. Cam fırınları arasında birincil üretim merkezi olarak tanımlanan tank tipi fırınlarda büyük bloklar halinde üretilen camlar diğer atölyelere pazarlanmaktadır. İkincil üretim merkezlerinde ise olasılıkla daha küçük ölçekli fırınlarda çeşitli cam kaplar yapılmaktadır. Söz konusu cam üretim atölyelerinin hammaddeye bağlı olarak daha çok kıyıya paralel çizgide yer aldıkları görülmektedir. Külçeler ve cam kırıkları hem üretimde hem de pazarlamada yer alan ana malzemelerdir. Külçeler diğer bir tanımla ilk fırınlaması yapılan ham camlardır. Bunların cam üretiminde kullanılıp ticarete de yer aldıkları Anadolu ve Anadolu dışında keşfedilen batıklar sayesinde bilinmektedir.

Günümüzde devam eden arkeolojik kazı çalışmaları sayesinde Bizans Dönemi'ndeki cam üretimine dair bilgilerimiz artmaktadır. Ancak aktif üretim yapan bir cam fırını kalıntısına çok ender rastlanılmaktadır. Bununla birlikte, cam fırın kalıntısı dışında tespit edilen cam imalatına dair söz konusu parçaların varlığı Bizans Dönemi camcılığına ilişkin katkı vermeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bizans, cam üretimi, külçeler, atık camlar, cam ticareti.

Abstract

The most important data showing glass production in the Byzantine Period are ingots, chunks, drippings, moils, glass wastes, glass furnaces and presence of cullet. In addition to these, local and temporary workshops are also evidence of glass manufacture. Glass produced in large blocks in tank-type furnaces, which is defined as the primary production center among glass furnaces, is marketed to other workshops. In secondary production centers, possibly in smaller scale furnaces, various glass

containers are produced. It is seen that the glass manufacture workshops are mostly located on the line parallel to the coast, depending on the raw material. Ingots, chunks and cullet are the main materials involved in both production and commercial. Ingots, in other words, raw glasses that it is known by the shipwrecks discovered in Anatolia and outside Anatolia, that are used in glass production and also take part in the trade.

By the increasing archaeological excavations today, our knowledge of glass manufacture in the Byzantine Period is increasing. However, an actively producing glass furnace remains are very rare obtained. Apart from the glass furnace remains, the existence of the said pieces of glass production continues to contribute to the Byzantine Period glassmaking.

Keywords: Byzantine, glass production, ingot, cullet, glass trade.

Giriş

Bizans Dönemi'nde cam yapımında üç ana madde kullanılmaktadır. Camın ana hammaddeleri kumdan elde edilen silisyum oksit ile deniz kabuklarındaki kalkerden veya kireçtaşından elde edilen sodyumdur (Freestone-Gorin-Rosen, 1999: 105-108). Silisyum oksit camın iskeletini oluşturan ana malzeme olup bunun yanı sıra camın içerisinde çeşitli alkaliler de bulunmaktadır. Bu alkaliler sodyum, potasyum, magnezyum gibi elementlerdir. Ayrıca alüminyum gibi çeşitli modifiyeler de bulunmaktadır. Yüzdeler oranlar camlarda değişse bile, silisyum oksit camın genellikle %70'ni, alkaliler %15'ni, modifiyeler ise %10'nu oluşturmaktadır. %1 ise camın içerisine katılan ve ona renk veren kobalt, demir, krom, kalay, manganez gibi bazı metal oksitlerdir. Arkeolojik kazılardan ele geçen cam buluntuların genel olarak kum, soda ve kireçten oluşan bir karışımın yüksek sıcaklıkta ısıtılması ve yavaşça soğutulması ile elde edildiği düşünülmektedir. Bu nedenle yaygın kullanımı olan cam, hammadde içeriği açısından "soda-kireç camı" olarak tanımlanmaktadır. Tipik bir soda-kireç camında, camın temel maddesi olan kumun yanında çeşitli alkaliler kullanılmaktadır (Akyol-Kadıoğlu, 2015:33). Cama renk vermesi için çok az miktarlarda kullanılan metal oksitler özellikle cam üretiminin yapıldığı coğrafyadaki maden durumuna göre ve kullanım amacına yönelik değişiklik göstermektedir. Cam üretilen bölgede demir-bakır madeni fazlaysa kaplar, genellikle mavi-yeşil ve tonlarındadır. Özellikle pahalı madenlerin örneğin altın, gümüş gibi metal oksitlerin günlük kullanıma yönelik kaplarda değil lüks tüketime yönelik kap ve objelerde kullanılmış oldukları gözlenir (Huisman-Pols.vd., 2008:3 399-411)¹.

¹ Özellikle Roma İmparatoru Augustus döneminde cam ticari bir malzeme haline gelince imparatorluktaki zenginler, bir yandan ince, zarif işçilikle ilgilenirken diğer yandan da canlı ve çarpıcı renkli camlardan vazgeçmemişlerdir (Jackson, 2005: 763-780). Her atölyede tüm renkler üretilmediği için bazı metal oksitler ithal edilmeye başlanmıştır. Bu dönemle birlikte genellikle lüks sofralarında tercih edilen gümüş takımların yerini ince işçilikli zarif cam kaplar almaya başlamıştır (Huisman-Pols vd., 2008: 399-411).

Camı oluşturan bu maddeler ilk önce camın eritildiği potanın içine atılarak yüksek ısıda ergimesi sağlanmaktadır². İyi kalitede cam yapımı için kum, organik maddelerden arındırılmak amacıyla iyice yıkanır ve ısıtılır ayrıca farklı boyutlardaki tanecikleri ayıklanmaktadır. Camın hazırlanması aşamasında, silisyum, soda ve diğer malzemeler karıştırılarak kuru bir karışım oluşturulmaktadır. Cam üretiminin olduğu yerlerde bu maddelere ek olarak külçe parçaları atılmaktadır. Külçe, cam üretiminin ilk aşamasında ana hammaddelerden sonra camın eriyik halde bulunduğu potanın içine atılan, tank tipi fırınlarda büyük bloklar halinde üretilen camlardır³. Külçe, bir bakıma işlenmemiş ham cam demektir. Karışıma atılmasındaki amaç camın ergime derecesini ve süresini azaltmaktır. Söz konusu bu karışıma ayrıca cam kırıkları yani atık camlar da eklenmektedir.

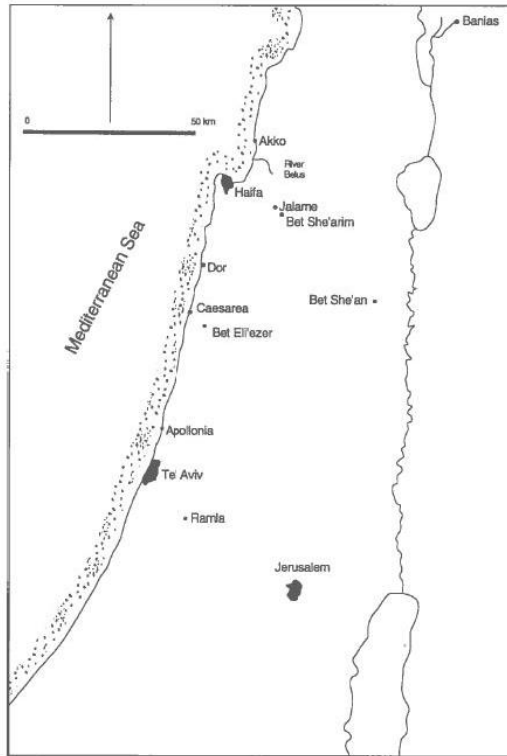
Cam üretimini ve ticaretini gösteren en önemli veriler cam fırınları, külçeler ve cam kırıklarının varlığıdır. Bunlara ek olarak, yerel ve geçici atölyeler de yine cam üretimini kanıtlayan unsurlardır. Özellikle ustaların geçici atölyeler kurarak, yerel ihtiyaçları karşılamaları dönemin modasını da gittikleri yerlere götürmelerine sebep olmaktadır. Böylece belli bölgelerde belirli kaplar yaygınlık göstermektedir (Çömezoglu, 2011: 137). Fırınlardan ve cam üreten atölyelerin lokasyonuna bakıldığında daha çok Akdeniz'in doğusunda, Suriye ve Filistin çevresinde oldukları görülmektedir. Bizans Dönemi'nde üretim yapan örneğin İsrail'de Ramla, Apollonia-Arsuf, Beth She'arim ve Beth Eli'ezer gibi merkezlerin kıyı şeridinde konumlandıkları gözlenmektedir (Resim 1). Camın ana malzemesi olan silisyumun kumdan elde edilmesi cam üretim atölyelerinin kıyıya paralel çizgide olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tank tipi fırınlarda birincil üretim olarak tanımlanan yarı mamul camların üretildiği merkezler çoğunlukla su kaynaklarına yakın bölgelerdir. Örneğin Kadikalesi, Korinthos, Demre ve Anemurium benzer nitelikte merkezlerdendir. Bunlara ek olarak Rakka'nın Belus Nehri'nin kıyısında olması yine Mısır'ın geniş soda kaynakları sayesinde pek çok atölye bu alanlarda bulunmaktadır (Çömezoglu, 2011: 138)⁴. Ancak ikincil üretim olarak adlandırılan yarı mamul camlar dışında çeşitli kapların imal edildiği merkezler kimi zaman örneğin Amorium gibi deniz kıyısında yer almayabilir. Su kaynaklarına ek olarak camın yüksek ısıda akıcılık kazanması, yakıt maliyetini arttıran etkenlerden biridir. Dolayısıyla üretim maliyetlerini azaltmak için cam fırınları ormanlık alanlara yakın olan yerlere yönelmektedir. İsrail'deki cam üretimi yapan atölyeler genellikle sahil kenarlarında ve ormanlık alanların çevresindedir. Nitekim geniş ormanlık alanların varlığı yakıt açısından cam

² İlk örnekleri kâse şeklinde oldukları bilinen cam potaları, camı oluşturan ham maddelerin içine atılıp yüksek ısıda kaynatıldığı kaplardır. Cam ergitme potaları zamanla şekil değiştirerek sadece ağız kısmı açık geniş kaplara dönüşmüştür. Bunun nedeni ise hem ısı kaybını önlemek hem de camın içerisine yabancı madde girmesine engel olmaktır.

³ Tank tipi fırınlar, dikdörtgen prizma şeklindeki çok fazla derinliği olmayan ancak bir günlük üretime yetecek kadar yeri olan fırınlardır.

⁴ Bass, Belus Nehri çevresindeki kumun cam üretimi açısından oldukça değerli olduğuna değinerek bunların çuvallara konulup atölyelere taşındığını söylemektedir (Bass, 2009, 501).

üretimine elverişli bir ortam sunmaktadır. Ancak Apollonia-Arsuf bölgesinin büyük bir bölümü fosilleşmiş bir kumtaşı üzerine oturmakta olup bu alanda orman yoktur. Muhtemelen yakıt çeşitli bitki türlerinden elde edilmektedir (Tall-vd., 2008: 67-80). Ormanlık alandan sağlanan odunun yanında yüksek yakıcılığı olan hardal otu ve ılgın bitkisi, mercimek sapı ve papirüsün cam üretiminde yakıt olarak kullanıldığı bilinmektedir⁵. Özellikle deniz iklimine sahip rüzgârlı bölgelerde görülen ılgın bitkisinin doğal yaşam alanı İsrail'dir. Bu bitki türlerinin cam üretiminde yakıt olarak tercih edilmesinin sebebi ise yüksek kalorili ısıya sahip olup yakıcılıklarının fazla olmasıdır (Sode-Kock, 2001: 155-169). Benzer şekilde Kuşadası Kadıkalesi'nde bu merkezlere paralel nitelikler göstermektedir. Hatta kalenin eteklerinde sıklıkla hardal otu bitkisine rastlanmaktadır (Hazinedar-Coşkun, 2017: 43).

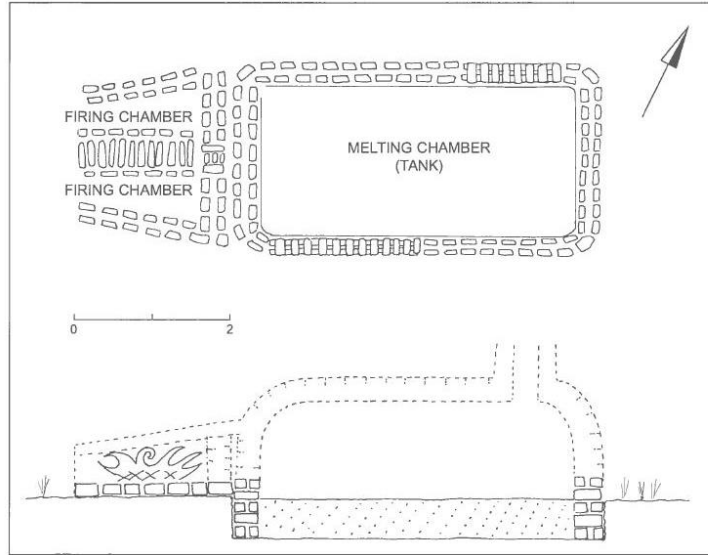

Çizim 1. İsrail Bölgesi'ndeki Cam Üretim Merkezleri (Freestone-Gorin Rosen, 1999: 106).

Bizans Dönemi'nde, tank tipi olarak adlandırılan ve tüm camın bir anda ana katın zemininde ergitildiği fırınlar söz konusudur. Bu fırınlar birincil üretim merkezleri olarak adlandırılmakta ve bunlarda külçe denilen ham camlar imal edilmektedir. Filistin civarında, MS 7. yüzyıla tarihlenen 2x4 m. boyutlarında, 8x10 ton içeren 16 fırın bu tipin en önemli örneklerindedir. Beth Elizer'de bulunan tank tipi fırın MS 8. yüzyılın başına tarihlenmektedir. İsrail Bet She'arim de bulunan bu tip başka bir fırında da MS 9. yüzyıl başlarında atık camlar ergitilerek camdan büyük bir blok oluşturulmuştur (Resim 2). Bu cam blok, daha

⁵ Bugün Hindistan'ın kuzeyinde Jalesar'daki bir cam fırınında Orta Çağ'daki geleneksel yöntemleri esas alarak cam üretilmeye çalışılmıştır. Bu denemede cam üretiminde yakıt olarak hardal bitkisinin sapı kullanılmıştır (Tall, vd., 2008: 67-80).

sonra kırılıp küçük parçalara ayrılarak cam fabrikalarına kap yapılmak üzere ihraç edilmektedir⁶. MS 11.-12. yüzyıla ait tank tipi bir fırın da Korinthos'da bulunmuştur (Çömezoğlu, 2007: 88)⁷. Cam üretimine işaret eden külçeler, bu tip yani tank tipi denilen büyük boyutlu fırınlarda imal edilip daha sonra kırılarak küçük boyutlara getirilerek ikincil üretim yapan, çeşitli kapların üretildiği atölyelere pazarlanmaktadır (Resim 3). Dolayısıyla tank tipi fırınların haricinde cam kapların üretildiği ikincil üretim merkezlerinde daha basit fırınların varlığı bilinmektedir.

Çizim 2. Tank Tipi Fırın ve Büyük Cam Bloklarının Üretimi (Freestone-Gorin-Rosen, 1999: 107).

Günümüzde yapılan pek çok arkeolojik kazı çalışması sırasında Bizans Dönemi'nde aktif üretim yapan bir cam fırını kalıntısına çok ender rastlanılmaktadır. Ancak cam üretiminin yapılmış olabileceğini düşündüren cam kırıkları, atıkları ve cürufaları olası atölyelerin atıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Cam üretiminde kullanılan bir diğer malzeme atık camlardır. Kırık camların genellikle ergimeyi kolaylaştırmak ve atık maddenin değerlendirilmesini sağlamak amacıyla karışıma eklendiği bilinmektedir. Hatta atık camlar karışıma kumun bir kısmının eritilmesinden sonra eklenmektedir (Mehlmann, 1982: 8-10). Bunun nedeni ise ani ısı değişiminden camın etkilenip topaklanmasını engellemektir. Özellikle Orta Çağ'da atık malzemenin cam üretiminde kullanıldığı şüphesizdir. Bunun en büyük kanıtı Serçe Limanı batığında ele geçirilen kırık ve kullanılmış camlardır. Üretimin önemli bir basamağını oluşturan atık malzeme, hem camın tekrar kullanıp tasarruf edilmesini sağlarken aynı zamanda döneminde camın

⁶ Bet She'arim'de bulunan büyük cam blok yapılan analiz çalışmaları sonucunda daha önce varsayılandan çok daha sonraki, muhtemelen MS 9. yüzyıla tarihlenebilirken, Bet Elizer'deki tank fırınlarının ise MS 8. yüzyılın başlarına kadar üretim yaptığı düşünülmektedir (Freestone-Gorin Rosen, 2000: 74).

⁷ Tank tipi fırınlar için bkz. Stern, 1999: 441-484; Bet She'arim buluntuları için bkz. Freestone-Groin-Rosen, 1999: 105-108; Korinth'de bulunan fırın için bkz. Davidson, 1940: 302-304.

bir ticaret malzemesi olmasına da neden olmuştur. Kırık cam ticaretinin Orta Çağ'da ne derece önemli olduğu Serçe Limanı batığı buluntularından anlaşılmaktadır⁸. Ancak Bizans öncesi dönemde de yine kırık cam ticaretinin yapıldığı Uluburun batığından bilinmektedir⁹. Ayrıca Doğu Akdeniz'deki üretim merkezlerinden gelen ham cam sevkiyatları, Roma İmparatorluğu'nun uzak bölgelerine yayılmıştır. Serçe Limanı'ndaki gibi ham cam taşıyan kargolar MS 2. yüzyılda vardır. Marsilya ve Toulon arasındaki Embiez'de gemi kazası; Malta, Mellieha Körfezi'nde MS 3. yüzyıla ait bir enkazında; Port-Vendres'te (Pyrénées-Orientales) MS 5. yüzyıldan kalma bir enkazda ve Malamocco Limanı'ndaki MS 15. yüzyıldan kalma bir enkazda, cam parçalarının ve külçelerin olduğu tespit edilmiştir (Bass, 2009: 500). Yine MS 2. yüzyılda kuzey İtalya'daki Grado'da kaybolan bir gemide varil içinde kırık cam taşındığı, MS 9. yüzyılın sonu ve MS 10. yüzyıla tarihlenen Bizans ticari amforalarını ve ham cam parçalarını taşıyan başka bir batık da Yugoslavya'nın, muhtemelen orijinalde Levanten kökenli olan Mijet Adası'nda keşfedilmiştir (Doorninck, 1990: 58).

Foto. 1. Cam Üretiminde Kullanılmak Üzere Depolanan Kırık Külçeler (Rehren-Freestone, 2014: 75).

Dolayısıyla kırık cam parçaları, yeni cam kapların imalatında kullanılmış ve en azından Roma Dönemi'nden beri evlerden toplanan bir ticari malzeme haline gelip deniz yoluyla da taşınmıştır (Bass, 2009: 500). Bass, ayrıca cam kırıkları ve külçelerle ilgili 2001 yılında Serçe Limanı'na 35 km uzaklıktaki Knidos yakınında Koca Burun civarında da tıpkı Serçe Limanı batığı buluntularına benzer ham ve kırık cam parçalarının kendileri tarafından tespit edilğini belirtir. Yine Bodrum'da 1950 yıllarında sünger

⁸ Marmaris'in 24 mil batısındaki Serçe Limanında 32 m derinlikte bulunan batıkta yapılan kazılar sonucunda MS 1025 tarihinde batan geminin iki Latin yelkenli, 16 m uzunluğunda, 5 m eninde ve 35 ton yük taşıyabilecek kapasitede olduğu anlaşılmıştır (Doorninck, 1990: 58-59).

⁹ MÖ 2 bin yılına ait Uluburun batığında yüz elliden fazla kırık cam ve cam külçe parçası bulunmuştur. Hatta cam külçe ticaretinin potalarıyla yapılabildiğine ilişkin problem bu batık sayesinde açıklanabilmiştir. Buna göre de cam külçelerin potasız taşındığı anlaşılmıştır (Nicholson-vd. 1997: 143-153).

avcılar tarafından bulunan büyük külçe parçaları ve kırık camlar bugün Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Bass, 2009: 500).

Foto. 2. Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Serçe Limanı Batığı'nda Sepetlerde Atık Malzeme ve Külçelerin Canlandırılması (Bass, 1996:42).

Ancak yine de, külçe ve cam kırıkları ile ilgili en detaylı bilgiyi Serçe Limanı batığı vermektedir (Resim 4). Bu batıkla birlikte, külçelerin deniz ticareti ile ihraç edildiği kanıtlanmaktadır. Batıkta çok fazla sayıda kullanılmamış cam kap ve yaklaşık 3 ton kırık cam parçası bulunmaktadır. Kapların sağlam olması camın döneminde ihracatı yapılan ürünlerden biri olduğunu göstermektedir. Yine cam kırıklarının da Orta Çağ'da üretim yapan atölyelere götürülmek üzere toplandığı bilinmektedir. Bu cam kırıkları ve atıklarının içinde şekilsiz, kusurlu ve yarı işlenmiş camlarda bulunmaktadır. Atık camların içinde cam kapları süslemek için kullanılan kısmen yarı işli renkli cam çubukları ve üfleme çubuğundan kesilerek atılan sayısız cam parça da dikkati çeken buluntular arasındadır. 2-3 ton cam parçadan 10.000 ile 20.000 civarında cam kap kısmen tümlenmiş olup bu kaplardan 200 farklı tip ve formda cam obje belirlenmiştir. Hasır sepetlerin içindeki 2 ton ağırlığındaki ham camlar yani, külçeler muhtemelen kolay taşınabilmesi için üretildikten sonra küçük parçalara bölünüp kırık halde pazarlanmaktadır (Doorninck, 1990: 58-59) (Resim 5). Serçe Limanı gemisindeki cam kırıkları olasılıkla sepetlerde taşınmıştır çünkü bir kısmı sepetin iç kısımlarına benzeyen yığınlar halinde betonlanmış camlar tespit edilmiştir (Resim 5). Sepetlere dair hiçbir iz kalmamış olsa da, enkazın başka yerlerinde çeşitli sepete benzer nesnelere bulunmuştur. Bu sepetlere istifleme, muhtemelen MS 9. yüzyılın sonlarından 11. yüzyılın başlarına

kadar deniz yoluyla cam taşımının olağan yöntemi gibi görülmektedir¹⁰ (Bass, 2009: 500). Bass ise Serçe Limanı batığındaki camlarla ilgili olarak; gemide 2 ton kırık külçenin, 1 ton ise kırık cam olduğundan söz eder. Bu cam kırıklarının yeniden eritilip kap yapımında kullanılmasıyla camın üç bileşeni olan silisyum, kireç ve soda içerisine eklenerek karışımın daha düşük ısıda kaynaştıracağını belirtir. Hatta bu camların rotasıyla ilgili olarak; bunların Konstantinapolis'teki cam atölyelerine götürülmek üzere hazırlanan camlar olduğunu belirterek özellikle o yıllarda büyük kiliselerin aydınlatılmasında çok fazla cama ihtiyaç duyulduğundan dolayı başkentte pek çok atölyenin olabileceğinden bahsetmektedir (Bass, 2009: 503).

Foto. 3. Serçe Limanı Batığında Bulunan Betonlaşmış Cam Kırıkları (Bass, 2009: 15).

Son yıllarda artan arkeolojik kazı çalışmaları doğrultusunda Anadolu'nun pek çok yerinde Bizans Dönemi'nde cam üretiminin yapıldığına işaret edilmektedir. Saraçhane, Marmaray, İznik (Nikeia), Sardis, Pergamon, Kadıkalesi (Anaia), Demre (Myra), Alalexandria Troas, Limyra, Xanthos, Sagalassos, Anemurium, Elaiussa-Sebaste ve Amorium gibi merkezlerde cam üretiminin yapıldığına dair pek çok bulgu tespit edilmiştir¹¹. Söz konusu alanlarda cam fırınlarına ilişkin herhangi bir yapı ögesi

¹⁰ Serçe Limanı sepetlerinin yaklaşık 40 cm ve yarım metre yüksekliğinde oldukları tahmin edilmektedir. Her sepetteki ortalama cam 93,75 kg ağırlığında olup tek bir sevkiyatta 37 sepet camın kaydedilmesi şaşırtıcıdır. Bass, Dalmalya kıyısındaki Mljet adası yakınlarındaki batıkta bulunan camların ise üretim ya da ticaret amacıyla mı gemi de olup olmadıklarının tam bilinemediğinin altını çizmektedir (Bass, 2009: 500).

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Saraçhane için Hayes, 1992: 400; Marmaray için bkz. Özgümüş, 2009: 23, 24; Nikeia için Özgümüş, 2008: 734; Sardes için Saldern, 1980: 2; Pergamon için Schwarzer, 2009: 85; Kadıkalesi/Anaia için Hazinedar Coşkun, 2013:

bulunmamasına rağmen cam cürfuları, kırık külçeler ve hatalı üretilmiş kap parçaları, atölyelerin olası kalıntılarıdır¹². Ephesos, Tarsus ve Allianoi'de ise Bizans Dönemi'nde aktif olarak üretim yapan fırınların olduğu bilinmektedir¹³. Bunlara ek olarak son yıllarda Metropolis Aşağı Hamam kazılarında Bizans Dönemi'nde de üretimini sürdüren bir fırının olduğu düşünülmektedir (Taştumur, 2018: 210). Ancak her üç merkezdeki cam fırınları, olasılıkla Roma Dönemi'nde hali hazırda üretim yapan atölyelerdir. Anadolu dışında ise çoğu yerde, ki bunların pek çoğu Suriye, Filistin, Mısır ve İsrail bölgesinde yaygın olmak üzere cam üretiminin yapıldığı buluntular vasıtasıyla ispatlanmaktadır.

Foto.4. İsrail Ramla'dan Cam Cüruf ve Külçe Parçaları (Tall, vd., 2008: 85).

İsrail Apollonia-Arsuf kazılarında birincil üretim yapıldığı düşünülen tank tipi fırın kalıntısı bulgulardan biridir. Yine Korinth, Kıbrıs Ayios Phlion'da cam atölyelerinin bulunduğu önemli merkezlerdendir. Korinth'te MS 11. yüzyıllarda kullanılmış ikincil üretime yönelik bir fırın kalıntısından söz edilmektedir (Weinberg, 1975: 130). Kaynaklarda Bizans şehri olarak geçen İsrail'in Akdeniz kıyı şeridinde bulunan Apollonia-Arsuf'da 2002 yılında yapılmış olan kazılarda Geç Bizans dönemine ait birçok erimiş cam topağı, cam parçaları ve bir cam fırını kalıntısı bulunmuştur. Tal, cam parçalarının belki de cam

125-134; Demre için Çömezoglu, 2011: 140; Alexandreai Troas için Schwarzer, 2009: 67; Limyra için Baybo, 2009: 192; Xantos için Foy, 2007: 239; Sagalassos için Lauvers-vd, 2007: 46; Anemurium için Stern, 1985: 44; Elaiussa-Sebaste için Gençler, 2010: 242; Amorium için Lightfoot-Koçyiğit-Yaman, 2008: 443-466.

¹² Anadolu sınırları içerisinde Hatay'da Alalah Tel Açana Höyüğü kazılarında en erken tarihli cam fırını tespit edilmiştir. (Taştumur, 2018: 203).

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ephesos için Czurda-Ruth, 2005: 158-161; Tarsus için Adıbelli, 2007: 25-40; Allianoi için bkz. Yaraş, 2010: 111.

atölyelerinin atıkları ya da bu parçaların tekrar eritmek üzere fırına getirilmiş deformasyonlu camlar olabileceğini de söylemektedir. Bunlardan farklı olarak aynı atölyede fırının içerisinde eritilmiş cam topakları da tespit edilmiştir (Tal-*vd.*, 2008: 78-79) (Resim 6). Cam cürufları, camın eritildiği potaya yapışıp zamanla katman haline gelen camlardır. Dolayısıyla cam üretimin yapıldığı atölyelerde rastlanılan nesnelere dir.

Foto.5. Kadıkalesi/Anaia Kazısı'ndan Kırık Cam Külçe ve Cüruf Parçaları (Hazinedar Coşkun, 2013: 126, 128).

Yine İsrail Bet She'arim'de cam atölyesinde sırsız bir kap içerisinde eritilip üretimde kullanılmak üzere külçe parçaları ve cam kırıkları tespit edilmiştir (Resim 3). Benzer olarak Erken ve Orta Bizans Dönemi'ne dair Aneamurium'da cam cüruf ve atıklarına rastlanılmıştır. Aneamurium'da 1971 yılında iki cam fırınından cam atıkları ve cam cürufları çıkartılmıştır (Stern, 1985: 43-44). Sardes'te ise Erken

Bizans Dönemi daha yoğun olmak üzere cam üretiminin bölgedeki atölyelerde yapıldığı bilinmektedir (Saldern, 1980: 2). Kuşadası Kadıkalesi/Anaia kazılarında ise cam cürüfları, külçe parçaları, üretime ait atıklar ve sayısız cam parça yanında olasılıkla cam fırının blokları olduğu düşünülen pek çok parça ele geçirilmiştir (Hazinedar Coşkun, 2013: 125-134) (Resim 7). Demre Aziz Nikolaos Kazısı buluntuları arasında külçe parçaları, cam cürüfları ve üretim atıkları tespit edilmiştir (Çömezoğlu, 2007: 442).

Cam üretimine dair fırın, külçe, üretim atıkları, kırık camlar, hatalı üretilmiş parçaların yanında cam yapımında kullanılan aletler de yine bölgedeki cam imalatını gösteren ayrıntılardır. Fakat Orta Çağ'da özellikle gezici ustaların cam üretiminde görev aldığı bilinen bir gerçektir. Hatta bu cam ustalarının Suriye-Filistin bölgesinde oldukları ve sonradan olasılıkla sipariş üzerine yanlarına araç gereçlerini de alarak başka yerlere gidip gezici atölyeler kurdukları bilinmektedir. Örneğin Saraçhane, Anemurium ve İsrail Jaleme'de söz konusu gezici ustaların çalıştığı düşünülmektedir (Hayes, 1992: 401; Stern, 1985: 44; Weinberg, 1988: 141). Bu olgunun en önemli nedenlerinden biri de Saraçhane ve Anemurium'da tespit edilen cam kapların Filistin, Kıbrıs ve Sardes'teki buluntular ile paralellik göstermesidir. Yine bu döngü çerçevesinde Latin İstilasası sonrasında söz konusu camcılar Anadolu'dan kaçarak Venedik'e gittikleri de söylenmektedir (Çömezoğlu, 2011: 144).. Buradan hareketle üretim basamağına ait fırın kalıntısı haricinde Anadolu ve Anadolu dışında tespit edilen cam imaltına dair söz konusu parçaların varlığı Bizans camcılığına katkı vermektedir. Üretimde yer almalarının dışında aynı zamanda bu nesnelerin, dönemin ticari malzemesi olarak alınıp satılmaları hatta hasır sepetlere ya da sızsız kaplara konularak ihraç edildikleri anlaşılmaktadır. Bu ayrıntıda üretime işaret eden bulgular yine bulunan çağın ticaret yollarının da aydınlanmasını sağlamaktadır. İlerleyen dönemlerde cam imalatının yapıldığı öngörülen yerel merkezlerdeki cam parçaların üzerinde yapılacak arkeometrik çalışmalar hem cam üretimine hem de dönemin ticaret ağına dair daha net bilgiler sunacaktır.

Kaynakça

- ADIBELLİ, İ.A. (2007). "Tarsus Roma Hamamı Kazısı", 15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Ankara, 25-40.
- AKYOL A. A. – KADIOĞLU, Y. K. (2015). Tekfur Sarayı Cam Buluntuları Arkeometrik Çalışmaları, TÜBAKED, 13, Ankara, 27- 36.
- BASS, G. F. (1996). Shipwrecks in the Bodrum Museumm of Underwater, Ankara.
- BASS, G. F. (2009). *Serçe Limanı Volume II, The Glass of an Eleventh-Century Shipwreck*, Excavation, Conservation, and Study, Texas University Press, 7-26.
- BASS, G. F. (2009). *Serçe Limanı Volume II, The Glass of an Eleventh-Century Shipwreck*, The Glass Cargo: A Summmation, Texas University Press, 499-504.
- BAYBO, S. (2009). "Late Antique/Early Byzantine Glass Vessels from Trench Q18 at Limyra: Excavation Season 2007-2009", *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, İzmir, 189-198.
- CANAV ÖZGÜMÜŞ, Ü. (2008). "Byzantine Glass Finds in the Roman Theater at İznik (Nicaea)", *Byzantinische Zeitschrift*, Band 101, Berlin, 727-735.
- CANAV ÖZGÜMÜŞ, Ü. (2009). "Late Roman/ Early Byzantine Glass from the Marmaray Rescue Excavations at Sirkeci, İstanbul", *Late Antique/ Early Byzantine Glass in The Eastern Mediterranean*, İzmir, 17-24.
- CZURDA RUTH, B. (2005). "Glas aus Ephesos: Hanghaus 1 und eine Werkstatte des 6. Jahrhunderts n.Chr. auf der Agora," *Annales de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, V. 16, London, 158-161.
- ÇÖMEZOĞLU, Ö. (2007). "Akdeniz ve Çevresi Orta Çağ Camcılığı Işığında Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Cam Buluntuları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÇÖMEZOĞLU, Ö. (2011). "Doğu Akdeniz Çevresinde Ortaçağ Boyunca Cam Üretim ve Dolaşım"ı, *II. ODTÜ Arkeometri Çalıştay, Türkiye Arkeoloji'sinde Cam: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar*, Ankara, 136-148.
- DAVIDSON, G. R. (1940). "A Medieval Glass Factory at Corinth", *AJA*, Boston, 297-324.
- DOORNINCK, F. H. V. (1990). "The Serçelimanı Shipwreck: an 11th Century Cargo of Fatimid Glassware Cullet for Byzantine Glassmakers", *I. Uluslararası Cam Sempozyumu*, İstanbul, 58-63.

- FREESTONE, I- GORIN-ROSEN, Y.G. (1999). "The Great Glass Slab at Beth She'arim, Israel: An Early Islamic Glass Making Experiment?", *Journal of Glass Studies*, 41, 105-108.
- FREESTONE, I- GORIN-ROSEN, Y.G. (2000). Freestone Ian C. , Gorin-Rosen Yael , Hughes Michael J. , "Primary Glass from Israel and the Production of Glass in Late Antiquity and the Early Islamic Period", *Colloque organisé en 1989 par l'Association française pour l'Archéologie du Verre (AFAV)*, 33, 65-83.
- FOY, D. (2007). "Une production de verre a Xanthos au debut de l'epoque Byzantine", *Anatolia Antiqua*, 15, 233-246.
- GENÇLER GÜRAY, Ç. (2010). The Glass Finds, Elaiussa Sebaste III, L'Agora Romana, İstanbul, 234-244.
- HAYES J. (1992). *Excavations at Saraçhane in Istanbul, II: The Pottery*, Princeton.
- HAZİNEDAR COŞKUN, T. (2013). "Kadikalesi'nde Cam Üretimi", Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar, Ed. Z. Mercangöz, Kuşadası Yakınındaki Kadikalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/*Byzantine Craftsmen Latin Patrons Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadikalesi nearby Kusadasi*, İstanbul, 125-134.
- HAZİNEDAR COŞKUN, T. (2017). Kuşadası Kadikalesi/Anaia Kazısı Cam Buluntuları Yoluyla Bizans Camcılığı, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Bizans Sanatı Programı, İzmir.
- HUISMAN, D. J.-POLLS, S.-JOOSTEN, I.-OS, B.J.H.V-SMÍT,A.(2008). "Degradation Processes in Colourless Roman Glass: Cases from the Bocholtz Burial", *Journal of Archaeological Science*, 35, 398-411.
- JACKSON, C. (2005). "Making Colourless Glass in the Roman Period", *Archaeometry*, 47/4, 763-780.
- LAUVERS, V.- DEGRYSE, P.- WAELKENS, M. (2007). "Evidence for Anatolian Glassworking in Antiquity: The Case of Sagalassos", *JGS*, 49, 39-46.
- LIGHTFOOT, C., KOÇYİĞİT, O. – YAMAN, H. (2008). "Amorium kazıları 2006", 29. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 443-466.
- MEHLMANN, F. (1982). *Phaidon Guide to Glass*, Oxford.
- NICHOLSON, P. – JACKSON, T. C. – TROTT, K. M. , (1997). "The Ulu Burun Glass Ingots, Cylindrical Vessels and Egyptian Glass", *Journal of Egyptian Archaeology*, 83,143–153.

- REHREN, T. - FREESTONE, I. (2014). "Pattern in Glass Use in the Roman and Byzantine Worlds: A Report on Current Research at the Institute of Archaeology and UCL Qatar". *Archaeology International*, 17, 74-78.
- SALDERN, A. V. (1980). *Ancient and Byzantine Glass from Sardis*, Londra.
- SCHWARZER, H. (2009). "Spatantike, Byzantinische und Islamische Glasfunde aus Pergamon", *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, İzmir, 85-109.
- SCHWARZER, H. (2009). "Spatantike, Byzantinische Glasfunde aus Alexandria Troas", *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, İzmir, 67-84.
- SODE, T. – KOCK, J. (2001). "Traditional Raw Glass Production in Northern India: The Final Stage of an Ancient Technology", *Journal of Glass Studies*, 43, New York, 155-169.
- STERN, E. M. (1999). "Roman Glassblowing in a Cultural Context", *American Journal of Archaeology*, 103, New Jersey, 441-484.
- STERN, E. M. (1985) "Ancient and Medieval Glass from the Necropolis Church at Anemurium", *IX. Congres de l' Association Internationale pour l'Historie du Verre*, Nancy, 35-63.
- TAL, O. - JACKSON, E. - TAL- FREESTONE, I. (2008). "Raw Glass and the Production of Glass Vessels at Late Byzantine Apollonia – Arsuf, Israel", *JGS*, Vol. 50, New York, 67-80.
- TAŞTEMUR, E. (2018). "Antik Cam Fırınları ve Anadolu Örnekleri", *TÜBA-AR*, 22, 203-229.
- WEINGBERG, G. D. (1975). "A Medieval Mystery: Byzantine Glass Production", *Journal of Glass Studies*, XXII, 127-141.
- WEINGBERG, G. D. (1988). *Excavations at Jalame: Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine*, Missouri.
- YARAŞ, A. (2010). "Late Antique Glass from Alliano (Aioli)", *Late Antique / Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean. Colloquia Anatolica et Aegaea – Acta Congressus Communis Omnium Gentium Smyrnae II*, İzmir, 111-112.

TARİHİ DOKUDA ÇAĞDAŞ EK TASARIMI: KEMALİYE ÖRNEĞİ¹

CONTEMPORARY ADDITIONAL DESIGN IN HISTORICAL TEXTURE: THE CASE OF KEMALIYE

Melike YAPAN

Yüksek Mimar

melikemdk@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8771-5580>

Gonca BÜYÜKMIHÇI

Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Mimarlık Bölümü

bmgonca@erciyes.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-4811-0984>

Özet

Geçmiş uygarlıkların yaşam biçimlerini yansıtan geleneksel yapıların, zaman içerisinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar doğrultusunda oluşan işlev değişimleri ve mekân gereksinimleri, tarihi ve kültürel mirasın korunmasında ve kentsel sürekliliğin sağlanmasında önemli rol oynayan tarihi çevrelerin dönüşümüne neden olmaktadır. Bu bağlamda geçmiş ile gelecek arasında bağlantıyı sağlayarak kent kimliğini belirleyen tarihi çevrelere, günümüz ihtiyaç ve teknolojiye uygun olarak yeni yapılar ya da çağdaş ekler yapılması zorunlu hale gelmektedir. Tarihi yapıları çağdaş yaşama entegre etmek için uluslararası düzeyde kabul görmüş yasalar, bildirgeler ve tüzükler oluşturulmuş ve çağdaş koruma yaklaşımları geliştirilmiştir. Bu bağlamda uluslararası platformlarda kabul gören çağdaş koruma kuramı, geçmişe saygılı, geleceğe günümüz referanslarını ileten, eski ile yeni birlikteliğini tarihi yapıya zarar vermeden sağlayan ve yapıya en az zarar veren yaklaşımları ilke edinmektedir. Kentin kimliğini oluşturan tarihi yapılara veya tarihi çevreye getirilecek çağdaş ek tasarımlarının, tarihi yapının kimliğine ve kentin tarihi dokusuna zarar vermeden nasıl yapılabileceği konusu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu çalışma, Kemaliye'nin kendine özgü geleneksel konut dokusunun uluslararası kabul gören çağdaş yaklaşımlarla korunması ve gelecek nesillere aktarılması için çağın özelliklerini yansıtan çağdaş malzemeleri modern yöntemler ile kullanarak uygulamaya yönelik yapı ölçeğinde

¹ Bu çalışma "Geleneksel Eğin Evlerinin Korunması Bağlamında Modern Yöntemler ve Çağdaş Malzeme Kullanımının Araştırılması" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

alternatifler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma alanına yönelik morfolojik ve topografik veriler elde edilmesi için mevcut durum haritalara işlenerek alanın karakterini ve kentsel kimliğini belirleyen etkenlere yönelik birtakım fiziksel değerlendirmelerde bulunulmuştur. Kemaliye’de bulunan geleneksel bir yapıya çağdaş yaşam içinde sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla 6 farklı çağdaş ek önerisi geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemaliye, Eğin, Geleneksel Kent Dokusu, Çağdaş Koruma, Çağdaş Ek

Abstract

Functional changes and new space requirements of traditional buildings, which reflect the lifestyles of past civilizations cause the transformation of historical environments that play an important role in the preservation of historical and cultural heritage and ensuring urban continuity. In this context, it becomes necessary to make new buildings or contemporary additions to the historical environments that provide the connection between the past and the future and determine the identity of the city, in accordance with today's needs and technology. In order to integrate historical buildings into contemporary life, internationally accepted laws, declarations and regulations have been created and contemporary conservation approaches have been developed. In this context, the contemporary conservation theory, which is accepted in international platforms, adopts as a principle the approaches that respect the past, convey today's references to the future, ensure the unity of the old and the new without damaging the historical structure, and cause the least damage to the structure. The basis of the study is how the contemporary additional designs to be brought to the historical buildings or the historical environment that make up the identity of the city can be made without damaging the identity of the historical building and the historical texture of the city. This study aims to develop alternatives at the building scale for application by using contemporary materials reflecting the features of the age with modern methods in order to preserve Kemaliye's unique traditional housing texture with internationally accepted contemporary approaches and transfer it to future generations. For this purpose, in order to obtain morphological and topographic data for the study area, the current situation has been processed into maps and some physical evaluations have been made for the factors that determine the character and urban identity of the area. In order to ensure the sustainability of a traditional building in Kemaliye in contemporary life, 6 different contemporary supplement proposals have been developed.

Keywords: Kemaliye, Eğin, traditional urban fabric, contemporary protection, contemporary addition

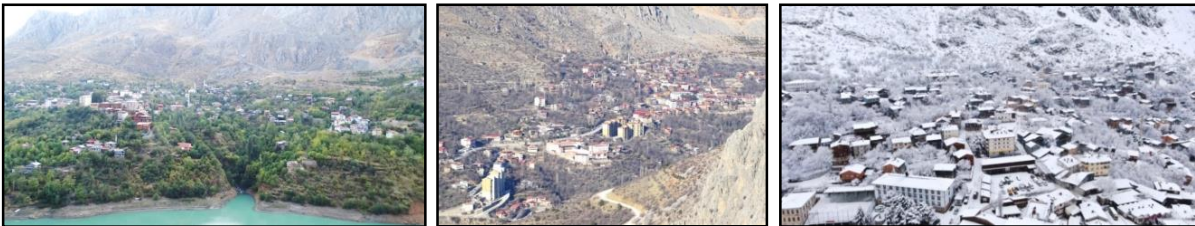
Giriş

Çağdaş koruma kuramı, tarihi yapıları öncelikle özgün fonksiyonu ile korumayı hedefler bunun mümkün olmadığı durumlarda yapıyı çağdaş bir işlev ile donatıp, yapının içinde yer aldığı doku ile bütünleşmesini amaçlayarak müdahalenin anlaşılabilirliği ilkesi gereği tarihi yapılara zarar vermeyen yöntemlerle, çağın dilini yansıtan malzemelerle müdahale etmeyi öngörür.

Yapıya asgari biçimde müdahalede bulunmayı amaçlayan çağdaş koruma yaklaşımının en önemli parametresi yapıldığı dönemin özelliklerini biçim, renk, doku, malzeme gibi mimari değişkenleri kullanarak özgün yapıdan ayırıştırarak ve izleyicilerini yanıltmayan yaklaşımlar içermesidir. Bu yaklaşımlarda çağdaş malzeme ve teknikler kullanılarak tarihi yapıları korumak, bu yapılara yeniden fonksiyon kazandırmak veya yapıların hasarlı kısımlarını onarmak esastır.

Tarihi yapılara yapılacak müdahalelerin tasarım kriterleri, tüzükler, yasalar ve evrensel bildirgeler ile sınırları belirlense de her yapı kendi özgün özellikleri ile bir bütündür. Bu nedenle, her yapı bulunduğu kentsel doku ile kurduğu bağlamsal ilişkiden detay elemanlarına inen özgün özellikleri ile değerlendirilmelidir. Tarihi dokuyu araştırmak, çevresel analizler yapmak, tipoloji belirlemek, tasarımın tarihi doku ile olan ilişkisini ortaya koymak, yapının içselleştirilmesi açısından önemlidir. Bağlamın bir parçası olan tarihi dokuda yapılara yapılacak müdahalelerde yapının kimliğini oluşturan malzeme ve plan özellikleri, kontur, gabari, donatılar, mimari elemanlar kentsel değerler ile beraber düşünülmeli ve ilişkilendirilmelidir. Yapı için en doğru koruma yaklaşımı ve müdahale yöntemi yapıdan gelen özgün değerlerin ve yeni ihtiyaçların yapı ile kuracağı ilişki dikkate alınarak belirlenmelidir. (Ahunbay; Kencer; Velioğlu; Boito; Batur; Büyükmihci & Kılıç). Bu bağlamda çalışma kapsamında Kemaliye kent dokusu incelenmiştir.

Kemaliye, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümünde yer alan ve Erzincan İline bağlı olan bir ilçedir. Osmanlı döneminde stratejik yerleşim alanlarından biri olan 16. Yüzyıldan itibaren güvenilir kaynaklarda "Ağn ya da Eğin" olarak yer alan ancak kuruluşu 11. Yüzyıla uzanan Kemaliye (Saint-Martin & Antoine, 1818; Canigyan, 1985; Alper, 1990; Arıkan, 2003; Yarman, 2014) fiziksel dokusu ile birlikte geleneksel Anadolu konutunun özgün biçimini günümüze dek taşıyabilen korunmuş/geleneksel yapıların yoğun olduğu nadir yerleşim yerlerinden biridir (Görsel 1).

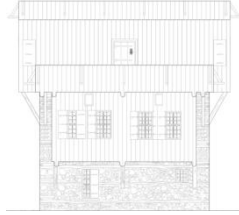

Görsel 1. Kemaliye'nin genel görünüşü.

Kültürel mirasın korunmasına ve kentsel sürekliliğin sağlanmasına katkı sağlayan tarihi yapıların yoğun olarak bulunduğu yerleşimlerdeki sosyal, ekonomik ve kültürel sebeplerden kaynaklı değişen yaşam şartları geleneksel mimari dokunun oluşturduğu kentsel kimliğin yok olmasına ya da bütüncül algıyı zedeleyen yaklaşımlara maruz kalmalarına neden olmaktadır.

Kemaliye'deki birçok yapının göç nedeni ile terk edilerek kullanılmaması ya da mevsimlik olarak belirli dönemlerde kullanılması, yapıların bakımlarının yapılmasının aksamasına ve bunun sonucunda yapılardaki tahribatın artmasına neden olmuştur (Korkmaz & Akdemir, 2015; 10(4)). Yerel birikim ve korumacılık anlayışı ile bu tahribatın önlenmesine çözüm olarak; cephelerdeki ahşap kısımlar sac malzeme ile kaplanmış ve "yetme" adı verilen özgününde üstü açık işlevsel mekân olarak kullanılan dam katı sac malzemeli çatı ile kapatılarak yeni bir mekân elde edilmiştir (Tablo 1). Bu durum uluslararası kabul gören çağdaş yaklaşımlardan uzak, estetik açıdan dokuyu zedeleyen restorasyon ve renovasyon uygulamalarının ortaya çıkmasına, Kemaliye'nin özgün mimari dokusunu oluşturan tarihsel kent kimliğinin görünürlüğünün engellenmesine neden olmuştur (Görsel 2).

Tablo 1. 57 ada, 1 parselde bulunan konut.

ÖZGÜN HALİ		YETMESİNİN KAPATILMIŞ HALİ	
Kesit	Görünüş	Kesit	Görünüş
			

Görsel 2. Kemaliye'de yetme katının kapatılarak cephelerin sac ile kaplanması.

Geçmişin izlerini taşıyan ve kültürel değeri olan tarihi yapılara yapılan eklerin çağdaş restorasyon yaklaşımları gözetilmeksizin yapılması sonucunda bozulan doku bütünlüğü çalışmanın problemini oluşturmaktadır. Mimari dokusu ve peyzaj değerleri ile günümüze kadar varlığını sürdüren Kemaliye sahip olduğu özgün değerler ile gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

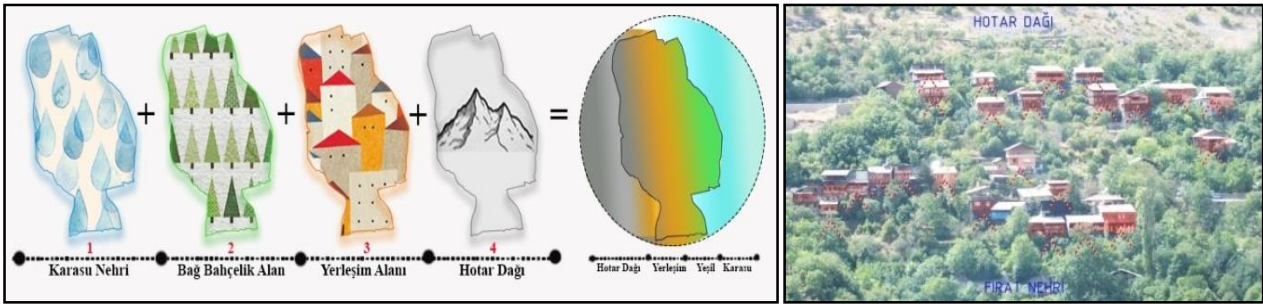
1. Kemaliye'nin Kentsel Dokusu

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümünde bulunan ve Erzincan iline bağlı olan Kemaliye Fırat Nehrinin en büyük kolu olan Karasu Irmağı'nın doğusunda, Hotar Dağının eteklerinde yer almaktadır (Görsel 3).

Görsel 3. Kemaliye'nin konumu.

Kemaliye'nin yerleşim morfolojisini ve geleneksel mimarinin biçimlenmesini etkileyen tarihsel, demografik, ekonomik, sosyo-kültürel faktörlerin yanında geleneksel mimariyi oluşturan parametrelerin başında coğrafi özelliklerden iklim, topografya ve su kaynakları belirleyici rol oynamaktadır. Eğimli arazinin izin verdiği koşullarda kendine yerleşim alanı bulan ve vadi içine sıkışmış olan yerleşim dokusunun üst kotunda kale gibi yükselen Hotar Dağı ve kayalık yamaçları, orta kotunda yerleşim alanları, alt kotunda ise Karasu Irmağı'nın kenarında bulunan bağ-bahçelik alanlar bulunmakta ve yerleşim Karasu Irmağı ile sonlanmaktadır. Evlerin tamamının Fırat'a yönlendiği yerleşimde bu durumda dört kademededen bahsetmek mümkündür (Görsel 4; Görsel 5).

Görsel 4. Kemaliye'de topografyanın oluşturduğu Kademelenme

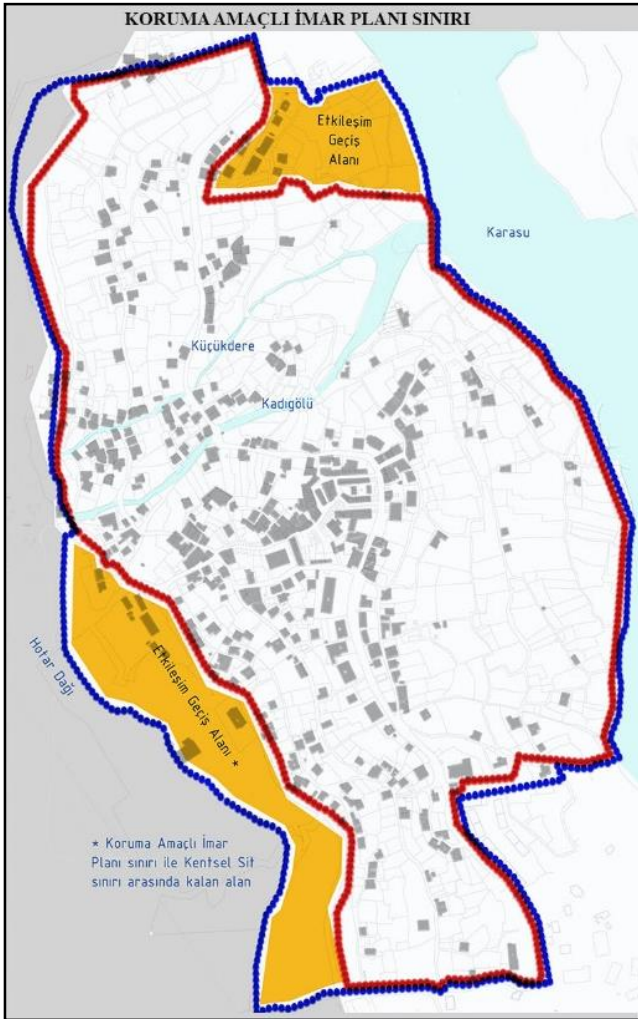
Görsel 5. Kemaliye'de Fırat'a yönlenen evler

1.1. Sit Sınırları Biçimlenme Süreci ve Tescil Kararları

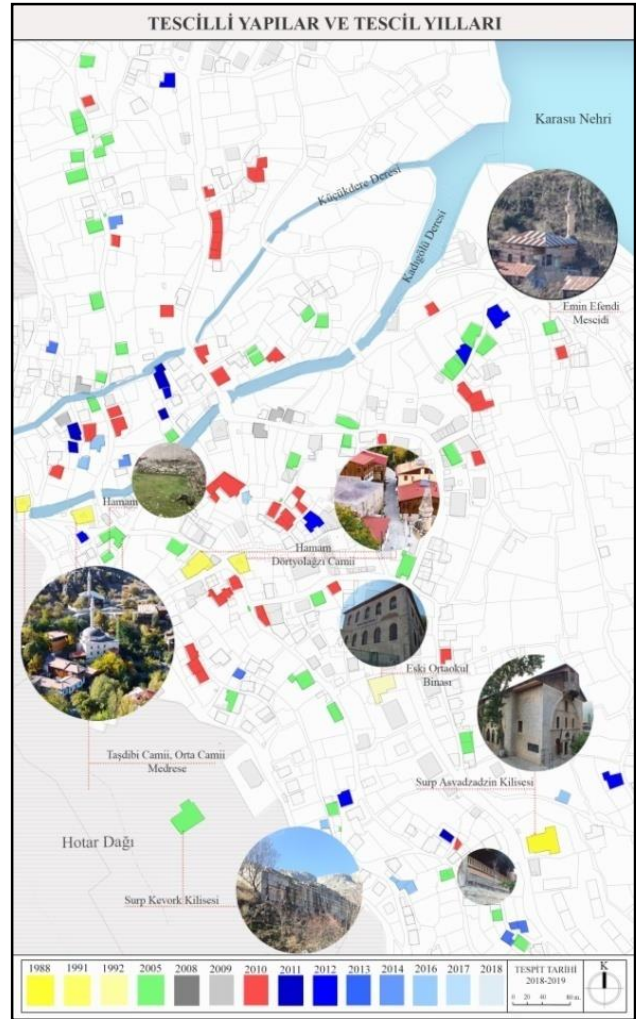
Kemaliye kentsel dokusu içerisinde geleneksel mimariyi oluşturan konut yapıları ile birlikte çok sayıda camii, mescit, medrese, hamam, çeşme, okul, su arkları, değirmen, ticari yapı bulunmaktadır. 2005 yılında koruma amaçlı imar planı sınırı ile kentsel sit sınırının belirlendiği (Görsel 6), 2010 yılında

koruma amaçlı imar planının uygulandığı Kemaliye’de tescil çalışmaları ilk olarak Surp Kevork Kilisesi ile 1988 yılında başlamıştır (EKVKBK Arşivi, 2019). 2005 yılında kentsel sit sınırının ilan edilmesi ile birlikte sivil mimaride de tescil çalışmaları hız kazanmıştır.

Kentsel sit sınırları içerisinde 106 adedi konut, 8 adedi çeşme, 4 adedi camii, 2 adedi kilise, 1 adedi mescit, 2 adedi hamam, 1 adedi okul, 1 adedi medrese olmak üzere toplamda 125 adet tescilli yapı yer almaktadır (EKVKBK Arşivi, 2019) (Görsel 7).

Görsel 6. Kemaliye kentsel sit sınırı

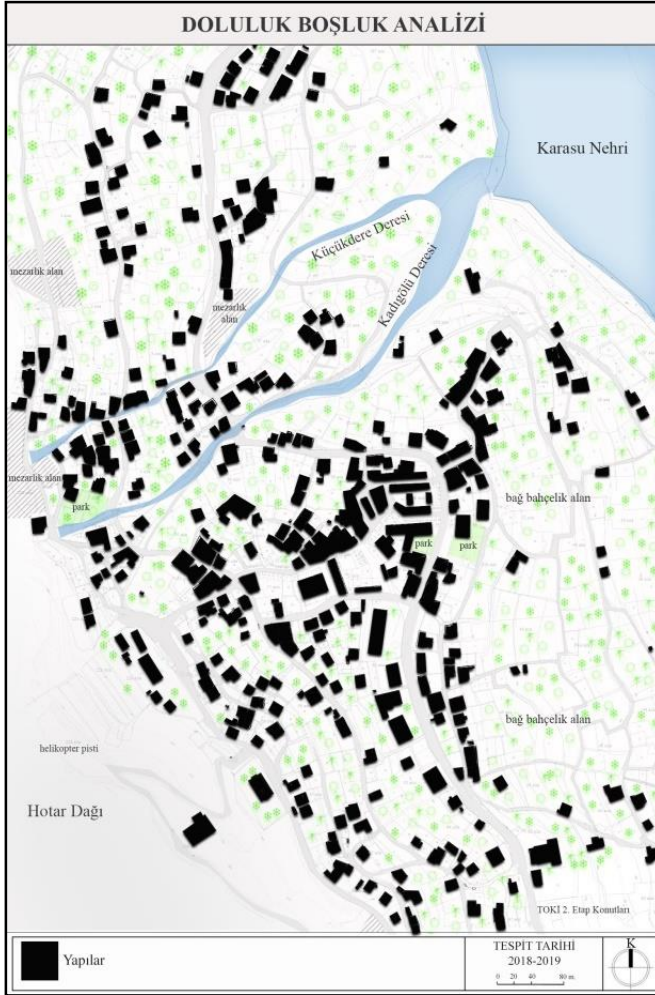

Görsel 7. Kemaliye kentsel sit sınırı içindeki tescilli yapılar

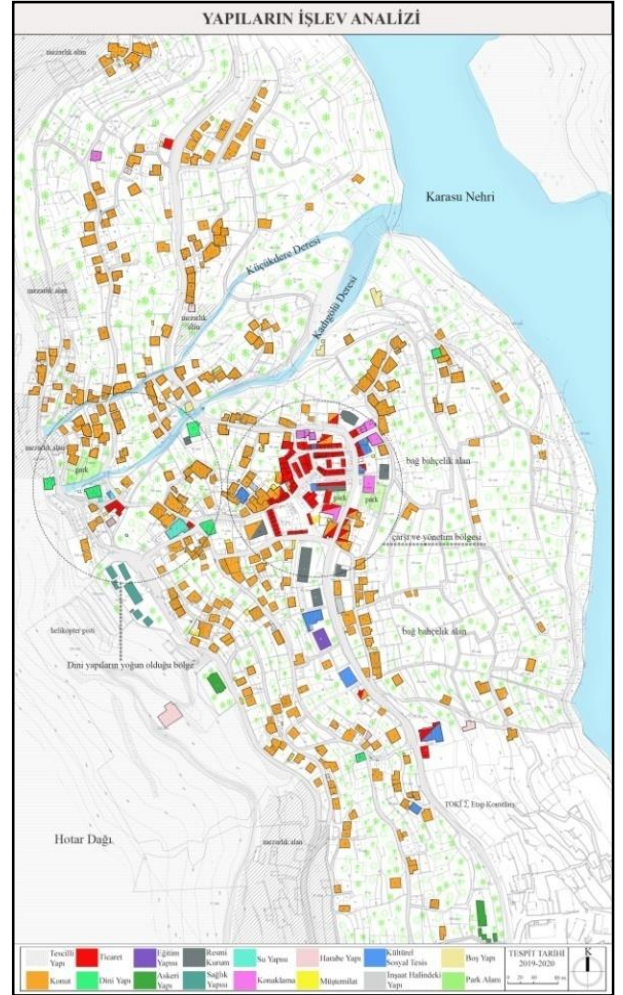
1.2. Doluluk Boşluk Dengesi ve İşlev Analizi

Kemaliye'nin kent merkezinde bulunan 592.959 m²'lik alan kaplayan kentsel sit sınırları içinde kalan alanın %10'una tekabül eden 59.129 m²'lik kısmında yapılaşma olduğu saptanmıştır. Topografyanın kısıtlayıcı olmasından ve yerleşmenin konumundan dolayı yapılaşma dağınık ve düzensizdir (Görsel 8).

Kentsel sit alanı içerisinde yapıların büyük çoğunluğunu oluşturan ve dağınık halde bulunan konutlar yapılaşmanın %61'lik (286 adet) dilimini oluşturmaktadır. Konutların dışında %21'lik (97 adet) dilimde ticari alanlar, %4'lük (20 adet) dilimde müstemilat yapıları, %2'lik (11 adet) dilimde ticaret+ konut alanları, %2'lik (8 adet) dilimde harabe yapılar yer almaktadır. Bunların dışında her biri %1 oranında askeri yapılar, dini yapılar, eğitim yapıları, su yapıları, konaklama yapıları, sağlık yapıları, kültürel ve sosyal tesisler, boş yapılar ve inşaat halindeki yapılar bulunmaktadır (Görsel 9).

Görsel 8. Kemaliye kentsel sit alanı doluluk boşluk analizi

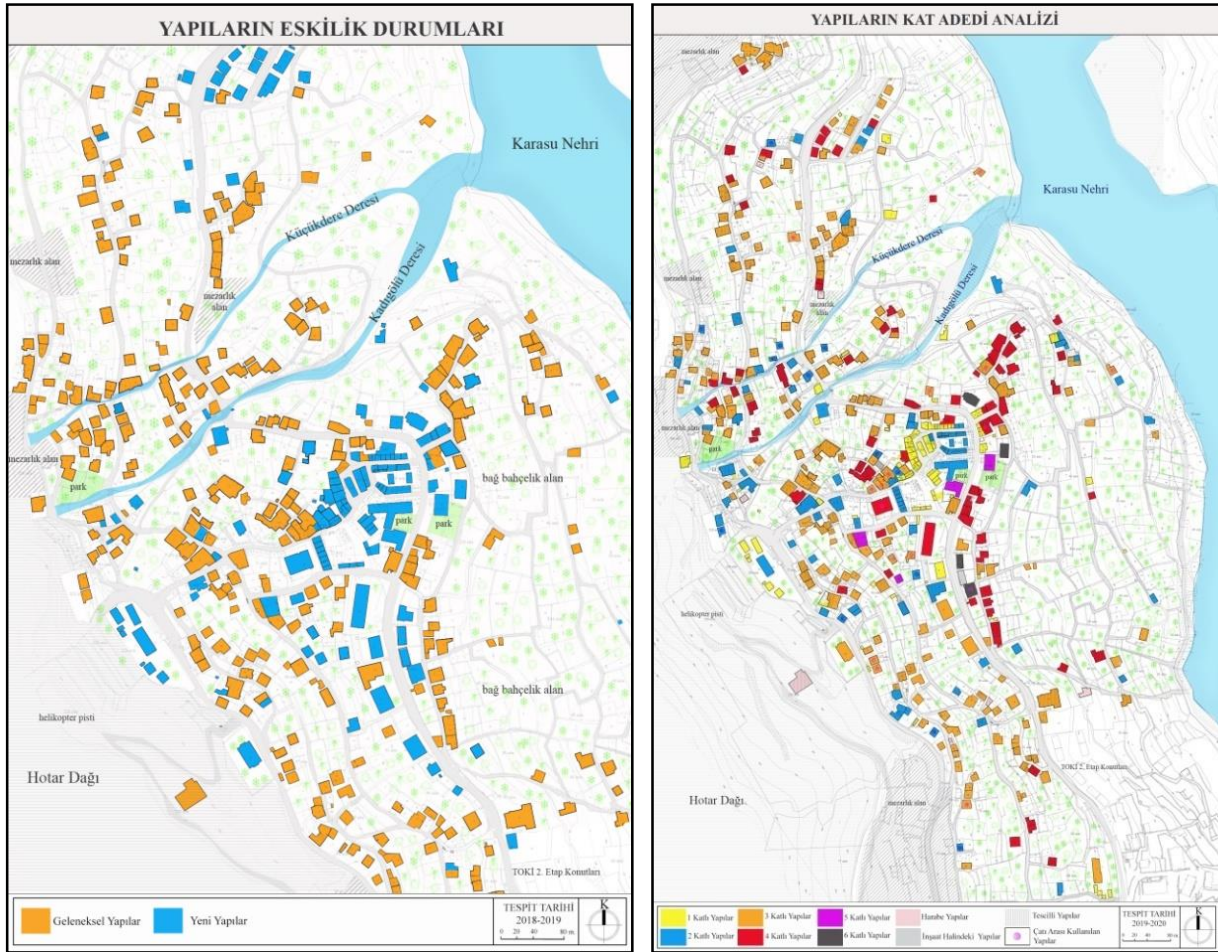
Görsel 9. Kemaliye kentsel sit alanı işlev analizi

1.3. Eskilik Durumu ve Kat Adedi Analizi

Kentsel sit alanı içerisinde yapıların %63'ünün (296 adet) Kemaliye'nin tarihsel gelişimi süresince inşa edildiği, %37'sinin (171 adet) ise son dönemlerde modern yöntemler kullanılarak yapıldığı tespit edilmiştir (Görsel 10).

Kentsel sit alanı içerisinde yer alan 467 adet yapının %17'si (76 adet) tek katlı, %23'ü (107 adet) iki katlı, %41'i (187 adet) üç katlı, %17'si (78 adet) dört katlı, %2'si (8 adet) ise 5 ve 6 katlı yapılardan oluşmaktadır (Görsel 11).

Yerleşim alanı içerisinde iki, üç ve dört katlı yapılar çoğunluktadır. Yerleşmenin bulunduğu alanın eğimli olmasından dolayı üst kottan daha alçak, alt kottan daha yüksek gözüken yapılara sık rastlanılmaktadır.

Görsel 10. Kemaliye kentsel sit alanı eskilik durumu

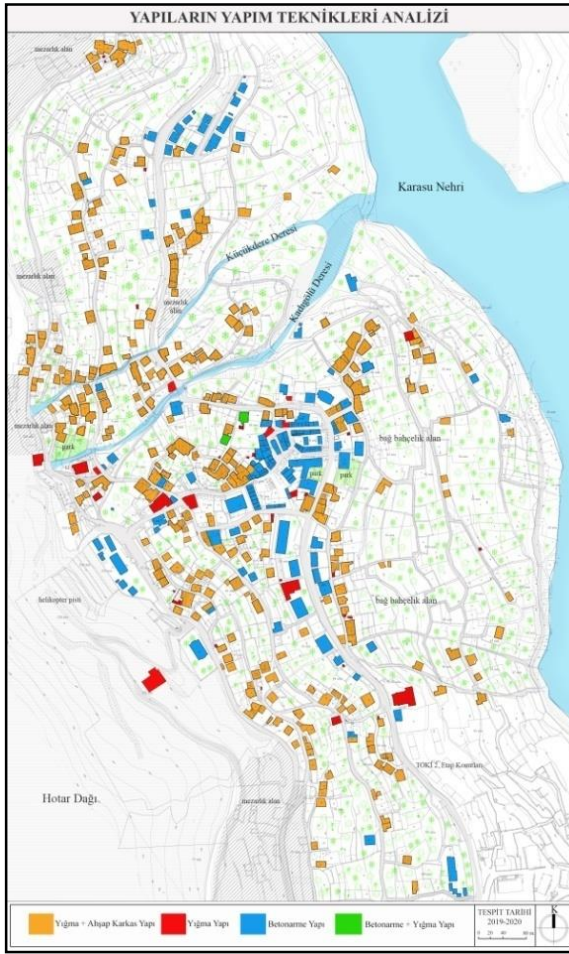
Görsel 11. Kemaliye kentsel sit alanı kat analizi

1.4. Yapım Teknikleri ve Yapısal Durum Analizi

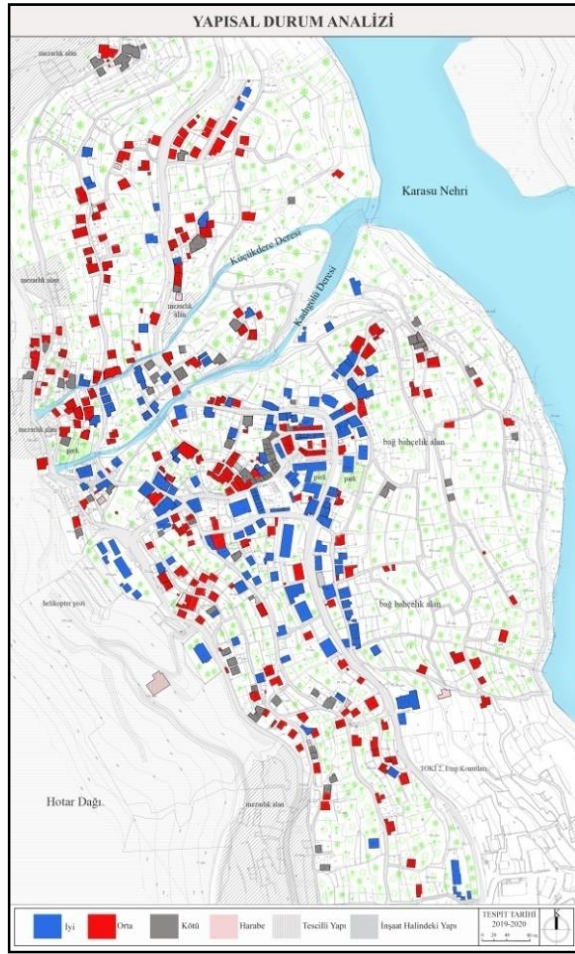
Kentsel kimliğin oluşmasında, yapıların silüetini ve cephe düzenini belirleyen yapım sistemleri doğrudan etkilidir. Geleneksel yöntemler kullanılarak inşa edilen konutların üst katında taşıyıcısı ahşap dikme ve payandalardan oluşan ahşap çatıkların arasına çoğunlukla kerpiç doldurularak yapılan ve "hımış yapım tekniği" olarak adlandırılan sistemin kullanıldığı görülmektedir. Kemaliye'de bazı tek katlı geleneksel yapılarda ve konutların alt katlarında çamur derzli, ahşap hatıllı ve moloz taşlı kâgir sistem uygulanmıştır. Yiğma sistem + ahşap karkas olarak sınıflandırılan bu grup, kentte %57'lik (266 adet)

orana sahiptir. Bunların dışında, yağma yapım sisteminde %6'lık (30 adet), betonarme karkas sisteminde %36'lık (169 adet) betonarme ve yağma yapım sistemin birlikte kullanıldığı karma sistemde %1'lik (2 adet) oranda yapı tespit edilmiştir (Görsel 12).

Ciddi malzeme bozulması içermeyen ve strüktürel anlamda iyi durumda olan yapılar yerleşim alanının %17'sini (80 adet), derz boşalmaları içeren ve malzemelerinde kısmi kayıpları olan tamirat ya da basit onarım gerektiren orta hasarlı yapılar %65'ini (303 adet), ciddi malzeme bozulmalarına ek olarak yapısal sorunları bulunan, sehim, yapısal çatlak, kayma gibi ağır deformasyon içeren kötü durumdaki yapılar %16'sını (73 adet), harabe yapılar ise %2'sini (8 adet) oluşturmaktadır (Görsel 13).

Görsel 12. Kemaliye kentsel sit alanı yapım teknikleri analizi

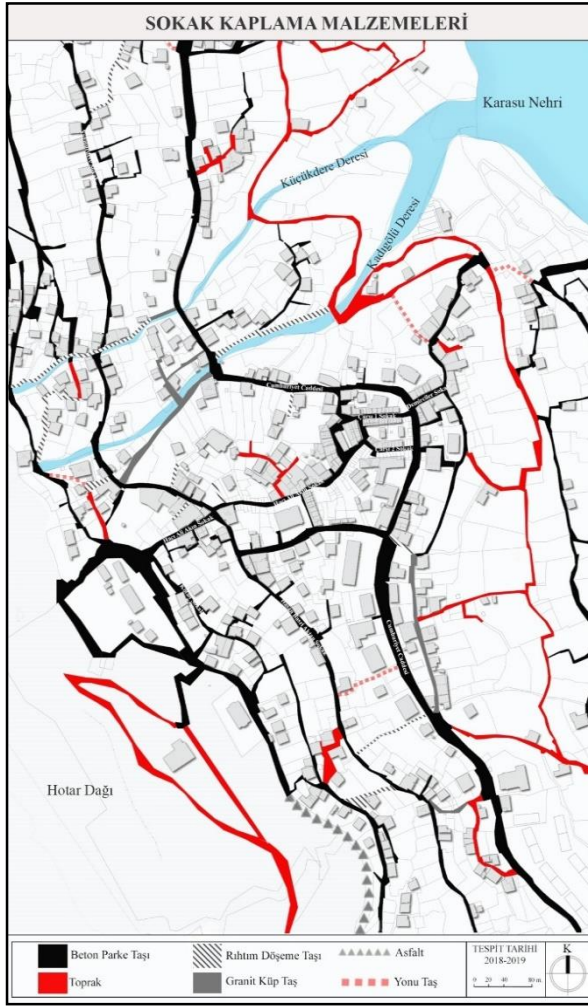

Görsel 13. Kemaliye kentsel sit alanı yapısal durum analizi

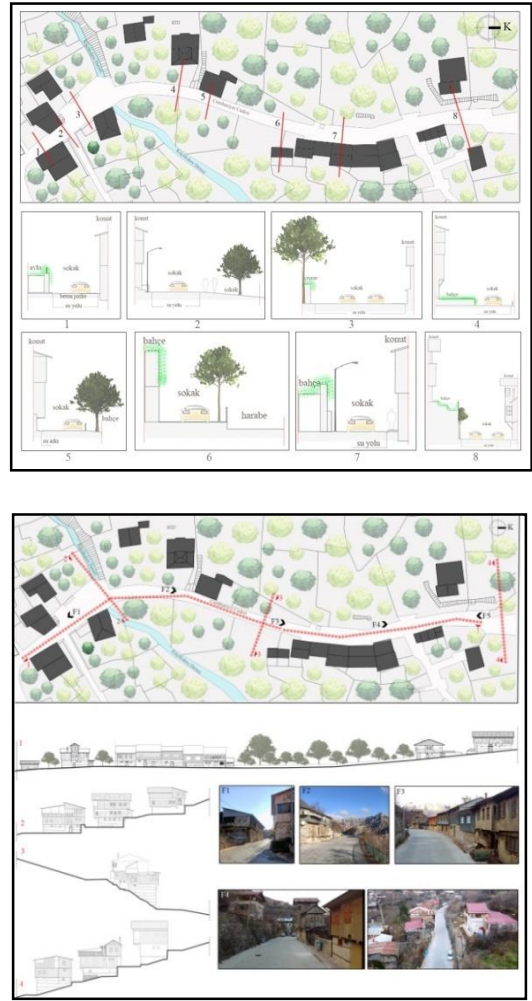
1.5. Sokak Analizi

Kemaliye sit alanı içerisindeki sokaklarda, kaplama malzemesi başta beton parke taşı olmak üzere, toprak, rıhtım döşeme taşı, yonu taş, granit küp taş ve asfalt kullanıldığı saptanmıştır (Görsel 14).

Kemaliye kentsel sit alanı içerisinde topografyadan kaynaklı eğime paralel ve eğime dik sokak oluşumları düz, eğimli veya merdivenli olabilmektedir. Bunların dışında genelde bir ev kümesi veya patika yol ile sonlanan çıkmaz sokaklar bulunmaktadır. Bütün sokak tiplerinde çitlerin, çıkmaların, merdivenlerin, çeşmelerin görüldüğü Kemaliye’de sokaklar sahip olduğu donatılar sebebiyle sosyal mekân işlevi görmektedir (Görsel 15).

Görsel 14. Kemaliye kentsel sit alanı sokak kaplama malzemeleri

Görsel 15. Kemaliye kentsel sit alanı sokak kesitleri.

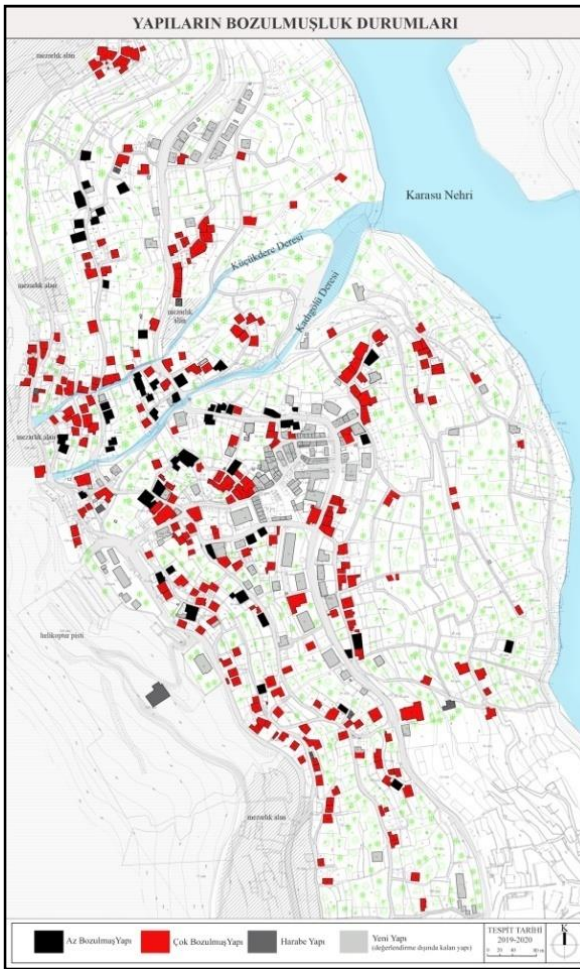
2. Kemaliye’deki Koruma Sorunları

Tarihi birer belge niteliği taşıyan ve bulunduğu kentin ekonomik, kültürel ve sosyal değerlerini yansıtarak toplumun hafıza mekânları haline gelen tarihi yapılar, modern hayatın getirdiği teknolojik ve ekonomik gelişmeler sonucunda değişen yaşam biçimleri ile birlikte çağdaş yaşam ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma geldikleri için zaman içerisinde terk edilerek yok olmaktadır. Kemaliye’de bilinçsiz onarımlardan, belirli dönemlerde büyük kentlere göç edilmesinin sonucu olarak ortaya çıkan

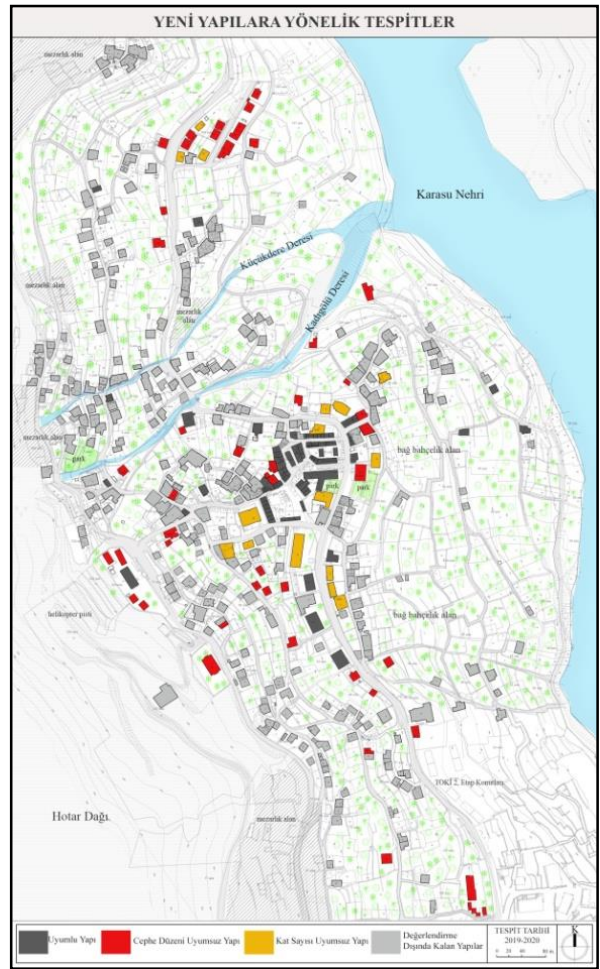
evlerin belirli periyotlarda kullanımından ve kentsel sitin geç ilan edilmesinden kaynaklı kentsel dokunun tamamını etkileyen bir takım koruma sorunları ortaya çıkmıştır.

Kemaliye kentsel sit alanında yer alan geleneksel yapılardan %79'unun (233 adet) yetmesinin üzeri kapatılmış ve kapı-pencere boşlukları özgünlüklerini malzeme ya da ölçü açısından yitirmiş veyahut yapılara muhdes yeni mekanlar eklenmiştir. Geleneksel yapıların %19'unda (55 adet) sadece yetmesinin üzerinin kapatılması ile ortaya çıkan bozulma tespit edilmiştir (Görsel 16).

Kemaliye kentsel sit alanında yer alan yeni yapılardan %63'ü (108) adet geleneksel doku ile uyumlu yapıları, %27'si (47 adet) cephe düzeni uyumsuz yapıları, %10'u (16 adet) kat yüksekliği uyumsuz yapıları oluşturmaktadır (Görsel 17).

Görsel 16. Kemaliye kentsel sit alanı bozulmuşluk durumu

Görsel 17. Kemaliye kentsel sit alanı yeni yapılara yönelik tespitler.

Kemaliye evlerinin özgününde masif taş kütle görünümde olan yer katının ve/veya alt katın devamında dikey ahşaplarla kaplı olan ana kat yer almaktadır (Görsel 18). Bu yüzeysel oluşumu rıhtım döşemeli

düz dam ve “süvüng” denilen saçak sistemi sonlandırırken, yüzeyin gerisinde ahşap kaplı kaçak kat bulunmaktadır.

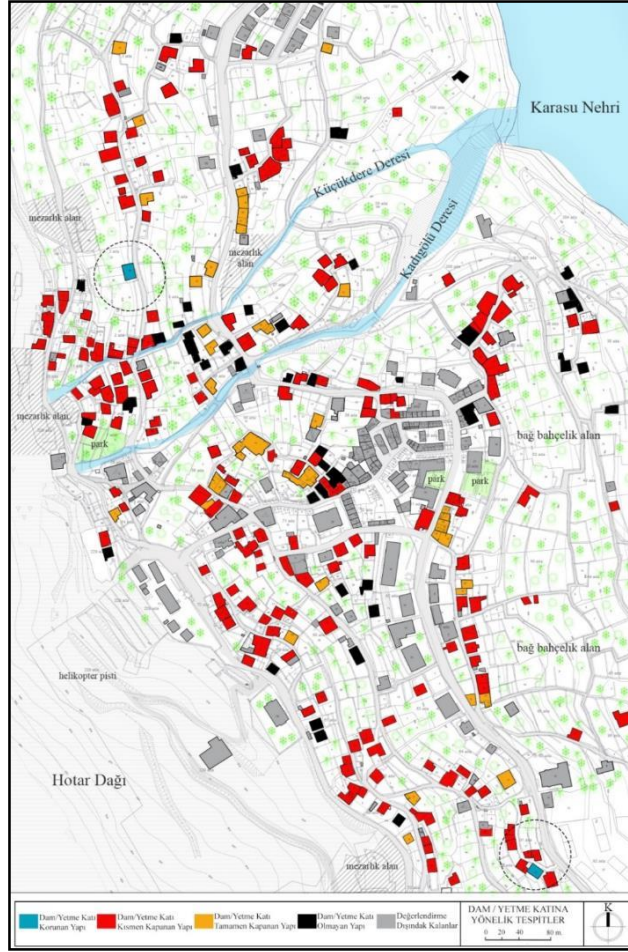
Görsel 18. Kemaliye konut dokusundan örnekler.

Kemaliye’de konutların tamamına yakınında “yetme/dam” olarak adlandırılan teras, yarı açık veya kapalı mekâna dönüştürülmektedir. Konutların çatılarındaki çağdaş eklemeler özgününden ayırt edilememekte ve özgün mimari kompozisyonun kendi parçasıymış gibi algılanmaktadır. Hatta bazen çatı eklemeleri yükseklik ve oran olarak özgün yapıyı geri plana itmektedir. Özgününde tüm kütlede görülen ve cepheye hâkim olan geometrik uyum ve bütünlük günümüzde kaçak katın üzerinin çatı ile kapatılması ve yetmenin yarı kapalı veya kapalı mekâna dönüştürülmesi nedeniyle bozulmuştur (Görsel 19). Bu durum tarihi yerleşkeyi gezen insanları yanıltmakla birlikte bilgi karmaşasına sebebiyet vermektedir.

Görsel 19. Kaçak katı kapatılan evlerden örnekler.

Kent merkezinde bulunan 264 adet geleneksel yöntemlerle inşa edilen konutun %67’sinin (179 adet) yetme katının bir kısmı yarı açık mekân oluşturmak için kısmi olarak kapatılmış, %16’sı (42 adet) ise kapalı mekân oluşturmak için tamamen kapatılmıştır. Kent merkezinde yetme katı korunan sadece iki adet yapı kalmıştır. Bilinçsiz ve hatalı onarımlarla kaçak katın yok edilerek üzerine bazen sadece çatının bazen de çatı ile birlikte başka bir katın eklenmesi ile yetme katı yok edilen yapılar ise doku bütününde %16’lık (41 adet) bir orana sahiptir (Görsel 20).

Görsel 20. Kaçak katı kapatılan evler ve kapatılma şekilleri analizi.

Geleneksel dokuların içerdiği özgünlük, tarihsellik, teknik, estetik ve süreklilik değerlerinin kaybedilmeden muhafaza edilmesi gerekmektedir. Kentlerin devingenliği düşünüldüğünde Kemaliye’de bugüne kadar birtakım değişimlere, bozulmalara, eklemlemelere maruz kalmıştır. 93 Harbi olarak bilinen (1877-1878) Osmanlı ve Rus orduları arasında gerçekleşen savaş sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması sonrasında Eğin Kazasının da bağlı olduğu Ma’mûretü’l-Azîz Vilayetinde ayaklanmalar başlamış, 1895 yılında kentte başlayan ayaklanma sonucunda birçok ev ve dükkân yanmıştır (Paşa, 1998, s. 416-418). Özellikle Hotar dağının üst eteklerinde bulunan Köybaşı ve Buluta mahalleleri bu ayaklanmalarla yok olmuştur (Görsel 21;22;23).

Görsel 21.1900 öncesi **Görsel 22.**Eski Buluta **Görsel 23.** Köybaşı Bölgesi kalıntıları, 2020
Eğin (Eprigyan, 1902) Mahallesi (URL-1, 2020)

1945 yıllarında ise geleneksel konutların bir kısmında kaçak katın ve dam yetme katının üzerinin kırma çatı ile kapatıldığı görülmektedir (Görsel 24). Kentsel sit ilanından önce kentsel dokuya hâkim olan gri rengin yerini ahşap malzeme rengi almıştır. Birçok betonarme bina ahşap malzeme ile kaplanmıştır (Görsel 25). Kemaliye'nin kentsel sit sınırının bittiği noktada TOKİ konutlarının tarihi dokuyu zedeleyen görsel bir perspektif sunduğu görülmektedir (Görsel 26).

Görsel 24. 1945 yıllarında
Kemaliye (URL-2, 2020)

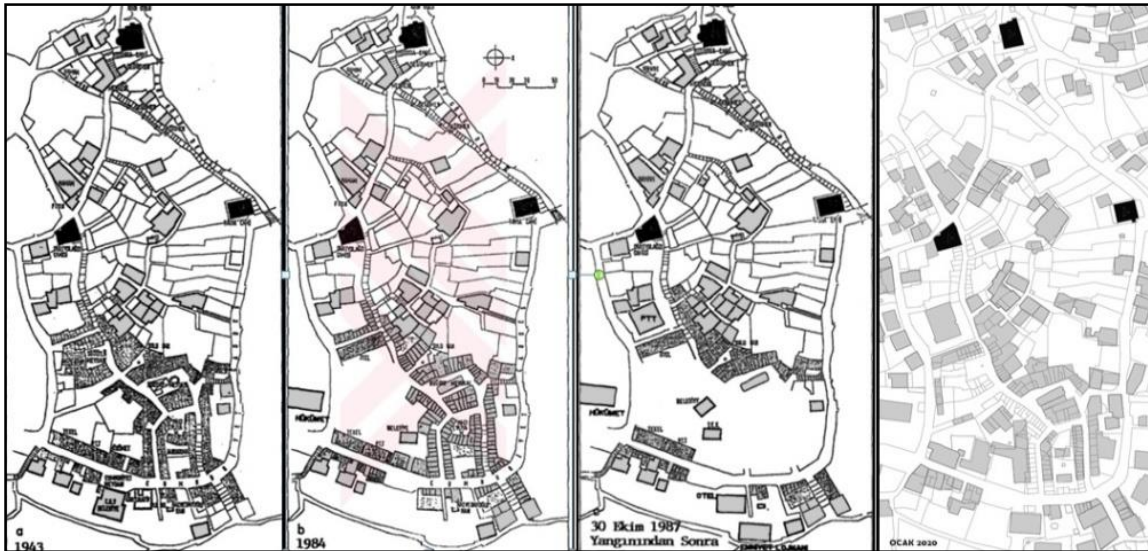

Görsel 25. 2006 yılında
Kemaliye

Görsel 26. 2020 yılında
Kemaliye

Günümüze kadar kent merkezi niteliği taşıyan, “çarşı ve yönetim bölgesi” olarak bilinen alan, farklı tarihlerde gerçekleşen yangınlar nedeniyle devamlı olarak değişime uğramıştır (Alper, 1990). 1907-1908 yıllarında tarihi kaynaklara geçen ilk büyük yangının gerçekleştiği bilinmekle beraber, birçok han ve dükkânın yok olmasına sebebiyet veren yangın 1926 yılında çıkmıştır (Efe, 1971, s. 10). Çarşı merkezinin neredeyse tamamı 1987 tarihli yangında yok olmuştur (Alper, 1990). Günümüzde nizami bir parselasyon planına sahip olmayan dükkânların bulunduğu alanda geleneksel doku ile uyumlu yeni dükkânların yapımı 1994 yılında tamamlanmıştır (Görsel 27).

Görsel 27. Yönetim ve Çarşı Merkezinin 1943-2020 yılları
arasındaki değişimi (Kemaliye Belediye Arşivi, 2021)

3. Çağdaş Koruma Kuramı Yaklaşımı ve Kemaliye'deki Yansımaları

Tarihi çevredeki yapılara yapılacak müdahalelerin uluslararası bildirge, tüzük ve yasalardaki yeri ile beraber çağdaş yaklaşımlar içeren evrensel koruma yöntemleri incelendiğinde (1931 Carta Del Restauro Bildirgesi, 1964 Venedik Tüzüğü, 1975 Avrupa Mimari Miras Tüzüğü, 1976 Nairobi Bildirgesi, 1987 Washington Tüzüğü, 1999 Icomos Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü, 2013, Icomos Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, 2017, Ahşap Mimari Mirasın Korunması İçin İlkeler vb.) birtakım çıkarımlar elde etmek mümkündür. Geleneksel dokunun bulunduğu yerleşim yerlerinde tarihi belge niteliği taşıyan yapıların kütle, gabari, renk ilişkilerini değiştirip tarihi yapının önüne geçen ve tarihi verileri yansıtan hiçbir eklenti yapılmaması gerektiğidir. Yapıların tarihi ve estetik değerlerini ortaya çıkarmak adına geleneksel yapılara yapılan onarımlarda eklentilerin yapılması halinde, önerilen ekin mimari kompozisyonundan farkının anlaşılabilmesi için yapının bütünü ile uyumlu ve özgün halinden ayırt edilebilecek biçimde gününü yansıtır olması gerektiğidir. Yapıdaki müdahaleler geçmişin izlerini muhafaza ederek geleceğe aktarmalı, şeffaf, hafif, geri dönüştürülebilir malzeme ile günümüz teknolojileri kullanılarak inşa edilmeli, yapıya yapılan müdahaleler özgününe zarar vermeden kaldırılabilir şekilde olmalı, ölçek, oran, yükseklik, renk, malzeme bakımından özgün yapının önüne geçmemeli ve özgün yapıya egemen olmadan yeni teknoloji ve çağdaş malzemelerin sunduğu imkanlarla oluşturulan müdahaleler en aza indirilmelidir. (Ahunbay; Kencer; Velioğlu; Boito; Batur; Büyükmihci & Kılıç).

Kemaliye kent merkezinde yer alan kentsel sit içerisindeki restorasyon, yeni yapılanma, basit onarım, esaslı onarım müdahalelerinin hangi sınır ve koşulda yapıldığını içeren Koruma Amaçlı İmar Planı ve imar planına ait plan notları 2010 yılından itibaren uygulanmaktadır.

1987 tarihli Washington tüzüğünde tarihi kent ve kentsel alanların korunması bağlamında koruma planlarında hangi binaların kesinlikle korunacağını, hangilerinin belirli koşullarda korunacağını ve hangilerinin olağanüstü koşullarda feda edilebileceğinin belirlenmesi gerektiğinden bahsedilmektedir (URL-3, 2019). Bu bağlamda tarihi kentte tam anlamıyla bir korunmanın sağlanması için plan notları parsel veya ada ölçekli koruma anlayışından çıkarılmalı ve yapı ölçekli koruma anlayışına döndürülmelidir. Yapılara yapılacak müdahalenin sınır ve koşullarının koruma amaçlı imar planlarında açık ve net bir biçimde belirtilmesi gereklidir. Kemaliye koruma amaçlı imar planı yapılara ada bazında koruma önerileri getirmektedir. Tarihi dokuda yapılacak müdahalelerin sınırları ve yaklaşımları uluslararası tüzük ve yasalarda açıkça belirtilmesine rağmen yürürlükte olan koruma amaçlı imar planı çağdaş koruma kuramını tam olarak karşılayamamakta ve sorunları çözmekte yetersiz kalmaktadır. Plan hükümlerinde; yapılara yapılacak eklerde, cephede kullanılacak ahşap malzeme, damların çatı ile kapatılmalarında çağdaş koruma yaklaşımlarını ilke edinen açıklayıcı hükümler bulunmamaktadır. Geleneksel yapılara yapılan müdahalelerde kentsel dokuyu zedeleyen uygulamalara sık

rastlanılmasının önemli sebeplerinden biri geç yürürlüğe giren koruma amaçlı imar planı ile koruma amaçlı imar planının sorunları çözmedeki yetersizliğidir.

4. Öneri ve Sonuç

Tarihi yapılara önerilen eklemelerin özgün yapı ile arasındaki üslupsal uyum bilimsel birçok tartışmaya konu olmaktadır. Bu tartışmalarda en çok gündeme gelen konu ise ek yapının formu, malzemesi, rengi, dokusu ile cephe elemanlarının düzeni ve mimari cephe kompozisyonudur. (Uluşahin, 1992). Kemaliye’de, kentin görünümüne olumsuz yönde etki eden ve silüet açısından kaygı uyandıran evlerin teras katına yapılan çatı ve yarım kat eklerinde, uluslararası bildirge, tüzük ve ilkelerin çağdaş restorasyon yaklaşımlarından uzak uygulamalar sergilenmiştir. Yapılan restorasyon uygulamalarında oldukça az yapıda çağdaş malzemenin kullanıldığı tespit edilmekle birlikte yaklaşım olarak kullanılan malzeme ve teknikler evrensel ölçütleri ilke edinen çağdaş restorasyon anlayışını tam olarak yansıtmamaktadır (Görsel 28).

Görsel 28. Yapılarda cam kullanılarak kapatılan uygulamalar.

Bu bağlamda geleneksel yapıların damlarına ve yetme katlarına yönelik, Taşdibi Mahallesi’nde, Cumhuriyet Caddesi üzerinde, 5 ada, 13 parselde bulunan geleneksel bir konuta uluslararası anlamda kabul gören çağdaş koruma anlayışını ilke edinen birtakım öneriler getirilmiştir.

Geleneksel konutun bulunduğu 5 ada, 13 parsel üzerinde yer alan sokağın döşeme kaplama malzemesi özgününde “rıhtım” adı verilen doğal taş malzeme iken yerini beton parke taşına bırakmıştır. Özgününde kuru duvar tekniğinde uygulaması yapılan bahçe duvarlarına çimento harç ile müdahalelerde bulunmuş ve moloz taştan yapılan bahçe duvarlarına betonarme istinat duvarı eklenmiştir (Görsel 29). Günümüzde alt ve üst yapı uygulamalarından trafo, elektrik direkleri, güneş enerji sistemleri gibi donatıların sokağın geleneksel dokusunu kesintiye uğrattığı görülmektedir. (Görsel 30).

Görsel 29. Cumhuriyet Caddesinin
Günümüzdeki hali

Görsel 30. Cumhuriyet Caddesinin
özgün hali.

Söz konusu geleneksel yapıya öneriler getirilmeden önce yapının özgün hali ile birlikte bozulmuşluk durumunun ortaya konulması gerekmektedir. 5 ada, 13 parselde Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer alan yapı, bodrum/yer katı, zemin/ana kat ve kaçak kat olmak üzere toplamda 3 katlı olarak inşa edilmiştir (Görsel 31). Cephede bulunan pencerelerin neredeyse tamamı özgün ölçü ve pencere düzenine sahip değildir. Özgününde cephe kurgusunun gerisinde bulunan kaçak kat ve kaçak katın önünde bulunan damın/terasın üzeri kapalı bir mekân elde edilmek amacıyla günümüzde tek yöne eğimli gri renkli sac malzemeli çatı ile kapatılmıştır. Yapının kuzeyinde bulunan girişinin üzerini örten özgününde olmayan büyük bir muhdes ek bulunmaktadır. Yapının ön cephesinde büyük soba bacası çıkışları yer almakta, ön cephede de diğer tüm cephelerde olduğu gibi çimento esaslı harç ile büyük müdahaleler görülmektedir.

Görsel 31. 5 ada, 13 parselde bulunan yapı.

Yapının kapı ve pencere oranlarının değişmesi, yapıya ayrıca yük getirecek üst kat mekânının ve çatı örtüsünün eklenmesi, yüzeysel bütünlüğü tamamlayan süvüngerin kaybolması neticesinde yapıdaki kütleli bütünlük neredeyse yok olarak yapının özgün görünümünden uzaklaşmasına neden olmuştur.

Özgününde ise yapı bodrum kat, zemin kat ve yarım kat olarak adlandırılan kaçak kat olmak üzere 2.5 kattan oluşmaktadır. Kaçak katın önünde üzeri açık dam/teras bulunmaktadır (Görsel 32). Çatı sistemini tamamlayan ve cepheye zenginlik katan saçak görevi gören süvüngerle birlikte yapıdaki pencerelerin oranlar 1/1.5 veya 1/1.6 olmakla birlikte ön cephede geleneksel Eğin evlerinin pencere düzeni hâkimdir. Yapının zemin katındaki çıkımların altında eğrisel ahşap göğüslemelerden oluşan iki adet eliböğründe bulunmaktadır. Sokağı sınırlandıran bahçe duvarları ise kuru duvar tekniğinde harç

olmadan inşa edilmiştir. Sokak kaplama malzemesi çağlıklardan toplanan doğal taşlardan oluşmaktadır.

Görsel 32. Konutun özgün halinin modellemesi.

Kış aylarında terk edilen bu sebeple damlarında loğ gezdirilemeyen konutlar su alma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bunun sonucunda hem gündelik yaşam ihtiyaçlarından doğan yeni bir mekân kazanma isteği hem de kış mevsiminde loğlama işlemi yapılamayan teras çatılarda karın uzun süre kalması nedeniyle kaçak katın önündeki terasın üzerinin çatı ile kapatılması ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda uluslararası kabul gören normların belirlediği çağdaş koruma kuramına göre tarihi yapılardaki koruma yaklaşımlarının ilkelerinden biri olan “çağdaş ek” yaklaşımına göre 5 ada, 13 parselde bulunan tarihi yapının terasına çağdaş koruma yaklaşımında tek bir doğrunun var olmadığını göstermek amacıyla 6 alternatifli çağdaş ek önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu öneriler geliştirilirken “Çağdaş Koruma Kuramı Yaklaşımı ve Kemaliye’deki Yansımaları” başlıklı bölümde kuramsal çerçevesi çizilen tasarım yaklaşımları yorumlanmıştır.

1. öneride, nötr bir etki yaratması amacıyla özgün konutun kapı ve pencere oranlarından referans alınarak yansıtıcı yüzeyler oluşturulmuştur. Reflekte edici bu yüzeyler sayesinde çağdaş restorasyon yaklaşımı olan şeffaflık ve geçirgenlik ilkesi uygulanmış, önerilen çağdaş kütle cephenin tamamının gerisinde başlatılarak yüzeysel farklılık yaratılmaya çalışılmıştır. (Görsel 33).

Görsel 33. Mevcut durum ile öneri 1'e ait görsel.

2. öneride, konutun özgününde kullanılan ahşap ve taş yüzeyine zıtlık oluşturmak ve tarihi dokunun özgünlüğünü vurgulamak amacıyla önerilen ekte gri düz bir yüzey kullanılarak müdahalenin anlaşılabilirliği ilkesi uygulanmıştır. Önerilen ek, özgün yapının malzemesinin hem dokusundan hem de renginden farklı olarak sade ve nötr yüzeyler kullanılarak üretilmiştir. Böylece özgün yapıyı ön plana çıkarmak ve yapılacak müdahaleyi etkisiz kılmak amaçlanmıştır (Görsel 34).

Görsel 34. Mevcut durum ile öneri 2'ye ait görsel.

3. öneride, malzemelerden, yapısal ve biçimsel özelliklerden referans alınarak çağdaş yöntemlerle yeninin oluşturulması ve bu sistemle eski ile yeni arasında bağlantı kurmayı ve birliktelik kurmayı sağlamayı deneyen bir yaklaşım sergilenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, kentin yapılarının önemli karakteristik düzlemini oluşturan ve günümüzde neredeyse tamamı yok olan süvünger tasarıma dahil edilerek çağdaş bir yorum katılmıştır. Konutun özgün cephe düzeninde sahip olduğu doluluk ve boşluk oranları ile süvünger açıklıklarını belirlenmiştir (Görsel 35).

Görsel 35. Mevcut durum ile öneri 3'e ait görsel.

4. öneride, yapının içerisinde bulunduğu tarihi dokunun özgün tipolojik cephe oranları ve hacimsel özellikleri modüler olarak kullanılarak soyutlama yolu ile çağdaş ek önerilmiştir. Yapının özgününde sahip olduğu pencere oranları ile cephe açıklıkları değiştirilmeden kullanılırken eski ile yeni arasında sistematik bir ölçüye dayanan ilişki kurulmaktadır. Önerilen çağdaş ek oran ve ölçü olarak özgün yapı ile ilişki kurarken doku, malzeme ve renk olarak birtakım zıtlıklar barındırmaktadır (Görsel 36).

Görsel 36. Mevcut durum ile öneri 4'e ait görsel.

5. öneride, özgün yapının hacimsel özellikleri ile uyum sağlayan ve tarihi yapıdan hacimsel referans alan çağdaş ek, yüzeysel düzlemin ve malzemelerin farklılaşmasıyla eski ile yeni arasında soyut bir ilişki kuracak şekilde oluşturulmuştur. Cephe düzleminden dışarı taşırılan yüzeyde Karasu Irmağına bakan cephede geçirgen ve şeffaf bir yüzey elde edilmiştir (Görsel 37).

Görsel 37. Mevcut durum ile öneri 5'e ait görsel.

6. öneride ise, önerilen ekin pencere oranlarının, pencere diziliminin, cephe malzemelerinin ve cephe düzeninin tarihi yapı ile birebir aynı olması çağdaş restorasyon yaklaşımlarından biri olan geri dönüştürülebilirlik ilkesi bakımından düşündürücü olsa da tarihi yapı ile uyumlu bir yaklaşım içermektedir (Görsel 38).

Görsel 38. Mevcut durum ile öneri 6'ya ait görsel.

Bu çalışma kapsamında Kemaliye’de örnek bir koruma anlayışının oluşturulabilmesi, tarihi ve yeni yapılara yönelik etkin ve doğru çözümlerin ortaya konulabilmesi hedeflenmiştir. Kemaliye ölçeğinde yeni yapılara ve geleneksel yapılara öneriler getirilmiştir. Bu bağlamda tarihi yapıların korunması süreci günümüzde çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde güncel yaşamın parçası haline getirecek, yapısal hasarları giderecek, yapıyı özgün görünümüne kavuştururken insanları yanıltmayacak çağdaş eklerin özgün yapıyla kuracakları ilişkiler tek yapı ölçeğinde ifade edilmeye çalışılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. 5 ada, 13 parselde bulunan yapının dam/yetme katına yönelik geliştirilen çağdaş ek önerileri.

ÖNERİ 1				Özgün yapının pencere oranlarından referans alınarak yansıtıcı yüzeyler oluşturulmuştur. Cam yüzeyin içinde bulunduğu dokuda nötr etki yaratması amaçlanmıştır.
Özgün işlev	Konut			
Yaklaşım	Zıtlık			
Malzeme	Cam+Çelik			
Müdahale	Çatı+Cephe			
ÖNERİ 2				Malzeme seçiminde yapının özgün taş ve ahşap dokusuna zıt gri yüzeylerle özgün yapının vurgusunu artırmak amaçlanmıştır. Müdahalenin anlaşılabilirliği ilkesi yerine getirmeye çalışılmıştır.
Özgün işlev	Konut			
Yaklaşım	Zıtlık			
Malzeme	Çelik+Titanyum Çinko			
Müdahale	Çatı+Cephe			
ÖNERİ 3				Eski ve yeni arasında birliktelik kurmak amacıyla süvünglere çağdaş yorumlama getirilmeye çalışılmıştır.
Özgün işlev	Konut			
Yaklaşım	Yorumlama			
Malzeme	Cam+Çelik			
Müdahale	Çatı+Cephe			
ÖNERİ 4				Özgün yapının bulunduğu dokunun hacimsel özellikleri, tipolojik cephe oranları üzerinden soyutlama yoluna gidilmiştir. Kütle geriye çekilerek malzeme ve renkte zıtlık oluşturulmuştur.
Özgün işlev	Konut			
Yaklaşım	Yorumlama			
Malzeme	Cam+Çelik			
Müdahale	Çatı+Cephe			
ÖNERİ 5				Diğer önerilerden farklı olarak çağdaş ek cephe yüzeyinden taşırılmıştır. Fırat Nehri’ne bakan cephede geçiren bir yüzey elde etmek amaçlanmıştır.
Özgün işlev	Konut			
Yaklaşım	Zıtlık			
Malzeme	Cam+Çelik			
Müdahale	Çatı+Cephe			
ÖNERİ 6				Özgün yapı ile malzeme, renk ve hacimsel olarak birebir uyum sağlanmıştır.
Özgün işlev	Konut			
Yaklaşım	Yorumlama			
Malzeme	Ahşap			
Müdahale	Çatı+Cephe			

Çağdaş restorasyon yaklaşımlarının uluslararası normlara ve prensiplere dayanan ilkeler bütünü olduğu düşünüldüğünde, çalışma kapsamında Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan geleneksel yapının dam mekânına önerilen alternatifli ekler tablo:3’te gösterilen farklı çağdaş restorasyon ilkeleri kullanılarak geliştirilmiştir.

Tablo 3. Önerilerde kullanılan çağdaş restorasyon ilkeleri.

ÖNERİLER		ÇAĞDAŞ RESTORASYON İLKELERİ								
		Minimum Müdahale	Yapı-Bağlam Uyumu	Geçirgenlik	Şeffaflık	Hafiflik	Müdahalede Anlaşılabilirlik	Geri Dönüştürülebilirlik	Yapıya Zarar Vermemek	Çağdaş Strüktür/Malzeme Kullanımı
Öneri 1		■	■	■	■	■	■	■	■	■
Öneri 2		■	■			■	■	■	■	■
Öneri 3		■	■			■	■	■	■	■
Öneri 4		■	■			■	■	■	■	■
Öneri 5		■	■	■	■	■	■	■	■	■
Öneri 6		■	■						■	

Dünyada; günümüze kadar korunarak ulaşan ve tarihi kent olma özelliğini barındıran UNESCO Dünya Mirası listesinde yer almayı başaran birçok tarihi yerleşim yeri vardır. UNESCO doğal ve kültürel dünya mirası geçici listesinde yer almayı başaran (URL-4) Kemaliye'deki kültürel mirasın çağdaş restorasyon yaklaşımlarını örnek alan koruma bilinciyle korunarak gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir.

Kaynakça

- AHUNBAY, Z. (2021). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: Yem Yayıncılık.
- ALPER, B. (1990). *Kemaliye (Eğin) Yerleşme Dokusu ve Evleri Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- ARIKAN, Z. (2003). "Eğin Kasabasının Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1-64.
- BATUR, A. (2003). "Kentsel Korumada Cephe Sürekliliğ Konuralp Örneği", *Mimarist Dergisi*, 10, 68.
- BOİTO, C. (2018). *Korumak Mı, Restore Etmek Mi ?* İstanbul: Janus Yayıncılık.
- BROLİN, B. C. (1980). *Architecture in Context: Fitting New Buildings with Old*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- BÜYÜKMIHÇI, G., & KILIÇ, A. (2015). "Tarihi Dokuda Yeni Yapı Uygulamaları Yasal ve Eylemsel 9. Uluslararası Sinan Sempozyumu" 'SINIRLA-MA', Edirne, 125-132.
- CANİGYAN, H. (1985). *Hınutyunk Agna (Agn Arkeolojisi)*.
- CRUSSOL, J.-M. T. (2005). *Monuments Arméniens de Haute-Arménie*. (akt. Ahsen Yarman, Eğin Ermenileri I): CNRS Editions.
- EFE, O. (1971). *Eğin Dedikleri 1970 Bütün Yönleriyle*. İstanbul: Menteş.
- EKVKBK Arşivi. (2019). Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.
- KENCER, T. Ç. (2018). *Tarihi Çevrede Çağdaş Ek Bağlamında Germir Surp Stephanos Kilisesi Restorasyon Çalışması*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans.
- KORKMAZ, E., & AKDEMİR, M. (2015; 10(4)). "Kemaliye ve Çevre Yerleşmelerinde Yer Alan Geleneksel Konutlarda Yerel Bilgi ve Deneyim Kullanılarak Uygulanan Koruma Müdahalelerinin Değerlendirilmesi", *MEGARON*, (10), 4, 494-502.
- PAŞA, H. N. (1998). *Ermeni Olayları Tarihi II*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri.
- SAİNT-MARTİN, & ANTOİNE, J. (1818). *Mémoires Historiques Et Géographiques Sur l'Arménie*, Volume 1. Paris: Imprimerie Royale.
- ULUŞAHİN, H. (1992). *Korunması Gerekli Bina Ve Çevrelere Yapılan Eklerin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri, İstanbul, 1992: 84.

VELİOĞLU, A. (1992). *Tarihi Çevre İçinde Mimari Tasarım ve Süreci Üzerine Bir Araştırma*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.

YARMAN, A. *Eğın (Agn) Ermenileri-I-II*. Kebikeç, 2014: 262.

ZEREN, M. T. (2010). *Tarihi Çevrede Yeni Ek ve Yeni Yapı Olgusu*

URL-1. (2020). <https://oidb.uchicago.edu/results.php?tab=PA&q=SrchPhotoArchive%3A%28Egin%29+&sort=score+desc&rows=50&wt=json&facet=true&facet.mincount=1&&facet.sort=count>. adresinden alındı

URL-2. (2020). (<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/mamuret-uel-aziz-vilayeti/egin-kazasi/din/kiliseler.html>). adresinden alındı

URL-3. (2019). <http://www.icomos.org.tr>:
http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0627604001536681570.pdf adresinden alındı

URL-4. (Temmuz 2021). <https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Li> adresinden alındı

GEÇ ANTİK ÇAĞ KAPADOKYASI'NIN ÜÇ KENTİ: CAESAREA, TYANA VE MOKİSSOS

THREE CITIES OF LATE ANTIQUE CAPPADOCIA: CAESAREA, TYANA AND MOKİSSOS

Hüveyda Sena AKYAZI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Öğrencisi

hsakyzi@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2786-5827>

Özet

Bu makale günümüz Kayseri Niğde ve Aksaray ili sınırlarında bulunan üç Geç Antik Çağ kentinin yerleşim arkeolojisini ve bu kentleri tanımlayan mimari kalıntıları konu almaktadır. Makale kapsamında ele alınan Caesarea, Tyana ve Mokissos kentleri ile ilgili tek tek yayınlar yapılmış ancak bu üç kentin mimari yapıları toplu şekilde değerlendirilmemiştir. Metropolis (başkent) statüsü almış bu yerleşimlerin kentsel mekân organizasyonları ve kentleri oluşturan yapı grupları ile ilgili bilgiler derlenerek sunulmaktadır. Tyana ve Mokissos kentlerinde döneme ait arkeolojik kalıntılar günümüze ulaşmış ancak Geç Antik Çağ Caesarea'sına ait arkeolojik bulgular yok denecek kadar azdır. Yerleşim yerlerini oluşturan yapılar ile ilgili bilgilere dönem kaynakları ve modern dönem araştırmaları aracılığıyla ulaşılmış, Tyana kentinde yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarından ve Viranşehir'de yapılan yüzey araştırmalarından edinilen bulgulardan faydalanılmıştır. Makalenin amacı Geç Antik Çağ sürecinde Roma İmparatorluğunun Kapadokya kentleri üzerindeki etkilerinin ve kentlere ait yapıların tarihsel ve arkeolojik veriler ile incelenmesidir. İnceleme neticesinde idari merkez statüsündeki bu kentlerin kendine özgü yerleşim özelliklerinin Roma- Bizans mimari üslubu ile bir bütün olarak, dönemin sosyo-kültürel kent dokusunu yansıttığı görülmüş, farklı işlevlerdeki yapıların, dönem içerisinde gerçekleşen idari, siyasi ve dini olaylar ile birlikte şekillenerek önemli ölçüde değişime ve dönüşüme uğradığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kapadokya, Kent, Geç Antik Çağ

Abstract

This article focuses on the settlement archaeology and architectural remains that define three Late Antique cities located within the boundaries of present-day Kayseri, Nigde, and Aksaray provinces in Turkey. Although individual studies have been conducted on the cities of Caesarea, Tyana, and Mokissos,

their architectural structures have not been evaluated collectively. The article compiles and presents information on the urban spatial organization of these settlements, which had attained the status of metropolis, and the building groups that make up the cities. While archaeological remains from the period have been preserved in Tyana and Mokissos, there are few archaeological findings from Late Antique Caesarea. Information on the structures that comprise the settlements was obtained through historical sources from the period and modern-day research. Findings from archaeological excavation work in Tyana and surface surveys conducted in Viransehir were utilized. The aim of the article is to examine the effects of the Roman Empire on the cities of Cappadocia during the Late Antique period and to explore the historical and archaeological evidence related to their structures. The investigation revealed that the unique settlement characteristics of these administrative center cities reflected the socio-cultural urban texture of the period as a whole, in harmony with the Roman-Byzantine architectural style. Additionally, structures serving different purposes underwent significant changes and transformations in response to administrative, political, and religious events that occurred during the period.

Keywords: Cappadocia, City, Late Antiquity

Giriş

M.S. 17 yılında Roma eyaleti haline gelen Kapadokya'nın Romalılaştırma süreci, bölgeye *procurator* atanması ile başlamış, M.S. 113/114 yıllarına gelindiğinde ise yönetimin eski *consuller* arasından atanan *legatuslar*'a verilmesi ile devam etmiştir (Erpek, 2020: 646-647). İmparator Diocletianus 3. yüzyılda bölgeyi Heleno-pontus (Dipontus), Pontus Polemoniacus, Küçük Armenia ve Kappadokia olarak dört küçük eyalete bölmüştür. 371/372 yıllarında İmparator Valens tarafından iki bölüme ayrılan bölgede Kappadokia Prima (Birinci Kapadokya) olarak adlandırılan bölgenin yönetim merkezi (metropolis=başkent) Caesarea, Kappadokia Secunda (İkinci Kapadokya) bölgesinin merkezi Tyana kenti olmuştur (Baydur, 1970: 105). Geç Antik Çağın sonlarına gelindiğinde, 530 tarihlerinde, İustinianos tarafından dini ve idari bölgeler ile ilgili değişiklik yapılmış ve imparator Kappadokia Secunda bölgesini ikiye ayırmıştır. Tyana kenti metropolis statüsünü devam ettirmiş ancak Kappadokia Tertia (Üçüncü Kapadokya) olarak ayrılan bölgenin yeni yönetim merkezi Mokissos yerleşimi olmuştur (Ramsay, 1960: 312). Mokissos yerleşiminin 535 tarihinde kent statüsü kazanmış olduğu ve metropolis seviyesine yükseltildiği düşünülmektedir (Berger, 1998: 423; Erpek, 2020: 649).

Kentler ve Tarihsel Bağlam

Kappadokia Prima'nın metropolis'i Caesarea'nın tarihi, modern Kayseri kentine 20 km mesafede bulunan ve M.Ö. 2800 yıllarından itibaren yerleşim görmüş Kaneş'e kadar uzanmaktadır. Kent, Erken

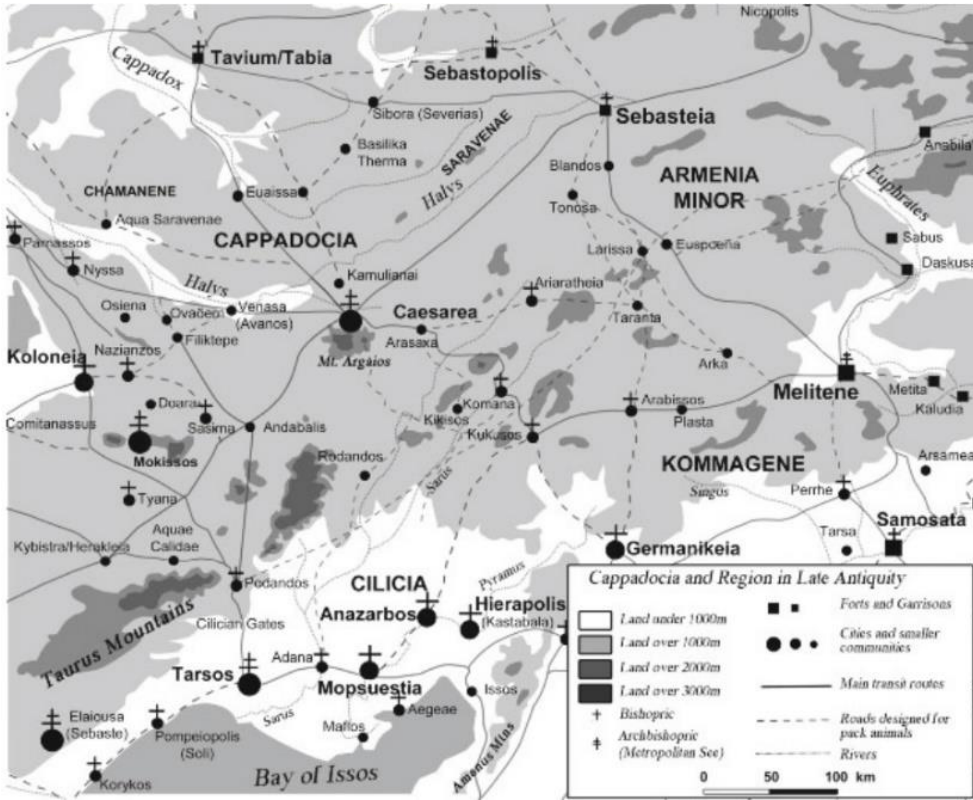
Bronz Çağı'na tanıklık eden Kaneş yerleşimine paralel olarak muhtemelen M.Ö. 11. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve zamanla eski yerleşimin yerini almıştır (Baydur, 1970: 139). Luvi dilinde Ma tapınıcısı-yurdu anlamına gelen ve Mazaka ismi ile anılan Caesarea, Hellen dilinde Caesar Yurdu anlamına gelen diğer bir ismini M.Ö. 1. yüzyılın sonlarında bölge Roma eyaleti olmadan önce almıştır. Caesareia ismi Kapadokya kralı Archelaus tarafından imparator Caesar Augustus'u onurlandırmak amacıyla verilmiştir (Umar, 1993: 555,360; Van Dam, 2003: 95). Caesareia, M.S. 17 yılında resmi olarak "kent" haline gelmiştir (Cooper & Decker, 2012: 15). 4. yüzyılda İmparator İulianus (*Apostata*) döneminde şehrin cezalandırılması amacıyla Caesarea isminin bir süre kaldırıldığı ve tekrar Mazaka isminin kullanıldığı bilinmektedir (Baydur, 1970: 81-82). Kent yerleşimi, Ramsay (1904:464) tarafından modern Kayseri şehrinin 1,5- 3km. uzağına konumlandırılmaktadır.

Kappadokia Secunda metropolis'i Tyana kentinin kuruluşu, antik kaynaklara göre, M.Ö. 1680 yılına yani Hititler Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Yerleşimin Hitit metinlerinde geçen ismi "Tuwanuwa'dır ve kalıntılarının büyük bölümü toprak altındadır (Doğanay & İşler, 2019: 641). Tuwana/Tuwanuwa yer adının Luvi dilinden geldiği ve Tu'sal, Tu Ülkesi anlamlarını taşıdığı düşünülmektedir. (Umar, 2008: 170; Umar, 1993: 803). İmparator Septimius Severus doğu seferinde, eşi Iulia Domna ile Tyana'ya gitmiştir. Iulia Domna, Philostratus'tan Tyanalı Apollonius'un hayatını ve öğretilerini anlatan bir eser yazmasını istemiştir (Kaya, 2006: 34). Kent imparator Caracalla döneminde, M.S. 213 yılında *colonia*¹ olarak belirlenmiştir (Jones, 1998: 182; Berges & Nollé, 2000: 341-363; Berges, 2002:183). Kent, modern Niğde şehrinin güneybatısında 23 km. uzaklıkta, Bor İlçesinin ise 5 km güneydoğusunda bulunan günümüz Kemerhisar Beldesi'nde bulunmaktadır.

Berger (1998: 418), Kappadokia Tertia metropolis'i Mokissos'un yerleşim tarihinin, kent ismi ile bağlantılı olarak Bizans dönemi öncesine kadar uzandığını belirtmektedir. Yer adının Helen dilinde bir anlamının olmaması sebebiyle bu adın Anadolu kökenli olduğu ve Ma/Mo-yeri (tapınağı)-kenti anlamı taşıdığı düşünülmektedir. Bu ismin yanında yerleşimin yeniden kurulduğu dönemde İustinianopolis olarak da anıldığı, 553 ve 692 yıllarındaki konsillerde de bu ismin kullanıldığı görülmektedir (Berger, 1998: 422; Hild & Restle, 1981: 238). Mokissos yerleşimi modern Aksaray şehir merkezinden 27 km güneyde yer alan Helvadere Beldesinin yukarısında, Hasan Dağı'nın eteklerinde bulunan yaklaşık 100 hektarlık Geç Antik Çağ kent kalıntılarının bulunduğu Viranşehir ile özdeşleştirilmektedir. Kent ile ilgili kaynakların yetersizliği yerleşimin konumlandırılması konusunda farklı görüşlere sebep olmuştur. 19. yüzyıl sonlarında yerleşim Ramsay (1960: 331) tarafından Kırşehir yakınlarına konumlandırılrsa da 20. yüzyıl başlarında bu konum sorgulanmıştır. Kent ile ilgili en önemli dönem kaynağı Prokopios'a (5.4.15-18) aittir. İmparator İustinianos'un binaları üzerine yazdığı methiyede, kent ile ilgili doğrudan bilgi

¹ Caracalla döneminde colonia statüsü almış kentlerin sakinlerinin diğer kentlerde yaşayan vatandaşlardan pek farklı değildir ancak bu yerler taşra topluluklarından alınan vergiye tabi değillerdir (Magie, 1950: 691-692).

verilmekte ancak bu bilgiler kilise mimarisi 6. yüzyıla tarihlenen Viranşehir yerleşimi ile tam olarak örtüşmemektedir (Berger, 1998: 416-418) Tutarsızlıklara rağmen yerleşimin Aksaray sınırları içerisindeki lokalizasyonu, bu dönem eserinin propaganda belgesi niteliği taşıması ile açıklanmakta olup, imparator İustinianos'un yeniden oluşturduğu tüm piskoposlukların Halys nehrinin güneyinde yer aldığını aktaran Honigmann (1939: 36) tarafından desteklenmektedir (Berger, 2000: 274). Yakın dönemde yürütülen çalışmalarda, Viranşehir'de bulunan Geç Antik Çağ mimari kalıntılarının yerleşim özellikleri ile birlikte, kaynaklarda geçen Mokissos (İustinianupolis) kentinin tarihsel bağlamda uyum içerisinde olduğu görülmektedir (Uyar,2021:33; Cooper & Decker, 2012: 17-18; Berger, 1998: 419).

Harita 1: Caesarea, Tyana ve Mokissos kentlerinin konumu (Cooper & Decker, 2012: 13)

Strabon gibi antik yazarlar Caesarea ve Tyana yerleşimlerinin kent niteliği taşıdığını aktarmıştır. Bu iki kent Roma döneminde İmparatorluğun karakteristik kent özelliklerini taşımaktadır (Jones, 1998: 178; Ramsay, 1960: 312; Erpek, 2020: 643). Kapadokya kentlerinin Geç Antik Çağ sürecindeki değişimleri İmparatorluk genelinde gerçekleşen ve kentleri etkileyen gelişmeler ile şekillenmiştir. Özellikle Roma-Sasani(Pers) savaşları ve bölgeye yapılan saldırılar Kapadokya kentlerini önemli ölçüde etkilemiştir. M.S. 230 yılında Pers kralı Artaxerxes Kapadokya'yı ele geçirmiştir (Baydur, 1970: 102). 256 yılında ise Edessa (Urfa) kuşatmasında 1. Şapur'un İmparator Valerianus'a karşı kazandığı zaferden sonra,

Caesarea'yı ele geçirdiği, geri çekilirken ise kentin yağmalandığı bilinmektedir (Frye 1984: 297; Baydur 1970: 103). 256 yılında Anadolu'nun kuzey kıyılarını harap eden Gothların, bu dönemlerde Kapadokya'ya saldırdıkları bilinmektedir (Boak, 1921: 261; Baydur, 1970: 104). 262 yılında Palmyra Kraliçesi Zenobia'nın, Tyana kentini kısa bir süre hakimiyeti altına almış olduğu bilinmektedir. İmparator Aurelian, 272 yılında Tyana kentini ele geçirmiş ve kent Roma egemenliğinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Cooper & Decker, 2012: 16; Kurt & Bulut, 2019: 80). 3. yüzyılda Pontus ve Kapadokya bölgesindeki kentlere zarar verdiği düşünülen büyük bir deprem meydana gelmiştir (Magie 1950: 696). 5. yüzyılda Isauralılar'ın yanı sıra 1. Leo (M.S. 457-474) döneminde Cochunlar olarak adlandırılan kavmin Kapadokya yerleşimlerini yağmaladıkları bilinmektedir (Texier, 2002: 28). 6. yüzyılda yeniden kurulan Mokissos'un, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde 609 yılından itibaren başlayan Pers saldırıları ve 615-628 yılları arasında gerçekleşen kısmi işgallerle bağlantılı olarak gerilediği düşünülmektedir (Berger, 1998:422-423). İmparator Herakleios'un Persler'e karşı kazandığı başarılar ile Kapadokya bölgesinde Pers tehdidi son bulmuştur (Hild & Restle, 1981: 70).

Kapadokya'da bulunan çeşitli kültürler ve din olgusu kentlere de büyük oranda etki etmiştir. Hristiyanlığın yaygınlaştığı dönem öncesinde bölgede var olduğu bilinen bazı kültürler, İmparatorluk Kültü, Argaios-Zeus Kültü, Apollon Kültü ve Tyche kültürleridir. İmparatorluk kültürünün Kapadokya bölgesindeki varlığı ilk olarak M.S. 196 yılında Caesareia kentine verilen *neokoros*² unvanı ile görülmektedir. Bu unvan kente ikinci kez 226 yılında verilmiştir (Baydur, 1970: 131). Baydur (1970:123-127), Argaios (Erciyes) dağı ile Zeus kültürünün bağlantılı olabileceğini aktarmıştır. Strabon (2015:7), Apollon Kültürünün Kapadokya bölgesinde itibar gördüğünü belirtmiştir. Tyche kültürünün varlığı ise Hristiyanlığın güç kazandığı yıllara kadar devam etmiştir (Baydur, 1970: 128).

Hristiyanlığın Kapadokya'daki varlığı Aziz Petros'un (I/1) erken dönemde bölgede yaşayan "seçilmişlere" selam verdiği birinci mektubu ile görülmektedir. İmparator Diocletianus dönemindeki *martyr*ler arasında Kapadokyalıların da olduğu bilinmektedir (Baydur, 1970: 134). Kapadokyalı Aziz Hieron'un Hristiyan olduğu için şehit (*martyr*) edilmesi ile bölgede aziz kültürünün varlığı da gözlemlenmiştir (Jolivet & Levy,1991:21-22).

3. ve 4. yüzyıllarda Hristiyanlığın yayılmasında bölgesel merkez Caesarea kenti olmuştur (Baydur, 1970: 134). Tyana kentinin metropolis statüsü kazanmadan önce de dini bir konuma sahip olduğu ve 365 yılında gerçekleştirilen bölgesel öneme sahip bir konsile ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Van Dam, (2002: 34) Tyana kentinin Caesareia kentinden sonra en önemli kent olduğunu belirtmiştir. Ramsay (1960: 312), İmparator Valens'in bölgeyi Prima ve Secunda olarak ikiye bölmelerinin arkasındaki sebebin, Caesarea metropoliti Basileos'un yetki alanındaki araziye küçültmek olduğunu aktarmıştır. Tyana kentinin ilk metropoliti Arian Anthimos olmuştur (Hild & Restle 1981: 298; Kurt & Bulut 2019:

² Neokoros unvanı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yurtsever, 2015: 2/4

82). 4. yüzyılda Kapadokyalı din adamları Caesarea'lı Basileos, Nazianzos'lu Gregorios ve Nyssa'lı Gregorios bu dönemde *Arianizm* ve *Hypostarians* gibi sayısız mezhepe üçlü "özleri bir (*ousia*) üç hipostez" formülü ile karşı çıkmış, teslis inancını tam anlamıyla bir öğreti haline getirmeye çalışmışlardır (Hild & Restle, 1981: 114; Bunson, 2002: 248; Baş, 2000: 184).

Tyana kentinde yürütülen kazı çalışmalarında Patrikios ve Paulus adında iki psikopos ismi bulunmuştur. Bu piskoposlardan ilkinin, 449 yılındaki Efes ve 451 yılındaki Kalkhedon Konsiline katıldığı, ikincisinin ise 536 yılındaki Konstantinopolis/Kudüs Konsiline katıldığı bilinmektedir (Rosada, 2007: 520; Rosada & Lachin, 2011: 648). Caesarea kentinin Anadolu'daki en yüksek dereceli kiliseye sahip olma özelliği, 451 yılındaki Khalkedon (Kadıköy) Konsiline kadar devam etmiştir (Cooper & Decker, 2012: 16). 535 yılında eyaletlerdeki dini yetki alanlarında yapılan değişikliklerle kilise eyaleti haline getirilen Mokissos kentinin, 536 yılında Konstantinopolis'te toplanan konsile ait belgelerde İustinianopolis adı ile anıldığı görülmektedir. Kentin ilk metropoliti Petros bu konsile katılmıştır ve kent metropolis olma konumunu bütün Bizans dönemi boyunca korumuştur. Kilise yönetimi bağlamının dışında daha sonraki dönemlerde kentten hiç sözü edilmemiştir (Erpek, 2020: 651; Berger, 1998: 421-423; Hild & Restle, 1981: 238).

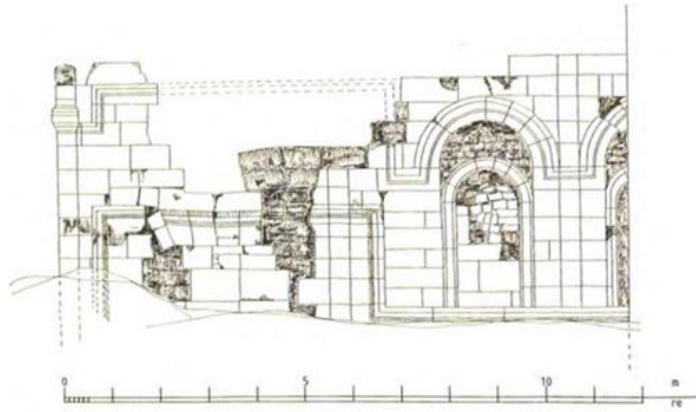
Kentlerin Mimari Dokusu

Strabon'dan yaşadığı dönem içinde Mazaka-Caesarea'nın açık bir şehir olduğunu öğrenmekteyiz (Texier,2002: 60-63). Kent surlarının yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. (Hild & Restle 1981, 193). Kent surlarının erken dönemdeki varlığı ile ilgili ilk bilgi, imparator Gordianus döneminde 241 yılında Caesarea'da basılmış olan sikkelerin üzerindeki "surla çevrili" ibaresinin çeşitli kısaltmalarının bulunmasıdır. Strabon'un verdiği bilgi ve numizmatik veriler ile kentin ilk olarak 3. yüzyıl'da sur ile çevrilmiş olabileceği düşünülmektedir (Baydur, 1970: 102-103). 6. yüzyıl tarihçisi Procopius (5.4.) Caesarea kentinde var olan savunma yapılarının İmparator İustinianos döneminde onarıldığını ve düzenlendiğini aktarmıştır. Albert Gabriel (1931: 19-21), dış kalenin doğusunda ve batısında bulunan, yarım daireli iki kat kemer ile birbirine bağlanmış payandalarla desteklenen yaklaşık 2m. kalınlığındaki sur duvarı kalıntılarının Bizans kökenli olduğunu ancak İustinianos dönemine kesin olarak tarihlendirilemeyeceğini belirtmiştir (Harita 2).

Raymond Van Dam'ın aktarımına göre, 4. yüzyılda Caesarea kenti diğer Yunan kentlerinde olduğu gibi merkezde iki sıra revak dizisi bulunan bir agoraya sahiptir. Kenti oluşturan sokaklarda iki ila üç katlı evler, surla kısmen çevrelenmiş geniş arazide banliyöler, bahçe, tarla ve otlaklar bulunmaktadır. Kent, klasik kültüre olan ilgisinin bir göstergesi sayılabilecek şekilde, eğitim olanaklarıyla ün kazanmış ve çeşitli okul ve spor salonlarına sahiptir (Van Dam, 2002: 27). Piskopos Basileios'un babasının da kente bir retorik okulu kurduğu bilinmektedir (Mitchell, 1993: 74). Bu yapılar ile ilgili günümüzde arkeolojik veri bulunmamaktadır.

4. yüzyılda Caesarea piskoposu Basileios'un adını taşıyan, kent surlarının dışında banliyö bölgesinde konumlanan ve içerisinde kilise, piskoposluk konutları, kitaplık, cüzzamlılar için hastane, hekimler için barınma mekânları, hayvanlar için ahırlar ve hastalar, fakirler ve tüccarlar için misafirhanelerin bulunduğu bir yapı topluluğunun varlığı bilinmektedir (Gilliard 1984: 156-157; Baydur, 1970: 138; Hild & Restle, 1981: 194). Van Dam (2003: 95-96) bu yapı grubunun aslında din odaklı yeni bir kent merkezi olduğunu ve 5. Yüzyılda, Caesarea piskoposu olan Firmus döneminde, Basileios'un yoksullar için kurduğu vakfın faaliyetlerini sürdürdüğünü belirtmiştir.

Kentte 1965 yılına kadar var olduğu bilinen ve modern kentleşme ile yok olan Boyacı Kapısı yakınında (Harita 2), Hatuniye Medresesine 40 m. uzaklıktaki kilise duvarı kalıntıları 5. yüzyıl'a tarihlendirilmektedir. Duvar kalıntılarına göre kilisenin büyük boyutlu ve zengin dekorasyona sahip olduğu düşünülmektedir. Çift cidarlı duvar kalıntısının dışta düzgün kesme taşla örüldüğü, yatay bölme şerit kornişlerle ve dikey bölme plasterlerle detaylandırıldığı görülmektedir (Çizim 1). Kalıntıların konumu ve boyutları Basileios dönemi kilisesi ile benzerlik gösterse de yapının mimari özelliklerinin kronolojik sınıflandırması bu dönem ile ters düşmektedir. Hatuniye Medresesi'ndeki Geç Roma-Erken Bizans devşirme sütun başlıklarının bu yapıya ait olduğu düşünülmektedir (Restle, 1979: 44-45; Hild & Restle, 1981: 195-196).

Çizim 1: Caesarea Bazilikası batı duvarı (Restle, 1979: plane 23)

Baydur (1970: 136) kentte içinde su künkleri bulunan muhtemel bir hamam yapısının duvar parçası bulunduğunu ancak plan hakkında bilgi veren bir ize rastlanmadığını belirtmiştir (Hild & Restle, 1981: 195). Kentte Geç Antik Çağ'a tarihlenen surların dışında, arena olarak da kullanıldığı düşünülen bir stadyumun yapısının var olduğu bilinmektedir (Erkiletlioğlu: 2019: 349; Van Dam: 2002, 27).

Tyana kentinde yürütülen arkeolojik çalışmaların sonucunda, Tyana yerleşiminin ilk olarak 3. yüzyılda anıtsal yapılar bağlamında imar gördüğü ve kentsel gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır (Rosada & Lachin, 2011: 642). Doğanay ve İşler (2021:29) Antik yerleşimin kuzeydoğusunda, Geç Antik döneme tarihlendirilen yaklaşık 1,5 m. kalınlığındaki sur duvarları ve dikdörtgen burçlar bulunduğunu aktarmıştır. Modern Kemerhisar yerleşimine ismini veren Su kemerleri ve Roma havuzunda yürütülen kazı çalışmalarında bulunan İmparator Caracalla (M.S. 212-217) Dönemi'ne ait sikkeler, kentin su sisteminin tarihlendirilmesinde önem taşımaktadır (Doğanay & İşler, 2019: 641). Havuz, antik kent kalıntılarının 3 km. doğusundaki Bahçeli Kasabası sınırları içerisinde kalan ve Neolitik-Kalkolitik döneme tarihlendirilen Köşk Höyük yerleşiminin eteklerinde bulunmaktadır. Mermer bloklar ile oluşturulmuş havuz yaklaşık 60 x 20 m. ölçülerindedir (Rosada & Lachin, 2011: 643) (Fotoğraf 1). Doğal kaynaklardan beslenen havuz 2,5 m. derinle sahiptir (Doğanay & İşler 2021, 27). Yerel halk tarafından verilen bilgiye göre havuz dibi mozaik kaplıdır ancak günümüzde hiçbir kalıntı olmaması ve kaynak noktasından havuza ulaşan su basıncı nedeniyle araştırmacılar bu bilgiye temkinli yaklaşmaktadır (Berges & Nollé, 2000: 39).

Fotoğraf 1: Roma Havuzu (Doğanay & İşler, 2019: 645)

Havuzdan antik kente su taşıyan kanalın yaklaşık 13 km.'lik kısmı toprak altında olup, açıkta devam eden 1,7 km uzunluğundaki bölümü 143 gözü bulunan su kemerleridir. Kemer ayakları arasındaki mesafenin yaklaşık olarak 3 m. civarında olduğu bilinmektedir. Kente en yakın kemer zeminden itibaren

7,5 m yüksekliktedir (Berges & Nollé, 2000: 47-49; Doğanay & İşler, 2021: 28; Bölükbaş, 2020: 66). Texier'in (2002: 115) anlatımına göre, en yüksek ve en iyi korunmuş olan kemer kente en yakın konumdaki bu kemerdir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Kente yakın konumdaki su kemerleri (Doğanay & İşler, 2019: 645)

Kent kalıntılarının bulunduğu höyüğün güney yamacında yapılan kazı çalışmaları ile hamam yapısının yaklaşık olarak 40 x 42 m. ölçülerinde, kareye yakın planlı olduğu anlaşılmıştır. Hamamda bulunan *apodyterium* ve *basilika thermanum* bölümleri doğu-batı doğrultuda, *frigidarium*, *tepidarium* ve *caldarium* bölümleri ise kuzey-güney doğrultuda bulunmaktadır. *Caldarium* bölümünün kuzeyinde *praefurnium* ve *legnaia* bölümleri bulunurken batısında üç adet *tabarnae* yer almaktadır (Rosada & Lachin, 2011:644-645).³ Hamam kazılarında 2. ve 4. yüzyıl arasına tarihlenen 27 adet sikkeye ulaşılmıştır (Rosada, 2006: 439).

Hristiyanlık öncesi dini yapılar günümüze ulaşmamıştır. Philostratus'un (1912: 15) Tyanalı Apollonius'un hayatını ve öğretilerini anlatan eserinde tanrı Zeus'a ait bir kuyunun varlığından ve bu kuyuya Asbama dendiğinden bahsetmektedir. Bahsi geçen Zeus Asbamaios tapınağının, Tyana kentinin yaklaşık 3 km güneyinde, günümüz Hortasan Gölü mevkiinde olabileceği düşünülmektedir (Berges & Nollé, 2000: 75; Hamilton, 2012: 302-303). İmparator Aurelianus döneminde ise imparatorun Tyanalı Apollonius anısına bir mabet yaptırdığı bilinmektedir (Mead, 1901: 30-31).

³ *Apodyterium* (soyunma odası), *Basilika Thermanum* (orta salon), *Frigidarium* (soğukluk), *Tepidarium* (ılıkılık), *Caldarium* (sıcaklık), *Praefurnium* (külhan/ocak), *Legnaia* (odun deposu), *Tabarnae* (dükkan).

Kentin kuzeydoğusunda yapılan kazılarda kilise ve vaftizhane ortaya çıkartılmıştır (Fotoğraf 3). Kilise’de yürütülen çalışmalarda yapının üç evresi olduğu anlaşılmıştır. Boyutları nedeniyle yapının piskoposluk kilisesi olduğu düşünülmektedir. İlk inşa evresinde yapının 28.5 m uzunluğunda sekizgen planlı olduğu anlaşılmıştır. İmparator Constantinus Dönemi (MS 306-337) sekizgen yapıları ile benzer özellikler göstermesi ve yapının batı girişindeki mezarın içinde bulunan 337-340 yıllarına ait sikke nedeniyle yapının ilk evresi 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Doğanay & İşler, 2019: 643; Doğanay & İşler, 2021: 30). Yapı zeminin *tessellatum* ve *opus sectile* döşemesi ile bezendiğini düşünülmektedir (Rosada & Lachin, 2012: 81). İkinci evresinde yapı küçültülmüş, bazilikal planlı hale getirilmiştir. Yapının nef ayrımları üç çift paye ile sağlanmış, bemanın bölümünün iki yanına *pastoforium*⁴ mekanları oluşturulmuş, ilk inşa evresine ait apsis yerini korumuştur. Yapının batı tarafına, kuzey-güney doğrultuda narteks eklenmiştir. Yapının ikinci evresi 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Doğanay & İşler 2021: 31; Doğanay & İşler, 2019: 643; Rosada & Lachin, 2012: 80). Üçüncü değişim sürecinde, orta nefin kuzeyinde bulunan paye araları duvar örülerek kapatılmıştır (Doğanay & İşler, 2021: 31).

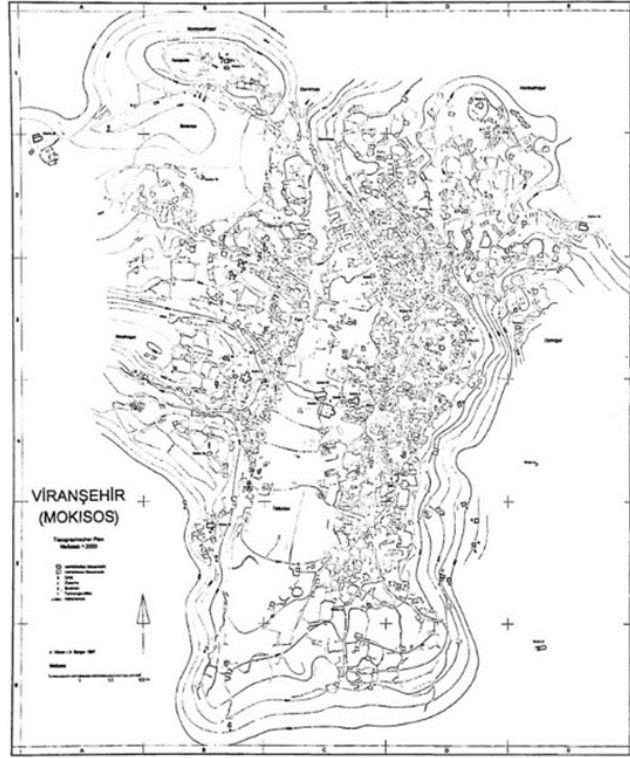

Fotoğraf 3: Üstte kilise, Altta vaftizhane kalıntılarının görünümü (Doğanay & İşler, 2021: 28)

Kilisenin kuzeydoğusundaki vaftizhane güneydoğu-kuzeybatı doğrultuda 21.90 x 7.95 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kuzeydoğuya bakan duvarının ortasında, beş kenarlı apsis yer alır (Rosada & Lachin 2011, 646; Doğanay & İşler, 2019: 642). Yapının zemininde *opus sectile* mermer döşemeler ve örgü, rozet, dalga ve yapraklı bordür bezemesi, ağaç, ceylan kovalayan bir aslan, bir horoz ve tavuk, üç civciv ve bir kısmı görülebilen kuş bezemesi gibi betimler bulunan mozaikler ortaya çıkartılmıştır. (Rosada & Lachin, 2011: 650; Rosada & Lachin, 2012: 81; Doğanay & İşler, 2019: 642). Kazı

⁴ Ritüel eşyalarının sakladığı oda.

çalışmalarında ulaşılan bir tırabzan parçasının, üst kuşağında bulunan iki psikopos ismi nedeniyle vaftizhanenin 5. ve 6. yüzyıla tarihlendirilebileceği düşünülmektedir (Rosada, 2007: 520; Rosada & Lachin, 2012: 77; Rosada & Lachin, 2011: 648). Yapının ortasında dıştan haç formunda, beyaz mermerden yapılmış, zemine sabitlenmiş tek parça iyi durumda olan vaftiz teknesi bulunmaktadır. Teknenin dış yüzeylerinde birer Latin haçı kazıması bulunmaktadır (Doğanay & İşler, 2021: 30). Mokissos kenti ile özdeşleştirilen Viranşehir kalıntıları, kuzey-güney doğrultudaki ana vadinin kuzeydoğu ve doğuda bulunan tepesinde, yan vadinin güneyinde bulunan tepede ve sözü edilen tepelerin arasındaki vadi tabanında görülmektedir (Berger, 1998: 350; Berger, 2000: 276) (Harita 3). Kentte iki sokak tanınabilir durumdadır. Bahsi geçen ilk cadde batıda, 1 numaralı kilise⁵ ve Kemerli Kilise⁶ arasında bulunmaktadır. İkinci cadde ise vadinin kuzeyinde, kayalık yamaç boyunca bir patika yoluyla 18 numaralı kiliseye⁷ uzanmaktadır (Hild & Restle, 1981: 238).

Harita 3: Mokissos kenti Çizim: A. Berger (Ousterhout, 2019:362)

Kent kalıntıları arasında, Hristiyanlık öncesi dönem de dahil olmak üzere, yaklaşık 50 adet anıtsal mezarı içinde barındıran nekropol bulunmaktadır. Anıt mezar yapılarının bir kısmı, kentin yeniden

⁵ (Berger, 1998: 379), Restle (1979: 48) III numaralı kilise.

⁶ Berger (1998:382) 2 numaralı kilise, Restle (1979: 73) I numaralı kilise

⁷ Berger (1998: 399), Restle (1979: 33) VIII numaralı kilise

kurulduğu dönem olarak düşünülen 6. yüzyıldan öncesine tarihlendirilmektedir. Mezar yapıları ana vadinin doğu tepesinin üzerinde ve yamaçlarında, kuzeybatı tepede ve ana vadinin güney kısmında bulunmaktadır (Berger, 1998: 371-372). Hristiyanlık öncesi anıt mezarların büyük ve düzgün kesme taş ile genellikle dikdörtgen planlı inşa edildiği görülmektedir (Fotoğraf 4). Bu mezar odalarının içi "U" harfi şeklinde sade düzenlenmiş, genelde üç ölü yatağına sahiptir. Bazılarının içinde ise taş sekiler bulunmaktadır (Berger, 2017: 179). Hristiyanların kilise yapılarıyla bağlantılı anıtsal mezar inşası, gömü alanlarının kent içinde konumlanmasına sebep olmuştur (Berger, 1998: 374).

Fotoğraf 4: Mokissosta bulunan Roma Mezarı (Uyar, 2021: 35)

6. yüzyıl tarihçisi Procopius, Mokissos kentini tanımlamıştır:

"Kapadokya'da, ovada Mokissos adında bir kale vardı, o kadar haraptı ki kısmen yıkılmış, kısmen de yıkılma tehlikesi altında bulunmaktaydı. İmparator Iustinianos bunu tümüyle yıktırdı ve kalenin batısındaki dik, çok yüksek ve ulaşılması güç yere dev bir sur inşa ettirdi. Ayrıca birçok kilise, ticari binalar, hamam ve kentin zenginliğini gösterecek başka bina yaptırdı. Mokissos daha sonra Metropolis mertebesine de yükseltilmiştir; Romalılar belli bir halkın yaşadığı bölgenin merkezi konumdaki kentini böyle adlandırırılar." Procopius'un (5.4.) Mokissos tanımında, kente büyük bir sur yapıldığından bahsedilmektedir (Erpek, 2020:651). Ancak yapılan arkeolojik araştırmalarda bu surlara dair herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Vadinin kuzeybatısındaki tepede, Bizans dönemine tarihlenen bir kale bulunmaktadır. Kale kaba işlenmiş büyük taşlar ile harçsız şekilde inşa edilmiştir. 120 m uzunluğunda 30-50 m genişliğindeki kalenin iç kısmında, tek nefli bir kilise⁸, sarnıç ve sıvalı-sıvasız mekanlardan meydana gelen bir yapı grubu bulunmaktadır (Berger, 2017: 180; Berger 1998: 368). Bu alanın askeri yapıları barındıran sur ile çevrili bir akropolis olduğu düşünülmektedir (Uyar, 2021: 34). Berger

⁸ Berger (1998: 397) 11 numaralı kilise.

(1998: 368), akropolün batısında bulunan kapının, kentteki ev kapıları ile benzerlik gösterdiğini belirtmiştir. Akropol yerleşimini çevreleyen kale dışında, kent yerleşiminin ortasında askeri amaçla oluşturulmuş bir tahkimat yapısının kalıntıları bulunmaktadır (Berger 2017, 181).

Antik yerleşim, 1000'den fazla iyi korunmuş sivil mimari konut kalıntılarını barındırması nedeniyle önem taşımaktadır (Uyar, 2021: 35). Konutların kapı lento ve söveleri dışında dış duvar köşelerinde düzgün kesme taş kullanımı görülmektedir (Uyar, 2021: 36; Berger, 1998: 354) (Fotoğraf 5). Kentte bulunan sivil yapılar, üst örtüsüne göre düz çatılı ve tonozlu-kubbemsi tonozlu yapılar olarak iki grupta incelenmektedir. Düz çatı ile örtülü yapıların genellikle tek odalı ve tek kapılı biçimde düzenlenmiştir. Pencere açıklığına nadiren rastlanır. Vadi tabanındaki büyük evlerde, bölümlere ayrılmış iç mekân düzenlemesi olduğu görülmektedir. Konutlar arasında ortak duvar ile gruplar halinde inşa edilmiş örnekler bulunmaktadır. (Berger, 1998: 355; Berger, 2017: 179; Uyar, 2021: 35). Tonozlu konutların tamamı çift cidara sahiptir. İç cidarın tonozu taşıyacak şekilde inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Bu konutlar, 2,50-3 m'yi geçmeyen küçük dikdörtgen odalardan meydana gelmektedir (Berger, 2000: 277; Berger, 1997: 32; Berger, 2017: 179). Odalar kapı ve kemerlerle birbirinden ayrılmaktadır. Paralel düzenlenmiş odaların, bir ön koridor ile birbirine bağlandığı konut örnekleri de görülmektedir. Vadi tabanının kenarlarında bulunan ve tonoz örtüsü korunan konut yapılarının bir kısmı yakın zamanda keçi ağılı olarak kullanılmıştır. Günümüze ulaşan şekliyle kubbemsi tonozla sahip ve penceresiz konutların, kubbe ortasında bulunan bir açıklıktan ışık aldığı düşünülmektedir. Albrecht Berger, yerleşimde yaptığı yüzey araştırmasının ardından, üst katın varlığına işaret eden sadece bir konut olduğunu aktarmış ancak daha sonra yayınladığı makalesinde, tek katı görülen ev iskeletinin, bir üst katı taşıyıp taşımadığının net bir şekilde anlaşılamadığını belirtmiştir (Berger, 1995: 116; Berger, 1998: 356-361; Berger, 2000: 277)

Fotoğraf 5: Mokissos yerleşiminde konut yapısı (Uyar, 2021: 37)

Kentte bulunan kilise ve şapel örneklerinin büyük bölümü günümüze sadece temel izleri ile ulaşabilmiştir (Berger, 2017: 182-183). Albrecht Berger ise kent içinde bulunan 24 adet kilise ve şapeli kayıt altına almıştır (Berger, 1998: 379-411). Kentte bulunan kilise ve şapeller sivil konutların aksine daha özenli şekilde düzgün yontulmuş taş bloklardan inşa edilmiştir. Apsisler ve beşik tonozlar Küçük Asya'nın Bizans dönemi mimarisinde de yaygın olarak kullanılan biçimiyle at nalı şeklinde düzenlenmiştir (Berger, 2017: 181).

Vadi tabanındaki 1 Numaralı⁹ kiliseden günümüze apsis dışında çok az mimari buluntu ulaşmıştır. Büyük boyutlara sahip bu kilisenin piskoposluk kilisesi olduğu düşünülmektedir. Güney-doğu kuzey-batı doğrultuda uzanan yapı bazilikal planlı olup, 18,50 x 15,50 m. ölçülerindedir. Apsis dıştan beş cepheli, içten at nalı biçimindedir (Hild & Restle, 1981: 239; Berger, 2017: 181). Yapının en batısındaki duvarın nartekse ait olduğu düşünülmektedir. Bu duvar naos'un batı duvarı ile simetrik olarak inşa edilmemiştir (Berger, 1998: 379-381). Restle (1979: 48), apsis kalıntılarının sol tarafında bulunan orta büyüklükteki taşlar nedeniyle, yapının daha geç bir dönemde yeniden inşa edildiğini öne sürmüştür. Berger (1998: 381) ise Kemerli kilise ve Kara kilisede¹⁰ kullanılan taşların boyutlarının bu kilise ile aynı olduğunu aktarmıştır. Kilisenin kuzey doğusunda haç planlı bir kilise, altında sarnıç bulunan bir avlu ve şapel, kuzey batısında parekklesion'ları olan ve mezar kalıntılarının çokluğu açısından mezar yeri olarak kullanıldığı düşünülen bir kilise, güneyinde ise muhtemelen bu kompleksin parçası olarak düzenlenen konut kalıntıları bulunmaktadır (Berger, 2000: 278; Berger, 2017: 181-182). Restle (1979: 156), bu kilisenin bir cemaat kilisesi olduğunu belirtip, kilise planları ile işlevleri arasında kurduğu ilişkiye dayanarak, hac ve manastır işlevi gören kiliselerin haç planlı olduğunun altını çizmektedir. Berger (1998: 382) ise Restle'nin aksine kilise çevresindeki yapı grupları ile bağlantılı olarak yapının ruhban sınıfının yönetiminde olduğunu ancak yine de kamuya açık olabileceğini öne sürmüştür. 1 numaralı kilisenin çevresindeki yapıların kent genelindeki sivil yapılardan daha planlı ve özenli olması baş piskopos konutunu barındırdığı düşüncesini desteklemektedir (Berger, 1998: 361-362; Uyar, 2021: 37). Vadinin batı yamacındaki Kemerli kilise, Kutsal Üçlü (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) veya Aziz Georgios kilisesi olarak bilinmektedir. Helvadere'de yaşayan Hristiyanların, 1923 yılında bölgeden ayrıldıkları döneme kadar burada Paskalya bayramını kutladıkları bilinmektedir (Berger, 1998: 382). Haç planlı kilisenin batı ve kuzey kolları, güney kola göre daha uzundur. Haç kollarının birleşimi kubbe ile örtülmüş olmalıdır (Berger, 2000: 278). Gertrude Bell'e (2008: 362) ait eskizde, batı ve güney haç kolları arasında duvar izleri bulunmaktadır. Berger (1998: 385), bu izlerin tonozlu üst örtüye sahip, moloz taş örgülü bir narteks olduğu görüşündedir. William Hamilton (1842: 228) günümüzde yalnızca iki tanesi görülebilen kemerlerin dördünün de sağlam olduğunu gözlemlemiştir. Bugün ayakta olan at nalı biçiminde

⁹ (Berger, 1998: 379), Restle (1979: 48) III numaralı kilise

¹⁰ Berger (1998: 402) 21 numaralı kilise, Restle (1979: 46) II numaralı kilise.

düzenlenmiş kemerler, basit profilli başlığa sahip payeler üzerinde yükselmektedir. Kubbeyi taşıyan ara mimari elemanların ne olduğu belirsizdir (Rott, 1908: 266; Restle, 1979: 73) (Fotoğraf 6). Kiliseye giriş, yapının dik alandaki konumu nedeniyle, güney ve batı haç kolları arasına bakan iki kapıdan sağlanmaktadır (Berger, 1998: 384; Berger, 2017: 182). Yapı, 7. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Berger, 1998: 385; Uyar, 2021: 36).

Kilisenin batısında bulunan, at nalı biçiminde düzenlenmiş tonoz örtülü anıtsal mezarın, kiliseyle aynı dönemde yapılmış olduğu düşünülmektedir. Kilisenin güneybatısında tonoz örtülü geniş bir sarnıcı içinde barındıran bir avlu bulunmaktadır. Avlunun doğusunda ise, tonozlu mekanlardan oluşan konut yapısı yer almaktadır. Bu konutların, vadi tabanındaki kilise ve çevresinde olduğu gibi, manastır veya din adamlarına hizmet etmiş olabileceği düşünülmektedir (Uyar, 2021: 36; Berger, 2017: 182).

Fotoğraf 6: Kemerli Kilise (Uyar, 2021: 38)

Vadinin batı yamacında yer alan Kara Kilise, Helvadereli Rumlar tarafından Ermeni veya Frenk kilisesi olarak adlandırılmaktadır (Berger, 1998: 406). Yapılan araştırmalarda, antik yerleşimdeki diğer kiliselere göre daha iyi durumda olan Kara kilisenin, birden çok yapım evresi olduğu anlaşılmıştır. İlk yapım evresinde yapının üç nefli olduğu düşünülmektedir (Hild & Restle, 1981: 239). Restle (1979:46), yapının ilk inşa evresine ait kalıntıların yalnızca apsiste görülebildiğini aktarmıştır. Bu sebeple kilisenin ilk evresindeki planı kesin olarak belirlenememektedir (Berger, 2017: 182). Bugün tek nefli olan yapı yaklaşık 6.35 x 8.80 m boyutlarındadır (Berger 2017, 182). Nef bölümünden bir tonoz kemeri ile ayrılan apsis, içten yarım daire, dıştan beş cephelidir. Daha sonraki bir evrede apsis tabanı yükseltilmiş ve altına bir *kript*a eklenmiştir (Berger, 2017: 182). Kuzey ve batı duvarda kaba yontulmuş taş kullanılmıştır. Nefin güney duvarında ise devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir. Yapıya giriş güney cepheden sağlanmaktadır. Güney cephede, içten ve dıştan çıkıntılı, neredeyse sadece kaide seviyesi görülebilen kemerin, payanda görevi görmüş olabileceği düşünülmektedir (Berger, 1998: 403-404; Uyar, 2021:37). (Fotoğraf 7)

Fotoğraf 7 : Kara Kilise, güney cephe (Uyar, 2021: 38)

İkinci bir evrede, güney duvarın dışına, günümüzde temel izlerinin kapı eşiğine kadar izlenebildiği bir yapı eklenmiş ancak üçüncü bir evrede devre dışı bırakılmıştır (Berger, 1998: 405; Uyar, 2021:37). Bu mekânın altında 1,80 x 2,70 m ölçülerinde tonozlu bir mezar odası bulunmaktadır (Berger, 2017: 182; Berger, 1998: 404). Naos'un kuzeyinde bulunan yan mekânın üçüncü bir evrede yapıya *parekklesion* olarak eklendiği düşünülmektedir (Berger, 1998: 403; Berger, 2000: 279). Yapının çevresinde diğer iki kilisede olduğu gibi bir sarnıç yapısına rastlanmaz (Berger, 1998: 405).

Antik yerleşimde bulunan sarnıç yapılarından bugün dört tanesi görülebilmektedir. 1 numaralı Kilise ve Kemerli Kilise'nin yanında bulunan sarnıçlar büyük ölçekli olup, 4 numaralı kilisenin¹¹ güneyinde kalan sarnıç ise daha küçük boyutludur. Bahsi geçen üç sarnıç kesme taş ile harç kullanılarak inşa edilmiş ancak 16 numaralı şapelin¹² güneydoğusunda bulunan sarnıç moloz taş ile inşa edilmiştir (Berger, 1998: 367).

Değerlendirme

Dini Yapılar: Yapılan incelemelerde üç kentte var olduğu bilinen dini yapılar Hristiyanlık öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Hristiyanlık öncesi dini yapılar, tapınaklar ve anıt mezarlardan oluşmaktadır. Caesarea ve Tyana kentlerinde olduğu bilinen pagan tapınakları ile ilgili günümüze hiçbir arkeolojik veri ulaşmamıştır.

¹¹ (Berger,1998: 388)

¹² (Berger,1998: 398)

Hristiyanlığın yayılması ile Pagan yapıları büyük oranda yok edilmiş ve değiştirilmiştir. İşlenmiş taşlardan inşa edilen Roma dönemi anıtsal mezar örnekleri yalnızca Mokissos yerleşimi içerisinde gözlemlenebilmiştir (Berger, 1998:374; Berger, 2017: 179). Bu mezarlarının büyük çoğunluğu ilerleyen dönemlerde, depo ve saklama mekanları olarak kullanılmıştır (Berger, 1998: 373-3744).

Piskoposluk merkezi konumundaki üç kentin Hristiyanlık yapıları ise Kiliseler ve kiliselerin çevresinde konumlandırılan yapı toplulukları ile mezarlardır. Kilise yapılarının inşasında düzgün keme taş ve kaba yontulmuş taş kullanıldığı görülmektedir. Kentlerde görülen büyük ölçekli kiliseler tek nefli, üç nefli (bazilikal) ve serbest haç plan tipindedir. Restle (1979: 148-150, 167-171), Kapadokya bölgesindeki haç planlı kiliselerin, tek nefli yapılara iki yan koro, kesişim noktası ve kubbe eklenerek oluşturulduğu görüşündedir (Berger, 1998: 384). Kalıntıları günümüze ulaşan yapıların birden çok yapım ve onarım evreleri olduğu gözlemlenmiştir. Tyana kentinde bulunan kilisenin ilk inşa evresi istisnai olarak sekizgen planlıdır (Doğanay & İşler, 2019: 643; Doğanay & İşler, 2021: 30). *Parekklesion ve kripta* kullanımı ikincil evrelerde yalnızca Mokissos yerleşiminde görülmektedir. Apsislerin genellikle dıştan çokgen içten ise at nalı biçimde olduğu gözlemlenmektedir.

Antik dönemde kent içerisine gömü yapılmasının yasak olduğu bilinmektedir ancak Tyana ve Mokissos'ta kiliselerin çevresinde konumlandırılan mezar yapıları bu yasağın gevşetildiği dönem ile özdeşleşmektedir (Berger, 1998: 372).

Mokissos'ta bulunan 1 numaralı kilise ve Tyana'da bulunan kilise çevresinde konumlandırılan yapı grupları piskoposluk kompleksini oluşturabilecek özellikleri ile dikkat çekmektedir (Doğanay & İşler, 2019: 643; Berger, 1998: 361-362; Uyar, 2021: 37). 1 numaralı kilisenin güneyinde bulunan konut kalıntıları, planlı ve özenle inşa edilmiş olması sebebiyle kent genelindeki diğer konut uygulamalarından kısmen farklılık göstermektedir. Bu sebeple konutlun piskoposluğa hizmet ettiği düşünülmektedir (Berger, 1998: 361). Caesarea'da bulunan büyük boyutlu Bazilikanın ise piskoposluğa hizmet edip etmediği bilinmemektedir. Tyanada bulunan vaftizhanenin, piskoposluk kompleksinin bir parçası olduğu düşünülmektedir (Doğanay & İşler, 2019: 643). Yürütülen kazılarda görülen din dışı konulu mozaikler yapının sonradan vaftizhaneye çevrildiğini göstermektedir (Rosada & Lachin, 2011: 650; Rosada & Lachin, 2012: 81; Doğanay & İşler, 2019: 642). Mokissos'ta bulunan Kemerli kilisenin çevresinde konumlandırılan yapıların da kilise ile bağlantılı olduğu ve bir yapı grubu oluşturduğu düşünülmektedir. (Uyar, 2021: 36; Berger, 2017:182).

Savunma Yapıları: 3. yüzyılda yaşanan ve devam eden savaşlar neticesinde Kapadokya kentlerinde savunma imarı yapıldığı görülmektedir. Savunma yapılarının mimari özelliklerinin daha sonraki dönemlerde de devam etmesi nedeniyle, net bir tarihlendirme yapılamamaktadır (Gabriel, 1931: 21). Antik tarihçi Procopius (5.4.), İustinianos döneminde, Caesarea'da var olan savunma yapılarının düzenlenmiş ve onarılmış olduğundan, Mokissos'ta ise kente büyük bir sur yapıldığından bahsetmektedir (Erpek, 2020:651). Modern Kayseri kentinde görülen kale yapısı büyük oranda Türk

dönemine aittir (Akok, 1979: 17). Mokissos kalıntıları arasında, kenti çevreleyen ve giriş çıkışların kontrolü için oluşturulmuş sur izine rastlanmamıştır. Akropolü çevreleyen surlar Bizans dönemine tarihlendirilmektedir (Berger 2017, 180). Tyana Kentinde bulunan sur kalıntıları ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.

Konutlar: Caesarea ve Tyana kentlerinde, Geç Antik Döneme tarihlendirilen konut yapıları ile ilgili arkeolojik verilere ulaşılamamıştır. Van Dam'ın (2002: 27) tanımında geçen iki ve üç katlı evlerin var olduğuna dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Mokissos'ta bulunan konut yapılarının kabaca inşa edilmiş olduğu görülmektedir (Berger, 2017: 178). Kentteki konut yapılarının, kilise yapıları ile aynı seviyede olmaları, tarihlendirme konusunda ipucu vermektedir ancak kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir (Berger, 2000: 276-277; Berger, 1998: 353). Kentin sivil mimari yapıları Kilikya, Suriye ve özellikle Lykaonyada bulunan Karaca Dağı kasabasındaki Dağören ve Gölören kalıntıları ile benzerlikler göstermektedir (Berger, 1998: 353; Berger, 2017: 178).

Su Tesisleri: Ele alınan üç kentte de su yapılarının varlığı bilinmektedir ancak Caesarea kentinde bulunan hamam yapısının mimari özelliklerine ulaşılamamıştır (Baydur, 1970: 136; Hild & Restle, 1981: 195). Tyana kentinde yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan hamam ise apodyterium ve basilica thermanum bölümlerinde bulunan sikkeler ile Geç Antik Çağ'a tarihlendirilmektedir (Rosada, 2006: 439). Hamam yapısının, yerleşiminin en alçak kısmında, su akışının giriş ve çıkışını destekleyen eğimli bir konuma yerleştirildiği görülmektedir (Berges ve Nollé, 2000: 65). Procopius'un (5.4.) Mokissos kenti tanımında bahsedilen hamam yapısı ile ilgili arkeolojik bulgulara ulaşılamamıştır (Berger, 1998: 421). Mokissos kentinde görülen sarnıçların, yerleşimin boyutlarına kıyasla az sayıda olduğu görülmektedir. Berger (1998: 364-367), yerleşimde bulunan bazı konut yapılarındaki kesme taşların, sarnıçlardan devşirilmiş olduğunu belirtmektedir. Kemerli kilisenin yanında konumlandırılan sarnıcın, kiliseyle bağlantılı yapı topluluğunun bir parçası olduğu düşünülmektedir (Berger, 1998: 367).

Tyana kentinde bulunan Roma havuzu ve su kemerleri büyük oranda iyi korunmuştur. Su kemerlerinin bir kısmı erozyon ve modern yerleşme nedeniyle toprak altında kalmıştır (Bölükbaş, 2020:65). Tyana kentinde görülebilen su yapıları, Antik dönemde Tyana kentinin yerleşim yeri olarak tercih edilmesine neden olmuş olmalıdır.

Sonuç

Kapadokya bölgesinin "kent statüsü" almış üç kenti üzerine yapılan incelemelerde, bu yerleşimleri tanımlayan yapıların büyük oranda günümüze ulaşmadığı görülmektedir. Antik Caesarea ve Tyana kenti kalıntıları modern yerleşimin bölgede devam etmesi sebebiyle büyük oranda yok olmuş veya toprak altında kalmıştır. Mokissos yerleşiminin bulunduğu alanda yerleşim devam etmese de zaman içerisinde yapıların büyük oranda tahrip olduğu görülmektedir. Caesarea ve Tyana'nın yerleşim

hafızasının uzun bir geçmişe dayanması ve yerleşik mimari alışkanlıkların devamı ile bölgenin kendine has kent özellikleri oluşmuştur. Mokissos kenti ise geniş alana yayılmış yapı toplulukları ile özellikle sivil mimari verileri ve dini yapı özellikleri nedeniyle Kapadokya'nın tanımlanabilen en iyi korunmuş Geç Antik Çağ yerleşimidir.

Kaynakça

- AKOK, M. (1976). "Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi" *Türk Arkeoloji Dergisi*, 2,(23), 5-38.
- BAŞ, B. (2000). "Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi" *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (9), 167-200.
- BAYDUR, N. (1970). *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri tarihi üzerine araştırmalar:(en eski çağlardan İ. s. 395 yılına kadar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BERGER, A. (1995). "Viranşehir (Mokisos) Yüzey Araştırması" *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 115-126.
- BERGER, A. (1998). "Viranşehir (Mokisos), eine frühbyzantinische Stadt in Kappadokien" *Istanbul Mitteilungen*, 349-429.
- BERGER, A. (2000). "Letzte Zuflucht: Eine frühbyzantinische Fluchtsiedlung in Kappadokien" *Antike Welt*, 31, (3), 273-279.
- BERGER, A. (2017). Mokisos – eine kappadokische Fluchtsiedlung des sechsten Jahrhunderts, (E. Rizos) *New cities in Late Antiquity : documents and archaeology*, Cilt 35, (177-188). Turnhout: Brepols.
- BERGES, D. (2002). "Kappadokien'deki Tyana: Von der hethitischen Residenz zur gräco-römischen Colonia" *Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBG)*, 33, (2), 177-187.
- BERGES, D. & NOLLÉ, J. (2000). *Tyana I-II: Archäologisch-historische untersuchungen zum*, Bonn: DR. RUDOLF HABELT GMBH.
- BOAK, A. (1921). *A History of Rome to 565 A.D.* New York: By The Macmillan Company.
- BÖLÜKBAŞ, M. (2020). *Bir Kappadokia Kenti: Tyana*. Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Mersin: Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- BUNSON, M. (2002). *Encyclopedia of Roman Empire*. USA: Fact on File-Inc.
- COOPER, E. & DECKER, M. (2012). *Life and society in Byzantine Cappadocia*. Springer.
- DOĞANAY, O. & İŞLER, B. (2019). "Geç Antik Çağdan Günümüze Tyana (Kemerhisar)", *Akdeniz Sanat*,(13), 639-648.
- DOĞANAY, O. & İŞLER, B. (2021). "Tyana (Kemerhisar) Antik Kenti", *Toplumsal Tarih*, 26-31.
- ERKİLETLİOĞLU, H. (2019). *Kappadokia Krallığı ve Roma-Bizans Dönem*., Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

- ERPEK, C. (2020). "Geç Antik Dönem'de Kapadokya'da Kentler", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 642- 657.
- FRYE, R. N. (1984). *The history of ancient Iran*. München: C.H. Beck.
- GABRIEL, A. (1931). *Monuments Turcs d'Anatolie: Kayseri-Nigde*, Cilt 1, Paris: E.de Boccard.
- GILLIARD, F. D. (1984). "Senatorial Bishops in the Fourth Century", *The Harvard Theological Review*, 77(2), 153-175.
- GÜLER, O. (1994). "Antik Çağ Kayseri Yapıları" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 259-268.
- HAMILTON, W. J. (2012). *Researches in Asia Minor, Pontos and Armenia with Some Account*, New York: Cambridge University Press.
- HILD, F. & RESTLE, M. (1981). *Tabula Imperii Byzantini 2*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- HONIGMANN, E. (1939). *Le synekdèmos d'Hiérokès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Bruxelles: Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves.
- JOLIVET-LEVY, C. (1991). *Les églises byzantines de Cappadoce: le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique.
- JONES, A. H. (1998). *Cities of the Eastern Roman Provinces*, New York: Oxford.
- Kaya, M. A. (2006). "Roma İmparatoru Septimius Severus Döneminde Anadolu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(39), 27-48.
- KURT, M. & BULUT, E. (2019). "Helenistik ve Roma Dönemlerinde Tyana" O. Doğanay (Dü.) içinde, *Tyana Kazı ve Araştırmalar I*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 73-96.
- MAGIE, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor*. New Jersey: Princeton University Press.
- MEAD, G. R. (1901). *Apollonius of Tyana: The Philosopher-reformer of the First Century, AD*. London: Theosophical publishing society.
- MITCHELL, S. (1993). *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor* (Cilt 2). Oxford: Clarendon Press.
- PHILOSTRATUS (1912). *The life of Apollonius of Tyana*, Cilt 1. Londra: Harvard University Press/ William Heinemann Ltd.
- PROKOPIOS, *Περὶ κτισμάτων* V. IV. (Yapılar, orijinal metin)
- RAMSAY, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (M. Pektaş, Çev.), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- RAMSAY, W. M. & BELL, G. L. (2008). *The Thousand and One Churches*. (R. G. Ousterhout & M. P. Jackson, Dü) Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- RESTLE, M. (1979). *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften .

- ROSADA, G. (2006). "2004 Yılı Kemerhisar/Tyana Kazısı" 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 435-444.
- ROSADA, G. (2007). "Tyana/Kemerhisar: Gli Scavi 2005, 28". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 513-528.
- ROSADA, G. & LACHİN, M. T. (2011). "Tyana.Da Tappa di Viaggio a Diocesi Della Cappadocia II" *Università Degli Studi di Padova*, 637-656.
- ROSADA, G. & LACHİN, M. T. (2012). "Excavations at Tyana/Kemerhisar, 2010 Archbishop Patrikios's Church" 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 3, 77-95.
- ROTT, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kapodokien und Lykien: darstellender Teil*, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.
- STRABON (2015). *Antik Anadolu Coğrafyası*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- TEXİER, C. (2002). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Cilt 3, (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- UMAR, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- UMAR, B. (2008), *Kappadokia Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- UYAR, B. T. (2021). "Bizans Kapadokya'sında gizli bir kent: Mokissos (6. yüzyıl)", *Toplumsal tarih*, (334) 32-39.
- VAN DAM, R. (2002). *Kingdom of Snow Roman Rule and Greek Culture in Cappadocia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- VAN DAM, R. (2003). *Becoming Christian: The Conversion of Roman Cappadocia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Geliş Tarihi: 03.03.2023
Kabul Tarihi: 27.03.2023
Araştırma Makalesi/Research Article

GÜRAY MÜZE KOLEKSİYONUNDA YER ALAN USTA MÜHÜRLÜ OSMANLI LÜLELERİ

MASTER SEALED OTTOMAN BOWLS IN THE GURAY MUSEUM COLLECTION

Ayşe BUDAK

Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

aysebudak@nevsehir.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-8296-4986>

Onur KUBAŞIK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans
Öğrencisi

onurkbsk@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8551-8938>

Özet

Çeşitli keyif verici bitkiler ve özellikle tütün içiminde kullanılan lüle, sigara kullanım alışkanlığının ortaya çıkışına kadar Osmanlı sosyal hayatının önemli bir parçası haline gelmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi kısa sürede hatırı sayılır kullanıcı kitlesine ulaşan tütün ile birlikte onun içim aleti olan lüle de bütün Osmanlı coğrafyasında kullanılmış ve üretilmiştir. Türkiye müzelerinin envanter ve depolarında oldukça fazla lüle bulunmaktadır. Lüleler genel olarak iki türe ayrılmaktadır. Saray için üretilenler ve halk için üretilenler. Saray için yapılanlar genel olarak "Tophane İşi" olarak adlandırılmaktadır. Diğer grup ise Halk Tipi'dir. Nevşehir'de bulunan özel müzelerden Güray Müze'de bir lüle koleksiyonuna sahiptir. Bu koleksiyon 30 parçadan oluşmaktadır ve bunların tümü halk tipi lülelerdir. Halk tipi üretimlerde tıpkı tophane işi lülelerde olduğu gibi üzerinde usta mührü, tarih ve süslemeler barındırmaktadır. Seramik üretimin yapıldığı tüm merkezlerde halk tipi lüle üretiminin varlığı bilinmektedir. Bu üretimi gerçekleştiren halk sanatçısı denilebilecek el sanatı ustalarının varlığı ürettikleri lülelerin üzerine işledikleri imzalarından bilinmektedir. Osmanlı coğrafyasında üretim yapmış bu halk sanatçılarından 7'sinin ürünü olan lüleler ise Güray Müze koleksiyonundadır.

Bu çalışmaya dâhil edilen yedi lüle ve sanatçının tanıtıldığı bu çalışmayla, Osmanlı lüle üreticisi el sanatı ustalarının eserlerinin, Osmanlı coğrafyasında üretim yapan diğer sanatçıların eserleri ile olan bağının, benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu sanatçıların eserlerinin tanıtılmasıyla hedeflenen, oldukça geniş bir coğrafyada karşılaşılan bu eserler ve sanatçıların ortak

üretim, dönem modasına katkı gibi yaklaşımlarının olup olmadığının tespitidir. İsimli halk ustalarının yanında en azından adlarını bildiğimiz ustalardan yedisinin eserlerinin tanıtılması da hedeflenmiştir. Bu nedenle çalışma, çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tütün, Lüle, Osmanlı Lüleçiliği, Güray Müze

Abstract

The pipe bowl, a smoking instrument used for various pleasure-inducing herbs and especially tobacco, became an important part of Ottoman social life before the emergence of cigarette use. Like in the rest of the world, tobacco quickly gained a significant user base in Ottoman territory, and the pipe bowl, its smoking tool, was both used and produced throughout the region. Many pipe bowls are found in the inventories and storages of Turkish museums. The pipe bowls can generally be divided into two categories: those made for the palace and those made for the people. Palace pipe bowls are generally called "Tophane İşi." The other group is called "Halk Tipi" (Folk Type). Güray Museum in Nevşehir has a collection of 30 pipe bows, all of which are folk type. Like palace pipe bowls, folk type pipe bowls from the people's production have master stamps, dates, and decorations on them. The existence of folk type pipe bowl production is known in all centers where ceramic production is carried out. The existence of handicraft masters who can be called folk artists in this production is known from the signatures they worked on the pipe bowls they produced. Seven of the pipe bowls produced by these folk artists who have produced in the Ottoman territories are in the Güray Museum collection.

This study includes seven pipe bowls and introduces the artist, aiming to reveal the connection, similarities, and differences between the works of the Ottoman pipe bowls craftsmen and other craftsmen who produced in Ottoman territories. The aim of introducing the works of these craftsmen is to determine whether these works and artists have common production, period fashion contributions, and similar approaches encountered in a wide geography. The introduction of the works of at least seven masters whose names are known, in addition to the nameless folk masters, is also aimed. Therefore, the study is supported by drawings and photographs.

Keywords: Tobacco, Bowl Pipe, Ottoman Pipe, Güray Museum

Giriş

İnsanlığın keyif verici bitkilerle olan ilişkisi tarih öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. İlkel insan, üstesinden gelemediği hastalıkları veya ölümü doğaüstü güçlerle ilişkilendirmiştir (Köknel,1976:16). İnsanlar, doğaüstü güçlere yönelik düzenlediği dini törenlerinde, duman çıkaran bitkilerin kokusundan (tütsü) ve insan üzerinde yaratmış olduğu değişimlerden(sakinleştirici ve sarhoş edici) faydalanmıştır. Bitkilerin güzel kokusuna ve dumanının ortaya çıkardığı şekillere mistik anlamlar yüklenmiş, sarhoşluk

etkisi yaratan bitkiler tanrı ile iletişim kurmanın yolu olarak görülmüştür (Bakla,2007:16). Dini törenlerde kullanılan bitkilerin keyif verici etkisini fark edenler bu bitkileri bireysel olarak da kullanmaya başlamıştır (Yılmaz,2005:2). Dini törenlerde ilk başta tütsü olarak kullanılan bu bitkiler, zamanla çubuklar ve kaplar aracılığıyla teneffüs edilerek kullanılmıştır. Bu törenlerde dumanı teneffüs etmeyi sağlayan çubuklar, lülenin ilkel hali olarak kabul edilebilir (Corti,1946:4-6).

Çubukların ilk gelişmiş örnekleri Muskogee Kızılderililerinin mezarlarında bulunmuştur. Bu çubukların bir ucu bir çanak şeklinde genişletilmiştir. Avrupalılar tarafından kullanılan ilk seramik pipoların bu şekli model olarak aldığı düşünülmektedir. Kızılderililere ait bir başka çubuk kullanım şekli Ohio ve Virginia eyaletlerinde görülmektedir. Alonquine Kızılderililerince geliştirilen taş malzemeli ve iki parçadan oluşan pipo modeli İran, Uzak doğu ve Osmanlı'da kullanılan çubukların ilk hali sayılabilir (Bakla, 2007:18). Keyif verici bitkilerin kullanımında lüle benzeri aletlerin kullanıldığını bilinmektedir. Söz edilen keyif verici bitkilerin belki de en özeli, günümüzde 120 ülkede üretilen ve kökeni Güney Amerika kıtasına uzanan tütündür (Corti,1946:3). Tütünün başta Peçevi tarihi olmak üzere ulaşılan diğer tarihsel metinlerden anlaşıldığı üzere 17. yüzyıl başlarında Osmanlı'ya geldiğini bilinmektedir (Peçevi,1981). Tütün Osmanlı topraklarında görülmeye başladığı tarihten itibaren her sosyal sınıftan kullanıcıya sahip olmuştur. Tütün içim aleti olan lülede başta kahvehaneler olmak üzere sosyal hayatın her alanında kendisini göstermiştir. Takip eden yüzyıllarda lüle konusunda ustalaşan halk sanatçılarının, dönemin beğeni ve isteklerine uygun lüleler ürettiği açıktır. Kil malzemedden üretilen lüleler Osmanlı seramik sanatının önemli ürünleri arasında yerini almıştır.

Güray Müze Koleksiyonunda Bulunan Usta Mühürlü Lüleler adını taşıyan çalışmamızın ilk bölümünde Osmanlı coğrafyasında lülenin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bilgiler verilmekte, ikinci bölümde ise Güray Müze Koleksiyonuna ait usta mühürlü lüleler tanıtılmaktadır. Çalışma kapsamında Müze envanterine ait usta mührü bulunan lüleler tespit edilmiş, çizim, ölçüm ve fotoğraflama çalışmaları yapılmıştır. Amacımız daha önce bir çalışmaya konu olmamış bu eserlerin sanat tarihi literatürüne kazandırılmasıdır.

Osmanlı Coğrafyasında Lüle

Lüle kelimesi Farsça "lûle" den türetilmiştir ve Farsça kelime anlamı emziktir (Bakla,2007:156). Celal Esad Arseven'in "*Sanat Ansiklopedisi*" eserinde lüle tanımı; "*Lüle, çubuk ve nargilenin ucuna takılan, içine tütün veya çeşitli keyif verici bitkiler doldurmaya mahsus, pişmiş topraktan yapılan, fincan gibi ağzı açık ve yan tarafında bir deliği bulunan kap.*" şeklindedir (1943:421-422). Lüleler genel olarak pişmiş topraktan imal edilmiş olsalar da cam, porselen, ahşap, metal, fildişi, lületaş ve alçı malzemedden yapılmış örnekleri bulunmaktadır (Ayhan,2011:41).

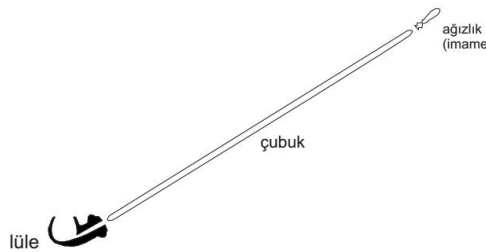
İstanbul'a İngilizler tarafından getirilen tütün, her ne kadar bazı hastalıkların ilacı olarak tanıtılmış olsa da, asıl amaç bu yeni ticari ürünü Osmanlı pazarına kazandırmaktı. Kısa zamanda geniş bir kullanıcı

kitlesine ulaşan tütün, İstanbul halkıyla tanıştırılırken mutlaka içmeye yarayan aletle birlikte tanıtılmıştır. 17. yüzyılda İngilizler tarafından Osmanlıya tanıtılan lülenin ilk örnekleri İngiliz lülelerin kopyası niteliğindedir. Beyaz kilden küçük çanaklı ve uzun duman yolu bulunan bu lüleler zamanla Osmanlı seramik ustalarının ellerinde kendi kimliğini kazanmıştır (Robinson,1985:153). Keyif verici bitkilerin seramik bir çanak içinde tüketilme fikrine Kuzey Afrika ve İran örnekleriyle (esrar ve afyonun çubuk benzeri aletlerle tüketilmesi) yabancı olmayan Osmanlı halkı, örnek olarak gördükleri bu seramik içim aletini, seramik veya çömlek atölyelerinde kısa zamanda üretmiştir. Sonra kendi zevklerini de işe katarak kendilerine tanıtılan aletten çok ayrı bir formda yepyeni bir ürün geliştirmiştir (Bakla,2007:98). Arkeoloji ve sanat tarihi çalışmalarında lüleler batı tarzı ve doğu tarzı olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Batı tarzındaki lüleler, genel olarak “kaolin” adı verilen beyaz kilden imal edilmiş, tek parçadan oluşan, küçük çanak ve uzun duman yolu bulunan lülelerdir. Örneklerin büyük bölümünün süslemesiz olmasına karşın usta mührüne sıkça rastlanmaktadır. Batı tarzındaki lülelerin önemli üretim merkezleri İngiltere, Fransa ve Hollanda’dır (Çizim 1), (Ayhan,2011:10-11).

Çizim 1. Batı Tarzı Lüle (Çizen Onur Kubaşık)

Doğu tarzı olarak adlandırılan lüleler ağızlık, çubuk ve lüle olmak üzere 3 parçadan oluşmaktadır. Klasikleşen haliyle kırmızı kilden imal edilmiş, geniş süsleme programı, az sayıda da olsa usta ve atölye mühürleriyle meydana gelen bu lüleler “Osmanlı tipi”, “Türk tipi” veya “Akdeniz tipi” olarak adlandırılır (Çizim 2), (Robinson,1985:153).

Çizim 2. Doğu Tarzı Lüle (Çizen Onur Kubaşık)

Osmanlı lüleleri geniş bir coğrafyada, farklı ustalar tarafından ve çok sayıda üretildiği için neredeyse tamamı birbirinden farklı tipte karşımıza çıkmaktadır. Bazı sevilen lüle tiplerinin üretimi devam ederken, lüle ustaları yüzyıllar içerisinde halkın istek ve beğenilerine uygun, farklı tip, boyut ve renkte

lüleler üretmiştir. Bu çeşitlilik lüle çalışmalarında belirli bir tipolojiyi oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Lüle araştırmacılarının en pratik ve geçerli metodu lüleleri çanak formlarına göre sınıflandırmaktır. Hamur rengi ve duman yolu formu da sınıflandırma yöntemleri arasındadır.

Araştırmacılar birçok parametreyi göz önüne alarak Osmanlı lülelerinin belirli yüzyıllardaki özelliklerini belirlemiştir. Ortak görüş erken dönem olarak nitelendirilen 17. yüzyıl lülelerinin beyaz ve gri hamur rengine sahip olduğu, tütüne ulaşımın zor olmasından dolayı çanakların küçük yapıldığı, çanakların küçük olmasına karşın duman yollarının uzun tutulduğu ve daha çok dirsek biçimli lülelerin hâkim olduğudur. Bu dönemde süsleme ve usta mührü yok denecek kadar azdır. Bombeli bilezik ve basamak halkası birlikte uygulanmıştır. Ayrıca duman yolu açıklıkları 1 cm'nin üzerine çıkmamaktadır (Hayes,1992:391-395).

18. yüzyıla gelindiğinde form, süsleme ve renklerde büyük bir artış görülmektedir. Bu dönemde tütünün yoğun şekilde kullanılması ve ulaşımındaki rahatlama neticesinde çanakların büyütüldüğü ve lülelerde kırmızı, kahverengi gibi toprak renklerinin tercih edildiği görülmektedir. Biçimler daha yuvarlaklaşmış, torba, silindir ve disk biçimli tipler ortaya çıkmıştır. 17. yüzyıla karşılaştırıldığında usta mühürlerinde bir artış olsa da usta mührü bu dönemde az rastlanılan bir durumdur. Bu dönemde duman yolu açıklıkları 1,2-1,5 cm arasındadır (Baram,2004:160; Robinson,1983:270-273).

19. yüzyılın başlarında da lüle tipolojisinde bir standardizasyon görülür. Kızıl kahverengi hamur dönemin hâkim rengidir. Tipik biçimler daha da büyümüş, yuvarlaklaşmıştır. Dönemin egemen modeli disk biçimli veya zambak biçimli çanaklardır. Süslemelerde azalma görülürken usta mühründe artış görülür. Yüzyıl sonunda artık bezemeler azalmış, kahverengi hamurun tercih edildiği ve daha çok zambak biçimlerin hâkim olduğu görülmektedir. Duman yolu açıklıkları 1.5 cm ve üzerindedir (Baram,2004:160; Robinson,1983:270-273).

Başkent İstanbul'da Fatih Tahtakale ve Karagümrük, Üsküdar Tekkeönü, Eyüp ve lüle üretiminde bir marka haline gelen Beyoğlu'nun Tophane semti lüle üretim bölgeleridir. İki yüzyıl boyunca (18-19.yy) özellikle saray için yüksek kalitede üretim yapılan Tophane bölgesi, bu el sanatının merkezi haline gelmiş ve I. Dünya savaşı döneminde yaygınlık kazanan sigara üretimine kadar önemini korumuştur (Taşçı,1996:150; Robinson,1985:152). Günümüzde lülecilerin faaliyet gösterdikleri bölge *Lüleci Hendek Caddesi* olarak adlandırılmaktadır. Anadolu'da ise Sivas, Konya, Kayseri, Diyarbakır, İznik, Kütahya, Van ve üretimiyle ön plana çıkıp şehre adını veren Lüleburgaz, lüle üretimi yapıldığı bilinen merkezlerdir. Osmanlı'nın Avrupa'daki şehirlerinde de yoğun olarak lüle üretimi yapıldığı bilinmektedir. (Taşçı,1996:150; Bakla,2007:99-100).

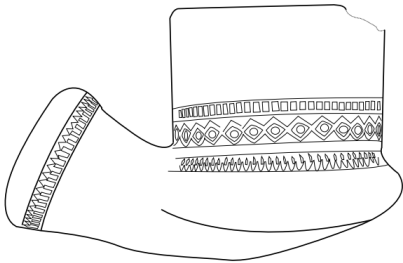
Tophane lüleleri yüksek kaliteli, üretim aşamaları uzun süren ve pahalı eserlerdi. Ayrıca lüleler kolay kırıldıkları için altılık ve on ikilik takımlar halinde satılmaktaydı. Takım halinde yüksek kaliteli lüle alamayan Osmanlı halkı için Anadolu'da ve İstanbul'da üretim yapan diğer atölyelerde düşük kaliteli

ucuz lüleler üretilmiştir. Halk tipi olarak tabir edilen bu örnekler zengin form ve süsleme çeşitliliğine sahiptir. Bu tasarım zenginliği Osmanlı gündelik kullanım eşyalarının zevkini yansıtır (Bakla,2007:130).

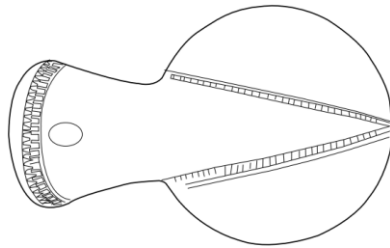
Güray Müze Koleksiyonunda Bulunan Mühürlü Lüleler

Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde müzelerde gerek bağış yoluyla kazandırılmış, gerek kazı çalışmaları sonucunda ele geçirilmiş çok sayıda lüle bulunmaktadır. Nevşehir Avanos'ta faaliyet göstermekte olan Güray Müze'de bir lüle koleksiyonuna sahiptir. Güray Müze envanterine bağış yoluyla kazandırılan lülelerin daha önce herhangi bir çalışmaya konu olmamış olması, tarihleri ve nitelikleri hakkında yeterli bilginin bulunmaması, eserlerin ayrıntılı incelenerek daha sonraki yıllarda yapılacak çalışmalara katkı sağlaması düşüncesi çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda müze envanterine kayıtlı 30 lülenin form, süsleme ve malzeme özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Daha önce yapılmış çalışmalarda tarihlendirilmiş lüleler incelenmiş benzer örnekler tarihlendirmede yardımcı olmuştur. Çalışma çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir. Genellikle 18-19. yüzyıllara tarihlenen lüleler arasında 7 adet usta mührü bulunmaktadır.

Mühürlü lülelerden ilkinin envanter numarası 373'dür ve çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, basık kaideli tiptedir. Lüle, kırmızı hamur ve devetüyü rengi astara sahiptir. Çanak gövdesi silindir şeklindedir. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Çanak süslemelerinde rulet baskı tekniği ile yapılmış üç sıra bordür süsleme bulunmaktadır. İlk bordürde dikdörtgenler, ikinci geniş bordürde ortasında daireler bulunan kareler, üçüncü bordürde ise çentik süsleme bulunmaktadır. Üçgen şekilli omurga çevresinde rulet baskı tekniği ile yapılmış kare şeritler bulunmaktadır. Duman yolu ağız kısmında iki sıra dikdörtgenlerden oluşan şerit bulunmaktadır. Duman yolu üzerinde "Hacı" yazılı usta mührü bulunmaktadır. Lüle, Saraçhane, Korint ve Smyrna kazılarında ele geçirilen basık kaideli lüleler ile benzerlik göstermektedir. Adı geçen kazılardan çıkarılan benzer örnekler 18. yüzyıla tarihlenmektedir. Bununla birlikte Hacı mühürlü bir lüle Divriği Kale Kazısı (Budaktaş,2020:194) çalışmalarında ele geçirilmiş ve yapılan değerlendirmeler sonucunda 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu bilgiler ışığında 373 envanter numaralı lüle 18. yüzyıl sonuna tarihlenebilir (Çizim 3-4), (Foto.1).

Çizim 3. Cepheden Görünüm

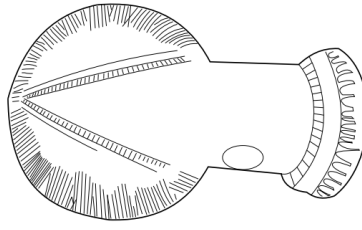
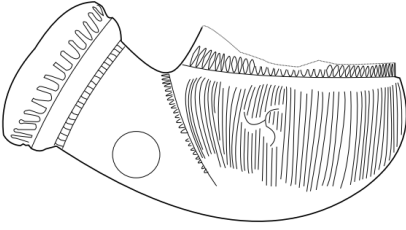

Çizim 4. Kaideden Görünüm

Fotoğraf 1. Cepheden Görünüm

Envanter numarası 375 olan ve çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir. Lüle, kırmızı hamurludur ve devetüyü rengi astara sahiptir. Çanağa doğrudan bağlanan silindir biçimli duman yolu, bombeli bilezik ve bilezik halkası ile sonlanmaktadır. Çanak kısmının büyük bölümü kazıma tekniği ile yapılmış dikey yivlerle süslenmiştir. Çanak ağız kısmında rulet baskıyla yapılmış beyzi süsleme bulunmaktadır. Omurga çevresi ve duman yolunun bilezik ile bağlanan noktasını çevreleyen rulet baskı tekniği ile yapılmış çizgi bordür sırası bulunmaktadır. Bombeli bilezik iki bölüme ayrılmış ve dilimlenmiştir. Duman yolu kısmında “Ali(?)” yazılı usta mührü bulunmaktadır. Lülenin hamur ve astar özellikleri, yuvarlak çanaklı olması, bilezik-basamak halkasının birlikte kullanılmış olması ve usta mühürlü olması nedeniyle 18. yüzyıla tarihlenebilir (Çizim 5-6), (Foto.2).

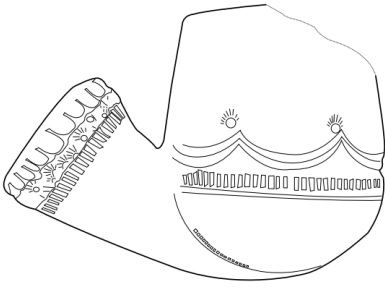

Çizim 5. Cepheden Görünüm

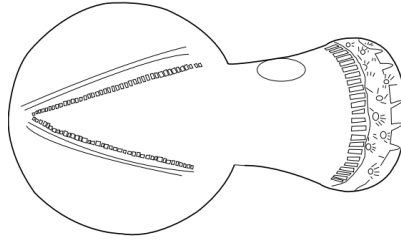
Çizim 6. Kaideden Görünüm

Fotoğraf 2. Cepheden Görünüm

Envanter numarası 377 olan ve çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, torba biçimli çanaklı lüle tipindedir. Lüle, kırmızı hamurludur ve koyu kahverengi astara sahiptir. Çanak gövdesinde rulet baskı tekniği ile oluşturulmuş dikdörtgenlerden oluşan bir bordür bulunmaktadır. Bordürün üzerinde kabartmalı yapılmış, çift sıra yayların sıralandığı ve yayların birleşme noktasında ışınlar saçan güneş motifinin yer aldığı bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Silindirik şekilli duman yolu bilezik ile sonlanmaktadır. Bilezik süslemesi bir sıra dikdörtgenler, güneş motifleri ve yaylarla dilimlenmiş şekilde üç bölümden meydana gelmektedir. Duman yolu üzerinde “Aki” yazılı usta mührü bulunmaktadır. Usta Aki’nin eserleri birçok çalışmaya konu olmuştur. Erdinç Bakla’nın da isminden söz ettiği ustanın eserleri Konya Etnografya Müzesi (Tanrıveren,2015:67-68), Erzurum Müzesi (Özen,2021:106-107), Bitlis Kale (Sağcan,2019:152) kazılarında karşımıza çıkmaktadır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda usta Aki’nin eserleri 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir. 377 envanter numaralı eserde 19. yüzyıla tarihlenebilir (Çizim 7-8), (Foto.3).

Çizim 7. Cepheden Görünüm

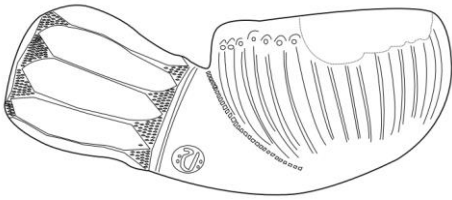

Çizim 8. Kaideden Görünüm

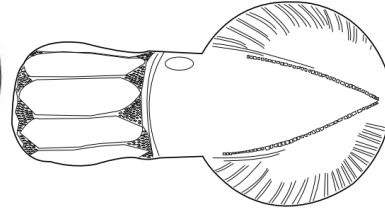

Fotoğraf 3. Cepheden Görünüm

Envanter numarası 380 olan ve çanak ağız kısmında kullanıma bağlı aşınmalar bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir. Lüle, kırmızı hamurludur ve koyu kahverengi astara sahiptir. Üçgen bir omurga ile desteklenen çanak çift sıra kazıma tekniği ile oluşturulmuş yivlerle süslenmiştir. Üçgen şekilli omurga çevresi rulet baskı tekniği ile yapılmış kare şeritlerle süslenmiştir. Silindir biçimli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmaktadır. Duman yolunun büyük bölümü oval şekillerle dilimlenmiş, dilimlerin arası çizgi sırası ile doldurulmuştur. Duman yolu üzerine "Fenni" yazılı usta mührü bulunmaktadır. Hamur-astar özellikleri, omurga uygulamasının olması, yuvarlak çanak tipinde olması ve usta mührü bulunması nedeniyle lüle 18. yüzyıla tarihlenebilir (Çizim 9-10), (Foto.4).

Çizim 9. Cepheden Görünüm

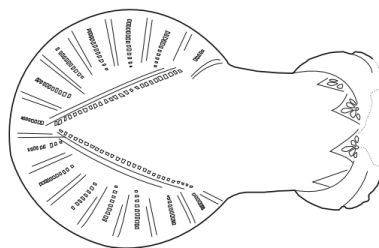
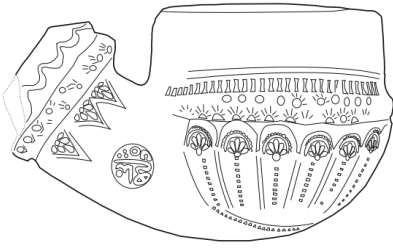

Çizim 10. Kaideden Görünüm

Fotoğraf 4. Cepheden Görünüm

Envanter numarası 381 olan ve bilezik kısmında büyük bir kırık bulunan lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipindedir. Lüle, kırmızı hamurludur ve devetüyü rengi astara sahiptir. Üçgen şekilli bir omurga ile desteklenmiş olan çanak gövdesi en üstte rulet baskı tekniği ile yapılmış dikdörtgen şekilli şerit, onun altında ışınlar saçan güneş motifi bulunmaktadır. Bordürü baskı tekniği ile yapılmış, yarım daire içe çevrelenen stilize damla motifleri, kareler ve çift çizgiden meydana gelen bir kompozisyon izlemektedir. Stilize damla motifi duman yolu ile bilezik birleşim kısmında üçgen çerçeve içerisinde tekrarlanmıştır. İki dilimli bilezik ise bir kısmı ışın saçan güneş motifi, bir kısmı yaylarla dilimlenmiştir. Duman yolu üzerinde "Benahi Dede" yazılı usta mührü bulunmaktadır. Hamur özellikleri, yuvarlak çanaklı olması, omurga ve mühür uygulaması gibi verilerin ışığında lüle 18. yüzyıla tarihlenebilir (Çizim 11-12), (Foto.5).

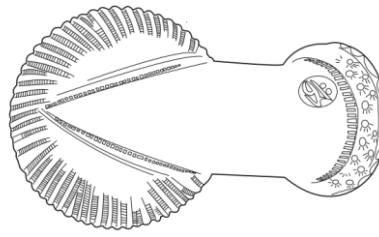
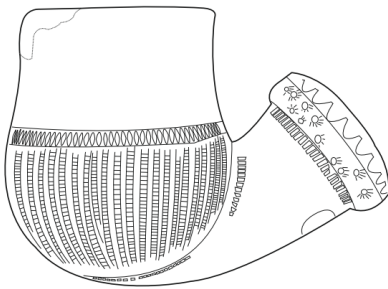

Çizim 11. Cepheden Görünüm

Çizim 12. Kaideden Görünüm

Fotoğraf 5. Cepheden Görünüm

Envanter numarası 382 olan ve çanak ağız kısmında kırık bulunan lüle, torba biçimli çanaklı lüle tipindedir. Lüle, kırmızı hamurludur ve devetüyü rengi astara sahiptir. Üçgen şekilli omurga ile desteklenen çanak, kazıma tekniği ile oluşturulmuş kalın yivlerle süslüdür. Yivlerin arasına çizikler atılarak kare alanlar oluşturulmuştur. Yivli kısmın üzerinde rulet baskı tekniğiyle oluşturulmuş bezi şekilli bir bordür bulunmaktadır. Üçgen omurga çevresi ve duman yolu bilezik birleşim kısmında rulet baskıyla yapılmış dikdörtgen şerit süsleme bulunmaktadır. Silindir şekilli duman yolu çanağa doğrudan bağlanmakta, bombeli bilezikle sonlanmaktadır. Bilezik süslemesi iki kısma ayrılmakta, ilki rulet baskıyla yapılmış etrafından ışınlar saçan güneş motifi, diğeri ise yaylarla dilimlenmiş şekildedir. Duman yolu üzerinde “Ali” yazılı usta mührü bulunmaktadır. Tarsus Müzesi’nde (Doğanay,2019:64) Ali mühürlü bir lüle tespit edilmiş, yapılan değerlendirmeler sonucunda 18. yüzyıla tarihlenmiştir. Hamur ve astar özellikleri, omurga uygulaması bulunması ve usta mühürlü olması nedeniyle lüle 18. yüzyıla tarihlenebilir (Çizim 13-14), (Foto.6).

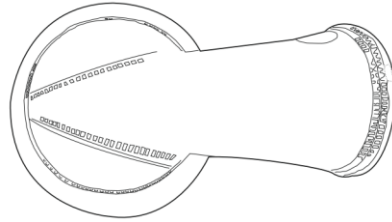
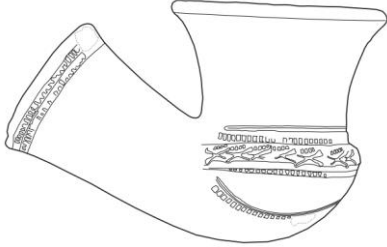
Çizim 13. Cepheden Görünüm

Çizim 14. Kaideden Görünüm

Fotoğraf 6. Cepheden Görünüm

Envanter numarası 383 olan lüle, krater biçimli çanak tipindedir. Lüle kırmızı hamurludur ve koyu kahverengi astara sahiptir. Bütünlüğünü koruyan lülede kullanım kaynaklı yıpranma izleri kolayca görülmektedir. Çanak bölümü üçgen biçimli omurga ile desteklenmiş, ince çizgi bordür, diyagonal ve düz çubuklarla oluşturulmuş bir kompozisyonla süslenmiştir. Omurga çevresi ve duman yolu ağız kısmı kare şekilli çizgi dizgiler ile süslenmiştir. Duman yolu üzerinde “Çerag-i Urban” yazılı usta mührü

bulunmaktadır. Hamur-astar özellikleri, boyutunun büyük olması ve usta mührü bulunması nedeniyle 19. yüzyıla tarihlenebilir (Çizim14-15), (Foto.7).

Çizim 14. Cepheden Görünüm

Çizim 15. Kaideden Görünüm

Fotoğraf 7. Cepheden Görünüm

Değerlendirme

Güray Müze koleksiyonuna ait mühürlü lülelerin bölgesel ufak kırıklar haricinde bütünlüklerini koruduğu görülmektedir. Çalışmaya konu olan bu lülelerin tipolojik açıdan basık kaideli, yuvarlak çanaklı, torba çanaklı ve krater biçimli oldukları tespit edilmiştir. Lülelerde bir çark üretim izine rastlanılmamıştır. Kalıp tekniği ile üretildikleri açıktır. Lülelerde genel olarak kaliteli kırmızı hamur tercih edilmiş ve astar kullanılmıştır. Süsleme programları baskı, rulet baskı ve kazıma teknikleriyle oluşturulmuştur. Süsleme motifleri arasında dikdörtgenler, kareler, diyagonal çizgiler, çentik, beyzi, ışın saçan güneş, stilize damla ve yivler yer almaktadır. Tamamı halk tipi üretim olan lüleleri değerli kılan usta mührüne sahip olmalarıdır. Lülelerin duman yolunda baskı tekniği ile yapılmış mühürlerde tespit edilen isimler Hacı, Ali, Fenni, Benahi Dede, Cerag-i Urban ve Aki' dir. Adı geçen halk ustalarının hepsi Erdinç Bakla' nın çalışmasında sözü edilen halk sanatçılarıdır (Bakla,2007:130-136). Bununla birlikte usta Aki'nin eserleri Konya Etnografya Müzesi'nde (Kat.No:7), Erzurum Müzesi'nde (Kat.No:33) ve Bitlis Kale Kazısı'nda (Kat.No: 116) tespit edilen lüle buluntuları arasındadır. Hacı mühürlü bir örnek Divriği Kale Kazısı'nda (Kat.No:86), Ali mühürlü bir örnek ise Tarsus Müzesi'nde (Kat.No:30) bulunmaktadır. Lüle ustalarının eserlerinin Konya, Erzurum, Bitlis ve Tarsus gibi çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olması bu ustaların dönemlerinde ünlü olduklarını ve tercih edildiklerini göstermektedir. Bununla birlikte lülelerin 18-19. yüzyıllarda Osmanlı ticaretinde önemli yer teşkil ettiği açıktır.

Müzeye bağış yoluyla kazandırılmış olan lülelerin üretim yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak lülelerin kalıp tekniği ile yapılmış olmaları, kaliteli sayılabilecek hamur ve astarla yapılmış olmaları, zengin süsleme programına ve usta mührüne sahip olmaları nedeniyle Balkanlar ve İstanbul örnekleriyle benzer olduğu söylenebilir. Ayrıca koleksiyona ait 383, 381 numaralı lüleler Erdinç Bakla koleksiyonuna ait lülelerle birebir aynıdır. Bu örneklerin aynı atölye ürünü olduğu söylenebilir.

Sonuç

Nevşehir Güray Müze koleksiyonunda bulunan usta mühürlü lüleler, 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenen zengin bir kültürel mirası temsil etmektedir. Bu lüleler, hem teknik açıdan hem de sanatsal açıdan son derece önemlidir ve usta mührü taşıdıkları için koleksiyonun en dikkat çeken parçaları arasındadır.

Lüleler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanılan en yaygın tütün ürünüydü ve sosyal hayatın önemli bir parçasıydı. Bu nedenle Güray Müze koleksiyonu Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine ve kültürüne önemli bir pencere sunmaktadır.

Ayrıca, lülelerin tasarımı ve işçiliği, sanat ve el sanatları alanında yaratıcı bir beceri göstermektedir. Eserlerin usta mührü taşıması, ustaların özenli ve kaliteli işçilikleri hakkında ipuçları vermektedir.

Sonuç olarak, Nevşehir Güray Müze koleksiyonunda bulunan lüleler, tarihi ve kültürel değerlerinin yanı sıra sanatsal ve el sanatları açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu parçaların korunması ve sergilenmesi, gelecek nesillere Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin tarihini ve kültürünü aktarmada büyük bir yardımcı olacaktır.

Kaynakça

ARSEVEN, C. (1943). *Sanat Ansiklopedisi*, Ankara: Maarif Matbaası.

AYHAN, G. (2011). *Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntuları*. Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

AYHAN, G. (2014). "Lüle Terminolojisinin Sorunları Üzerine Görüşler", *Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları*, 18, (20), 53-63.

BAKLA, E. (2007). *Tophane Lüleçiliği: Osmanlı'nın Tasarımdaki Yaratıcılığı ve Yaşam Keyfi*, İstanbul: Antik A&Ş.

BARAM, U. (2004). Filistin Geçmişinden Dolaşık Objeler, (Editörler Uzi Baram, Lynda Carroll) *Osmanlı Arkeolojisi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 142-163.

BUDAKTAŞ, Y. (2020). *Divriği Kale Kazısı Lüle Buluntuları (2006-2017)*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CORTİ, C. (1946). *Tütün Keyfi, Tütün İçmenin Menşei, Mücadele ve Zaferi*, İstanbul: Tekel Tütün Enstitüsü Yayınları.

DOĞANAY, M. (2019). *Tarsus Müzesi'nde Bulunan Lüleler*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HAYES, J.W. (1992). *Excavations on Saraçhane in İstanbul, The Pottery*, Vol. 2. Princeton University Press.

- KÖKNEL, Ö. (1976). *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları*, İstanbul: Gelişim Yayınları
- ÖZEN, M. İ. (2021). *Erzurum Müzesinde Bulunan Bir Grup Lüle*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
- PEÇEVİ, İ. (1981). *Peçevi Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ROBİNSON, R. (1983). Clay Tobacco Pipes Form The Kerameikos, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institutes Athenische Abteilung*, 98, 265-285.
- ROBİNSON, R. (1985). "Tobacco Pipes Corinth and Athenian Agora" (plates 33-64), *Hesperia*, 54, 149-203.
- SAĞCAN, K. (2019). *Bitlis Kalesi Kazısı Tütün Lüleleri (2011-2015)*. Yüksek Lisans Tezi, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TANRIVEREN, M. F. (2015). *Konya ve Çevresindeki Müzelerde Bulunan Osmanlı Dönemi Tütün Kültürüne Ait Etnografik Objeler*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
- TAŞCI, H. (1996). *Topkapı Sarayındaki Tophane Lüleçiliği Eserleri*, İstanbul: Antik ve Dekor.
- YILMAZ, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî Ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

ÖNAL, R. Ç. (2023). "Trabzon Boztepe'de Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi Haziresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Palmet Dergisi*, (3), 125-160.

Geliş Tarihi: 27.02.2023
Kabul Tarihi: 28.03.2023
Araştırma Makalesi/Research Article

TRABZON BOZTEPE'DE ÂHÎ EVREN DEDE CAMİİ VE TÜRBEŞİ HAZİRESİNDEKİ OSMANLI DÖNEMİ MEZAR TAŞLARI

OTTOMAN PERIOD TOMBSTONES IN THE CEMETERY OF AHÎ EVREN DEDE MOSQUE AND SHRINE IN TRABZON BOZTEPE

Raziye Çiğdem ÖNAL

Arş. Gör. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü

cigdemornek@ktu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8860-5949>

Özet

"Hiç bir şiir bir mezar taşı kadar milli olamaz. Çünkü onda el emeği, göz nuru, sanat vardır ve onlar bize bizi anlatır"
(Yahya Kemal Beyatlı)

Yahya Kemal Beyatlı'nın da dillendirdiği gibi mezar taşları milli kimliktir. Kimisinde isim, tarih, meslek, ölüm sebebi, kimisinde soya dair bilgiler bulunurken kimisinde de başlık tipleri ayırt edici özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk'ün var olmaya başladığı ilk dönemlerden günümüze kadar devam ettirilmiş olan mezar taşı geleneği, Osmanlı toplumunda oldukça önem verilen ve sanatsal değere haiz olan şekillendirmelerle devam etmiştir. Devletin yönetim merkezlerinde en erken örnekleri bulunan bu taşlar, zamanla tüm Osmanlı coğrafyasında kullanılmış ve Anadolu'da üstün niteliklere sâhîp bir arşiv oluşmuştur.

Bu birikimin güzel örneklerine sâhîp Trabzon, İpek Yolu üzerinde olması ve limanlarının varlığı ile devletin yönetim merkezi ile sürekli iletişim halinde olan, mimari ve süsleme ile ilgili gelişmeleri yakından takip eden kentler arasındadır. Şehrin ilk yerleşim yerlerinden olan Boztepe'de kentin eski mezarlıkları arasında sayılan Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi haziresinde bulunan mezar taşları, dönemin mezar taşlarındaki sanat anlayışının taşra kullanımlarını belgelemek adına çalışmaya konu olarak seçilmiştir. 1812-1910 yılları arasındaki yaklaşık yüz yıllık sürecin verileri olan 11 başucu, 10 ayakucu taşı ayrıntılı bir biçimde tanıtılıp değerlendirilmiştir.

Devrin edebi ve sanatsal anlayışını bir arada çözümlenmeye fırsat veren bu eserler, genel olarak 19. yüzyıl eserleri olduğu için Osmanlı sanatının Batılı akımlardan etkilendiği sürecin dönemsel özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Hem biçim hem de süsleme özellikleri açısından başkent üslubuna oldukça yakın örnekler olduğu tespit edilen bu taşlar, kültürel belleğin önemli temsilcileri arasında yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezar taşı, Trabzon, Boztepe, Osmanlı geleneği, Batılılaşma.

Abstract

“No poem can be as national as a tombstone. This is because they are handicrafts, they are an art, and they express who we are.”

(Yahya Kemal Beyatlı)

As Yahya Kemal Beyatlı once said, tombstones are national identity. Some contain details such as name, date, occupation, and cause of death, some have information on their ancestries, while others have distinctive features such as headdress types. The tradition of tombstones, which has been preserved since the first eras when the Turks began to exist, was continued in Ottoman society with highly important and artistic designs. These stones, the most exquisite examples of which were found in the main cities of the Ottoman Empire, spread throughout the Ottoman territories over time, ultimately creating an archive with superior qualities.

Trabzon, one of the cities with outstanding examples of this heritage, was in constant communication with the administrative center of the state with its location on the Silk Road and the presence of ports, and closely followed the architectural and ornamental developments. Boztepe, which is one of the highest hills of the city today, is one of the oldest settlements of Trabzon and the cemetery next to Âhî Evren Dede Mosque and Shrine is one of the oldest cemeteries. In the present study, 11 headstones and 10 footstones, which are the data of a hundred-year period between 1812-1910, were identified and evaluated in this cemetery.

Since these stones are generally 19th-century works, it has been concluded that they embody the periodic characteristics of the process in which Ottoman art was influenced by Western movements and that they are extremely close to the capital style in terms of their stylistic characteristics.

Keywords: Boztepe, Ottoman tradition, Tombstone, Trabzon, Westernization.

Giriş

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kadim kentlerinden biri olan Trabzon, tarihi süreci boyunca İskitler'den Roma'ya, Kommenos Hanedanlığından Osmanlı'ya birçok medeniyete ev sâhîpliği yapmış en eski

yerleşim yerlerindedir. Limanının varlığı ve önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması, her zaman önem verilen bir merkez olmasını sağlamıştır (Önal, 2021a: 443). Trabzon'un eski çağlarından günümüze yaşanan tarihi ve kültürel gelişiminin izlerini barındıran önemli yerleşim yerlerinden biri de hiç şüphesiz limanın arkasında yükselen Boztepe'dir.

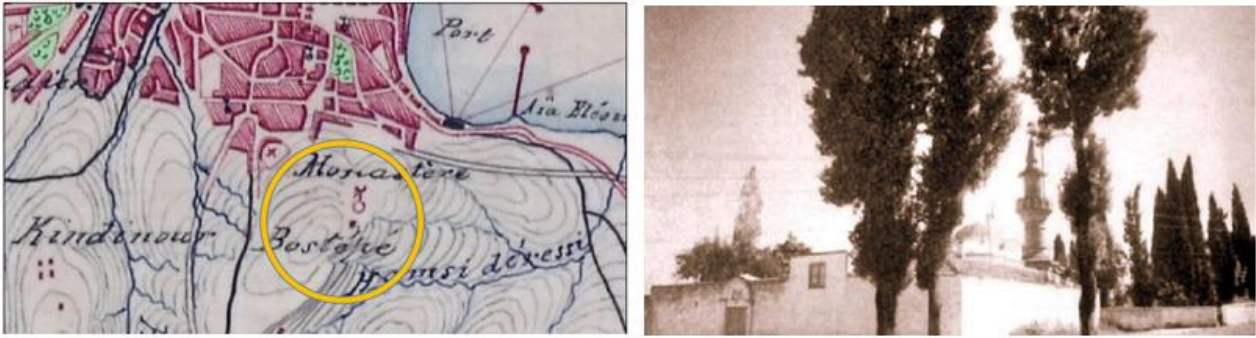
Boztepe, M.S. IV. yüzyıl sonunda Hristiyanlığın yayılmasına kadar başta Mytra olmak üzere Paganist inançların kült merkezi konumundadır. Aziz Eugenius'un çabalarıyla filizlenmeye başlayan Hristiyanlık döneminde yine ayin ve şenliklerin yapıldığı, duaların okunduğu merkez olma özelliğini sürdürmüş bir yerleşim olan Boztepe (Emir, 2016: 30-39), 1461'de Osmanlı İmparatorluğu'nun fethetmesiyle beraber İslamiyet'in de yayıldığı merkezlerden olmuştur.

Âhî Evren Dede, Orhan Gazi döneminde Hristiyanlığa karşı Müslümanlığı yayma girişimleri için Trabzon'a gönderilmiş, Müslüman toplumun yeni yerleşim yerlerinde huzur ve sükûnet içerisinde yaşamalarını sağlamak için ahlaki ve mesleki, iktisadi ve ticari, siyasi ve idarî alanda rol almıştır (Baş, 2012: 443). Halk arasında "evliya" olarak addedilen Âhî Evren Dede, 1351 yılında 67 yaşındayken şehit edilmiş ve maşatlıkta bir ceviz ağacının altına gömülmüştür. Manevi gücünün fetih sürecinde bile etkili olduğu düşünülen bu zat-ı muhterem, halk arasında dillendirilen bir rivayete göre yattığı yerden duyduğu rahatsızlığını Trabzon'un Akçaabathlı âlimlerinden Hacı Hakkı Baba'nın rüyasına gelerek anlatmıştır. Âhî Evren Dede'nin rüyada tarif ettiği yeri bulan Hacı Hakkı Baba, 19. yüzyılın ikinci yarısında naaşını buradan alarak bugünkü yerine defnetmiştir. Vasiyeti üzerine kendisi de Âhî Evren Dede Türbesi'nde evliyanın ayakucuna gömülmüştür (Sarı, 2016: 135-136).

Günümüzde Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi'nin etrafında bulunan hazirenin ne zamandan itibaren oluşmaya başladığı ile ilgili kesin bilgiler olmasa da belge ve kaynaklardan bazı çıkarımlar yapılabilmektedir. İlk kaynak Osmanlı arşivlerine yansıyan mahkeme süreçleri ile ilgilidir. Şöyle ki; Hacı Hakkı Baba, mezarı Boztepe'ye nakledip üzerine türbe etrafına cami ve zaviye inşa ettirmiş ve gelip geçenlerin yiyecek ihtiyacı için çevresinde bulunan araziye ağaçlar dikmiştir. Bölge halkı, kendi arazilerine yapılan bir müdahale olduğu iddiasıyla duruma karşı çıkarak şikâyette bulunmuştur. Bu şikâyetin araştırılmasına binaen Trabzon Valiliği'nden H.1285/M.1868 tarihinde arazinin incelendiğine dair gönderilen mazbatada (Baş, 2012: 445) geçen "...7 sene evvel kendi gayreti ve hayır sâhîplerinin yardımlarıyla Boztepe'de Âhî Evren Dede Türbesi'ni yapan Hacı Hakkı Baba..." ifadesi ile buradaki ilk yapılaşmanın H.1278/M.1861'de başladığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber Joseph Dussaud isimli Fransız bir mühendisin Trabzon Limanı için hazırlamış olduğu projeye (Yılmaz, 2015: 231) 1870 yılında çizdiği haritada (Harita. 1) mezarlığın bulunduğu alanı "cami" işareti ile belirlemesi burada daha önceden bulunan bir yapılaşmayı doğrular niteliktedir. Yine 15 Şevval 1289/16 Aralık 1872 tarihli arşiv belgesinde Âhî Evren Dede türbedarlığının Nazif Baba'ya verilmesinin istenmesi (Baş, 2012: 444) o

yıllarda türbenin var olduğunu işaret etmektedir. Bu durumda kompleksin avlu kapısı üzerindeki kitabesinde (Yüksel, 2000a: 152) ve açılış beraatında (Önal, 2021b: 253) geçen H.1308/M.1890 tarihini, daha eski belgelerin varlığı sebebiyle yeniden inşa ya da yenileme tarihi olarak kabul etmek doğru olacaktır. Bu yapımın Sultan Abdülhamid'in 1887 yılında Trabzon Valisi Kadir Paşa'ya gönderdiği 900 altınla yapıldığı kabul görmektedir (Baş, 2012: 444) (Foto. 1). 5 Zilkade 1318/24 Şubat 1901 tarihli yazının içeriğinde geçen türbe, zaviye ve mescidin Âhî Evren Dede kabrinin üzerine sonradan inşa edildiği bilgisi bunu doğrulamaktadır. 1883'de vefat eden Hacı Hakkı Baba'nın da burada medfun olduğu aynı belgeden anlaşılmaktadır (Şâhîn, 2020: 118).

Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi, günümüzde aynı avlu içerisinde yer almaktadır. Etrafı ise eğimli bir biçimde ilerleyen asimetrik planlı haziredir (Foto. 2-3).

Harita. 1. Joseph Dussaud'un Haritası (1870)

Foto. 1. Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi'nin 1900'lü yıllara ait görüntüsü (Belge, 2018: 44-45)

Foto. 2-3. Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi

Hazirede bulunan Osmanlı dönemi mezar taşları ile ilgili önceden belirtilmesi gereken en önemli husus, tarih aralığı 1812 ile 1910 arasında değişen taşların bazılarının farklı mezarlıklardan getirilmiş olması ihtimalinin yüksek olmasıdır. Buna dayanak olarak gösterilecek durumlardan birisi hazirenin tarihinin en erken 1860'lı yıllara kadar götürülebilmesi, diğeri ise tarihleri farklı olan mezarların aynı çerçeve içine alınarak mezar taşlarının bu betonarme dolguların üzerine konumlandırılmasıdır. Zira Trabzon

merkezde bulunan birçok hazirenin çeşitli sebeplerle yok edildiği, taşların birçoğunun kaybolduğu, tahrip edildiği ya da müze deposuna kaldırıldığı bilinmektedir¹. Bu mezar taşlarına yapılan müdahalenin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmese de birçoğunun aynı aileye mensup kişilere ait olması sülalenin müdahalesinin olduğunu altını çizmektedir.

Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi haziresinde bulunan mezar taşları, yapıldığı döneme dair önemli bilgiler vermekle beraber döneminin sanat ortamını ve beğenisini de gözler önüne seren dikkat çekici eserler arasındadır ve daha önce yapılan çalışmalar da² kitabelerinin kısmen okunması dışında detaylandırılmamıştır. Literatüre katkı sağlamak adına hazırlanan bu çalışmada 5'i hazirenin doğu kısmında, 16'sı güney bölümündeki adalarda (Foto. 4-5) tespit edilen 21 mezar taşı kronolojik sıra takip edilerek tanıtılmış, bölgenin sanat ortamı içerisinde nerede durduğunu saptamak adına irdelenmiştir. Sanatsal değeri yüksek olan bu taşlar, Anadolu'daki diğer benzer örnekler arasında yer alması için belgelenmiştir.

¹ Dönemin İngiliz konsolosu W.M. Stevens, Trabzon'da 1860'li yıllara kadar 39 mezarlığın (21 Müslüman, 13 Rum Ortodoks, 1 Latin, 4 Ermeni) varlığından bahsetmiştir (Turgay, 1994: 67-68). Günümüzde Trabzon merkezde (Ortâhîsar) Boztepe, Tavanlı, Küçük İmaret ve sadece birkaç mezar taşının bulunduğu Müftü Camii mezarlıklarında Osmanlı döneminin izlerine rastlanmaktadır. Diğer mezarlıklar, tarih içinde gelişen olaylar ve Genç Cumhuriyet'in ideolojik kentleşme çabaları sebebiyle zamanla ortadan kaldırılmıştır. Örneğin; 1916 Rus işgali döneminde İskender Paşa, Gülbahar Hatun, Akçakale ve Dürbinar gibi tarihi hazireler bombardıman etkisinde tahrip edilmiştir (Bal, 2011: 558). 1937'de Trabzon'a gelen Eski Eserleri ve Anıtları Koruma Heyeti Üyesi Mimar Sedat Çetintaş'ın incelemesi üzerine yazdığı raporda çevresinde mezarlıkların da bulunduğu bazı Osmanlı eserlerinin yıkılabilecek derecede önemsiz olduğunu vurgulaması üzerine şehirde bir yıkım başlamış ve mezarlıklar ciddi oranda ortadan kaldırılmıştır (Düzenli, 2008: 98-105). Kentin en büyük mezarlıklarından olan İmaret Mezarlığı, günümüzde de varlığını sürdüren Atapark'ın yapımı, Kavak (Kabak) Meydanı Mezarlığı stadyum ve Askerlik Şubesi'nin yapımı, İskender Paşa Mezarlığı dönemin belediye binasının yapımı, Moloz ve Hızırbey Mezarlığı yol ve kamu binalarının yapımı, Meydan (Taksim) Mezarlığı ise park ve karakol binasının yapımı için kaldırıldığı bilinen mezarlıklardır (Bal, 2016: 694-705). Bu sürecin kayıp mezar taşları olmakla birlikte toplumsal hafızanın kaybolmaması adına yapılan çalışmalar da dikkat çekmektedir. Yerel yönetim idarecileri, müze görevlileri ya da halkın bizzat kendi sülalesine ait taşları koruma çabası yolunda atılan adımlar güzel sonuçlar vermiş, bu taşların bir kısmı kentin muhtelif alanlarında sergilenerek günümüze sağlam biçimde ulaşabilmiştir. Bunlardan bazıları Sülüklü Şehir Mezarlığı'nda, bazıları Ayasofya Camii bahçesinde sergilenirken bir kısmı Trabzon Müze Müdürlüğü tarafından depoda koruma altına alınmıştır.

² Trabzon merkezde bulunan bazı hazireler ve hazireler de bulunan mezar taşları ile ilgili bir takım monografik çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle Murat Yüksel (2000) tarafından hazırlanan 5 ciltlik "Trabzon'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler" isimli çalışmada mezar taşlarının kitabeleri transkript edilmiştir. İçeriğinde Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi haziresinde bulunan mezar taşlarının bazılarının da kitabe çözümlenmeleri yapılmıştır. Bu çalışmada yer alan mezar taşlarının kitabelerinin transkripsiyonları için ilgili bilgilerden faydalanılmıştır. Hülya Ölçay (2004) tarafından hazırlanan "Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları" ile Kader Yer (2004) tarafından hazırlanan "Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı'ndaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları" isimli yüksek lisans tezlerinde günümüzde de varlığını sürdüren Sülüklü Şehir Mezarlığı'na odaklanılmıştır. İsmail Gedikli (2010), "Akçaabat Yöresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları" başlıklı yüksek lisans tezinde Mezarlık Camii ve Belediye mezarlığında bulunan mezar taşlarını tanıtırken, Sevinç Eren (2011), "Trabzon İli Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri ile Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları" isimli doktora teziyle bölgenin diğer önemli hazire ve mezar taşlarını tanıtmıştır.

Foto. 4-5. Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi Haziresinin doğu ve güney bölümü

1. Şatırzâde Osman Paşa'nın Zevcesi Mahbûbe Hânım'ın Mezar Taşları

Hazirenin güney kısmında bulunan mezar, 15 Şaban 1227/24 Ağustos 1812'de veba hastalığı sebebiyle vefat eden Mahbûbe Hânım'a aittir. Günümüzde yan tarafında bulunan Şatırzâde Ali Bey'e ait mezar (7) ile aynı çerçeve içine alınmıştır. Daha geç tarihte vefat eden Ali Bey'e ait lâhât kenarlarının her iki mezar içinde kullanılması, bu düzenlemenin sonradan yapıldığına ya da başka mezarlıklardan getirildikten sonra bu şekilde yerleştirildiği fikrini güçlendirmektedir (Foto. 6). Başucu ve ayakucu taşlarının lahdin kısa kenarları üzerinde yükselmesi özgün halinde bu taşlarında lâhât/sandık tipli bir mezara ait olduğunu göstermektedir, fakat lâhât kenarlarının nerede olduğu bilinmemektedir.

Kitabe³:

Şefâ'atî Li Ehli'l-Kebâiri Min Ümmetî (tuğra)
 Hüve'l Hayyü'l Bâkî
 Ser-bevvâbîn-i dergâh-ı cihândâri güzîn
 Ya'ni Şâtır-zâde Osman Ağa ma'rûfu'l-enâm
 Zevcesi Mahbûbe Hânım ya'ni bu hayru'n-nisâ
 Mükrim-i sâhib-tena'um sâyesi mesrûr-ı kâm
 Emr-i Bârî irci'î nâgâh irüb nâr-ı vebâ
 Çâresi el-hükmü takdîr-i Hüdâ-yı lâ yenâm
 Mâh-ı Şa'bân on beşinde leyle-i Cum'a ânın
 Rûh-ı pâki eyledi azm-i bekâ Dâru's-selâm
 Hak Te'âlâ rûh-ı pâkin şâd handân eylesün
 Hem şeffî' olsun Habîb-i Mustafâ yevmü'l-kıyâm
 Mazharî kerûbiyân cevherle târîhin dedi
 Eyleye Mahbûbe Hânım cennet-i Mevlâ makâm
 Sene, 1227

Şefaetim, ümmetimin büyük günah işleyen kısmınadır.
 O (Allah) diri ve ölümsüzdür.
 Seçkin hükümdarlık dergâhı kapıcılarının başı
 Yani herkesin bildiği Şatırzade Osman Ağa
 Eşi Mahbube Hanım, yani kadınların hayırlısı
 cömert bolluk sâhibidir, onun sâhîp çıktıkları sevinçlidir
 Aniden Allah'ın "dön" emri geldi veba ateşine tutularak
 Çaresi Allah'ın takdirine bağlıdır
 Şaban ayının on beşinde Cuma gecesi
 Onun temiz ruhu ölümsüzlük cennetine gitti.
 Yüce Allah temiz ruhunu şenlendirip sevindirsün,
 Allah'ın peygamberi Muhammed kıyamette şefaatchisi olsun
 Mazhari, meleklerin büyüğü (onun ölüm) tarihini dedi:
 Mahbube Hânım, Mevla'nın cennetinde yer eyleye!
 Sene, 1812

³ Kitabenin nazmı, on birinci satırda mahlası geçen Trabzon'lu şair Mazhari'ye aittir. Mazhari, ölüm tarihi için mu'cem (mücevher) tarih vermiştir. Nitekim on ikinci satırda sadece noktalı harflerin Ebced'le sayı değerleri toplandığında son satırdaki 1227 tarihine ulaşılmaktadır (Yüksel, 2000b: 167).

Başucu şâhîdesi (1a); 49 x 228 cm boyutlara sâhîp mermer malzemeli taş, kareye yakın dikdörtgen bir kaide (lahdin kısa kenarı) üzerinde yükselen düşey dikdörtgen plaka şeklindedir ve bitkisel bir tepelikle sonlanmaktadır. Kaide süslemesi, meyve dolu bir kâsenin merkeze alınıp bir silme ile çevrelediği, silmenin etrafının tam ortalarında inci tanesi barındıran istiridye kabukları ile dolgulandığı bir kompozisyona sâhîptir. Kenarlarda bulunan istiridyeler yönünde aynı istiridye formu tekrarlanmış ve bunlar C kıvrımları ile birbirine bağlanmıştır. Gövde ile kaide arasında bulunan yatay geçiş kuşağı, uçları çubuk formu C kıvrımları ve bu kıvrımlara dolanan akant yaprakları ile geçilmiştir. Şâhîdenin gövdesi yatay kuşaklar halinde 12 satıra bölünmüş ve sülüs karakterle kitabe hakkedilmiştir. Kitabenin üst kısmında ortasında inci bulunan istiridyeye ve istiridyenin her iki köşesinde C kıvrımlarıyla oluşturulan köşeliklerde dal, yaprak ve gül motiflerine yer verilmiştir. Gövde, ters U biçiminde bir bordürle sınırlandırılmış ve içinde yine bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Üstte tam ortada bir fiyonk ile başlayıp yine aralarda fiyonklarla birbirine bağlanan dallar tüm bordürü dolaşmakta, bu dallardan ise çan çiçekleri ve uçları yaprak formu palmetler sarkmaktadır. Şâhîdenin bitkisel süslemeli başlığı, süslemede bir bütünlük oluşturacak şekilde ele alınmıştır. Tam merkezine hadis yazılı bir tuğra bulunmaktadır ve yaprak dolgulu bir dal ile çevrelenerek madalyona dönüştürülmüştür. Madalyonun etrafı yaprak sırtlı C kıvrımları ile dalgalandırılmış ve en üst kısmı ortasında inci barındıran istiridye ile taçlandırılmıştır (Foto. 7-9).

Foto. 6-9. Genel görünüm / Başucu Şâhîdesi / Tepelik / Kaide

Ayakucu şâhîdesi (1b); 49 x 228 cm boyutlara sâhîp mermer malzemeli taş, kareye yakın dikdörtgen bir kaide (lahdin kısa kenarı) üzerinde yükselen düşey dikdörtgen plaka şeklindedir. Kaidesindeki süsleme başucu şâhîdesinin kaidesindeki süsleme ile birebir aynıdır. Gövdesinde bulunan tezyinat oldukça ince işçiliğin ürünüdür. C kıvrımı şeklinde kıvrılan akant yapraklarının ortasından aşağıya doğru asılan palmet, gövdeyi bütünüyle süsleyen bitkisel tezyinatın başlangıç noktasıdır. Gövdesi yivli, iki yandan kulpları olan vazodan çıkan dal, karanfil, gül ve laleler ile bezenmiş, çiçekler dışında kalan alanlarda ise yapraklara yer verilmiştir. Şâhîdenin tepeliği, başucu şâhîdesi tepeliği ile bütünlük oluşturacak şekilde ortası inci istiridye kabukları, akant yaprakları ve C kıvrımları ile bezenmiştir (Foto. 10-13).

Foto. 10-13. Ayakucu Şâhîdesi / Gövde / Kaide /Tepelik

2. Şatırzâde Osman Paşa'nın Mezar Taşları

Hazirenin güney kısmında, diğer Osmanlı dönemi mezar taşlarının bulunduğu alandadır. Günümüzde başucu şâhîdesi ayakta, ayakucu şâhîdesi yarıya kadar toprağa gömülü iken bulunduğu alanın temizlenmesiyle ortaya çıkarılmıştır. Herhangi bir mezar yeri belirlemeksizin mezarlıkta atıl bir şekilde duran bu başucu ve ayakucu taşları, 8 Recep 1255/17 Eylül 1839 Perşembe günü ölen Şatırzade Osman Paşa'ya⁴ aittir. Mezar taşlarının kırık olan kısımları mezarın orijinalde yüksek çerçevesi lâhît/sandık tipli bir mezara ait olduğunu göstermektedir, fakat yan yüzeyler günümüzde bulunmamaktadır.

⁴ Şatırzade Osman Ağa, Trabzon'un en eski ve köklü ailelerinden biri olan Şatırzadeler soyundandır. Bölgeye Fatih Sultan Mehmed'in fethiyle geldikleri ve tımarlı sipâhî zümresi olarak devlete hizmet ettikleri savunulan (Goloğlu, 2010: 110; Şevket, 2013: 177) aile fertlerinden biri olan Osman Paşa, 1790'lı yıllardan ölümüne kadar geçen sürede rüsumat tahsildarlığı, reaya subaşılığı, kapıcıbaşı gibi görevlerde bulunmuştur. Hatta Şatırzade Osman Ağa, Kalcızade Memiş Ağa ile birlikte Trabzon eyaletinin imdad-ı hazariyelerinin toplanıp merkez hazineye gönderilmesi konusunda bile görevlendirilmiştir. Eşkîyalık yapmaktan geri duran ve güçlerini mülk, emlak, mültezimlikler elde eden ailenin yüzyılın sonunda değişen şartlarla birlikte tutumu da değişmiştir. Örneğin; Şatırzade Osman Ağa hemşirezadesi Zaim, Bayburdlu oğlu Emin ve Emmizadesi İsmail ile birlikte 40-50 kişi ile birlikte eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuş, bunun üzerine dönemin valileri şehirden sürgün edilmelerini talep etmiştir. Devlet yetkilileri, sürgünün bir çare olamayacağını düşünerek Osman Paşa'yı Erzurum Mübayaacılığı'na atayarak kentten uzaklaştırma yolunu seçmiştir. Bu görevinden sonra 1827 yılında Anapa kaymakamı olarak

Kitabe⁵:

Hüve'l Hayyu Lâ-yemût	O (Allah) diri ve ölümsüzdür
Medîne-i Trabzon eşrâf	Trabzon şehrinin şerefli
Ve hânedân-ı kadîminden	ve köklü ailelerinden
Şâtırzâde merhûm ve mağfûr	Şatır oğlu merhum ve mağfur
Cennet-mekân firdevs-âşîyân	Yeri cennet, yuvası firdevs olan
Osman Paşa hazretlerinin	Osman Paşa hazretlerinin
Rûh-ı tayyibelerîçün	Güzel ruhları için
Rızâen lillâhi'l-Fâtîha	Allah rızası için Fatiha
Sene, 1255	Sene, 1839
Fi 8 B	8 Recep
Yevm Perşembe	Perşembe günü

Başucu şâhîdesi (2a); kareye yakın dikdörtgen bir kaide (lâhîtin kısa kenarı) üzerinde yükselen düşey dikdörtgen formlu mezar taşı 38 x 175 cm ölçülere sâhîptir. Mermer malzeme ile inşa edilmiş mezar taşı, mecdi kalıplı fes ile taçlandırılmıştır. Kaidenin yarısı kırılmıştır. Kalan bölümden bitkisel bezemeli olduğu anlaşılmaktadır. Gövde, ortada fiyonk yanlarda akant yapraklarıyla bezenmiş bir kompozisyon üzerinde yükselmektedir. Gövde yüzeyinde talik hatla hakkedilmiş 9 satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin üzeri yine fiyonk ve bitkisel motiflerle nihayetlendirilmiştir. Gövde üzerine yerleştirilen boyun kısmının üzerine fes oturtulmuştur (Foto. 14-15).

Ayakucu şâhîdesi (2b); 38 x 225 cm ölçülere sâhîptir, kareye yakın dikdörtgen bir kaide (lâhîtin kısa kenarı) üzerinde yükselen düşey dikdörtgen formludur. Kaide merkezinde vazoya yerleştirilmiş çiçekler süslemenin merkezini oluşturmaktadır. Vazonun gövdesi perde motifi ile süslenmişken, iç kısmına gonca güller yerleştirilmiş, tepe kısmı karanfil ile sonlandırılmıştır. Güllerin arkasından doğan dallar vazonun kenarına doğru aşağıya sarmakta ve yine yaprak ve güllerle tezyin edilmiştir. Bu kompozisyon, yuvarlak hatlı bir kemerle sınırlandırılmış, kemer ortasına denk gelen yerde mine çiçeği, köşeliklerinde ise yine dal ve palmetler kullanılmıştır. Kaide üç yönden bordürlerle sınırlandırılmış, sağ ve solda ortası incili istiridyeye üst bordürde ise kıvrım dal ve yapraklara yer verilmiştir. Şâhîdenin gövdesi, yuvarlak formlu bir düzenleme göstermektedir. Gövdesi yivlerle hareketlendirilmiş vazonun içinden çıkan dallar, dalları süsleyen yaprak ve lale motifleriyle plastik etkisi yüksek bezemeler dikkat çekmektedir. Şâhîdenin yuvarlak kemerli kısmı, volanları yivlerle belirginleştirilmiş iki yana sarkan

görevlendirilen Osman Paşa, ardından 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Bayburt'u işgal etme girişimlerine karşı bölgeye gönderilmiştir. Ayanlıktan miri miran rütbesiyle "paşa"lığa kadar yükselmeyi başaran Osman Ağa, geçmişten gelen ailevi gücü ile birlikte Trabzon tarihinde etkin isimlerden biri olarak yer almıştır (Yürük, 2016: 37-38; Güven, 2002: 348).

⁵ Kitabe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Yüksel, 2000b: 168-169).

perde motifi ve püskül ile tezyin edilmiştir. Gövde üzerine aşağıdan yukarıya doğru daralır formda üç boğumlu topuz başlık yerleştirilmiştir (Foto. 16-18).

Foto. 14-18. Başucu Şâhîdesi / Başlıklar / Ayakucu Şâhîdesi / Gövde

3. Şâtîrzâde Süleyman Bey'in Mezar Taşları

Hazirenin güney kısmında diğer Osmanlı dönemi mezar taşlarının bulunduğu alanda, yan yana dizilmiş ve etrafı beton bir çerçeve yapılarak belirginleştirilmiş üç mezarın sol kısmındaki mezar (Foto. 19-20), H.1286/M.1869 yılında vefat eden Şâtîrzâde Süleyman Bey'e aittir.

Kitabe⁶:

Âh zi-evzâ'-ı çarh
Nesîbü'l-asl Şâtîr-zâde ya'ni kim Süleyman Bey
Eben an-ced idi ol hânedân-ı râsihu'l-erkân
Çeküb el bu ribât-ı köhne-i dehr-i denîden vâh
Bütün evlâd u ahfâdını etdi hecr ile giryân
Felek hân-ı hayâtın kıldı tay pehnâ-yı âlemden

Feleğin hallerinden (ettiklerinden) dolayı ah!
Soyu temiz Şatır oğlu yani Süleyman Bey,
babadan dededen temeli sağlam bir aileye mensup olup
Bu alçak dünyanın köhne hanından el çekerek
bütün çocuklarını ve torunlarını ayrılığıyla ağlattı vah!
Felek, âlemin genişliğinden onun hayat sofrasını dürdü

⁶ Kitabenin nazmı, Trabzon'lu şair Akif tarafından yazılmış, onuncu mısırda ölüm tarihi tam olarak verilmiştir. Sayı değerleri Ebcad hesabına göre toplandığında 1286 sayısına ulaşılmaktadır. Kitabe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Yüksel, 2000b: 170-171).

Na'im-i bâğ-ı cennetle ânı dil-sîr ede Yezdân
 Tarîk-i Kadîrî-ye mensûb idi ihlâs ile çünki
 Cenâb-ı Gavs ola mahşerde ânın sâhibi her ân
 Kemâl-i hüzn ile târîh-i fevtin söyledim Âkif
 Süleyman Bey fenâdan göçdi rahmet eyleye Mennân
 Sene, 1286

Allah, na'im cennetinin bahçesiyle onun gözünü ve gönlünü tok kılsın!
 Gönülden bağlılıkla Kadiri tarikatına mensuptu,
 Gavs-ı Â'zam, mahşer gününde O'na her an sâhîp olsun
 Ey Akif, derin hüznle onun ölüm tarihini söyledim:
 Süleyman Bey yoklu dünyasından göçtü, Mennan Allah rahmet eyleye
 Sene, 1869

Başucu şâhîdesi (3a); 39 x 145 cm ölçülere sâhîp olan düşey dikdörtgen formlu şâhîdenin malzemesi mermerdir. Başlığı, kısa bir boyun üzerinde yerleştirilen hamidi kalıplı festir. Fesin sol kısmında aşağıya sarkan püskülü belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Gövde yüzeyi, sağdan sola doğru hafif eğimli satırlarla bölünmüş ve metin talik karakterle işlenmiştir (Foto. 21).

Ayakucu şâhîdesi (3b); yuvarlak kemerle sonlandırılan şâhîde, 40 x 110 cm ölçülere sâhîp düşey dikdörtgen formudur fakat üst kısmı kırılmıştır. Gövde üzerinde bereket boynuzundan fıskıran dallar ve yürek formlu yapraklar bulunmaktadır. Malzemesi mermerdir (Foto. 22).

Foto. 19-22. Genel Görünüm / Başucu Şâhîdesi / Ayakucu Şâhîdesi

4. Trabzon Liman Reisi İbrâhîm Efendi'nin Oğlu Mehmed Efendi'nin Mezar Taşları

Âhî Evren Dede Türbesi'nin doğusunda yer alan demir parmaklıklarla çevrilmiş şâhîdeli iki toprak mezardan biri olan bu mezar, Bahriye Yüzbaşısı İbrâhîm Efendi'nin 27 Şevval 1289/28 Aralık 1872'de genç yaşta vefat eden oğlu Mehmed Efendi'ye aittir.

Kitabe⁷:

Hüve'l-Bâkî

O Allah daima var olandır

⁷ Kitabenin nazmını Trabzon'un mahalli şairlerinden Nesib yazmıştır. Kitabe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Yüksel, 2000b: 172-173).

Yüzbaşısı-i bahriyye İbrâhîm Efendi'nin âh
 Mahdûm-ı nev-nihâl düştü bu hâke hayfâ
 Ferzendi mehd-i lâhde yattıkca vâlideynin
 Ömrü olsun, gam görmesün Hüdâyâ
 Hâtif dedi Nesîbâ târîh-i fevtin
 Mehmed Efendi etdi hayât-ı adn-i me'vâ
 Sene, 1289
 Fi 27 L

Bahriye Yüzbaşısı İbrâhîm Efendi'nin ah yazık ki
 taze fidan gibi oğlu bu toprağa düştü.
 Oğlu lâhîtin beşiğinde yattıkça anne babasının
 ömrü olsun, Ey Allah'ım gam görmesin
 Ey Nesib gizliden bir ses onun ölüm tarihini dedi:
 Mehmed Efendi cennet hayatını mesken etti.
 Sene, 1872
 27 Şevval

Başucu şâhîdesi (4a); 23 x 100 cm ölçülere sâhîp mermer malzemeli taş, düşey dikdörtgen plaka formundadır. Başlığı kısa bir boyun üzerine yerleştirilen azizi kalıplı fesdir. Fesin sol kısmında aşağıya doğru sarkan ince bir püskül bulunmaktadır. Gövde yüzeyi, sağdan sola doğru hafif eğimli satırlarla bölünmüş ve metin talik hatla hakkedilmiştir. Kitabenin üst köşesinde babasının mesleğine ithafen gemici çapası kabartılmıştır (Foto. 23-24).

Ayakucu şâhîdesi (4b); 25 x 100 cm ölçülere sâhîp olan mermer taş yuvarlak kemer formudur fakat üst kısmı kırılmıştır. Üzerinde zeminden yukarıya doğru uzanan dallar üzerinde asma yaprakları kabartılmıştır (Foto. 25).

Foto. 23-25. Genel Görünüm / Başucu Şâhîdesi / Ayakucu Şâhîdesi

5. Trabzon Liman Reisi İbrâhîm Efendi'nin Mezar Taşları

Âhî Evren Dede Türbesi'nin doğusunda yer alan demir parmaklıklarla çevrilmiş şâhîdeli iki toprak mezardan biri 1291/1874 yılında vefat eden Bahriye Yüzbaşısı İbrâhîm Efendi'ye aittir.

Kitabe⁸:

Âh mine'l-mevt
 Dehr bir hevl-fezâ lücce-i bî-sâhildir
 Etmesün anda sefer-sâz olan ümmîd-i necât
 Âkıl ol kendini kaydırma hevâ-yı nefse
 İşte keştî-i vücûd işte de mersâ-yı hayât
 Hulûs-ı îmân selâmet-i sadr, sıdk-ı lücce
 gibi bir nice mezâyâ-yı âliye ile bi-hakkın mütehallî
 bulunan ve takrîben elli yaşlarında vâsıl-ı deryâ-yı
 rahmet olan Trabzon Liman Reisi
 İbrâhîm Efendi'nin rûhuna Fâtiha.
 Sene, 1291

Ölümden âh!
 Dünya, korkulu sâhîli olmayan engin bir sudur
 Onda sefere çıkan kurtuluş ümit etmesin
 Akıllı ol, nefsin arzularına kendini kaydırma
 İşte vücut gemisi, işte hayat limanı
 Samimi iman, gönül selameti, dosdoğru olmak
 gibi bir çok yüksek meziyetlerle hakkıyla süslenmiş
 bulunan ve yaklaşık elli yaşlarında rahmet denizine
 kavuşan Trabzon Liman Reisi
 İbrâhîm Efendi'nin ruhuna Fatiha
 Sene, 1874

Başucu şâhîdesi (5a); 112 cm uzunluk, 70 cm çapa sâhîp silindirik formlu şâhîdenin gövde yüzeyi, sağdan sola doğru hafif eğimli satırlarla bölünmüş ve metin talik hatla hakkedilmiştir. Kitabenin üstünde şahsın mesleğine ithafen gemici çapası kabartılmış, yanlarına dallar ve çiçekler yerleştirilmiştir (Foto. 26-27).

Ayakucu şâhîdesi (5b); 110 cm uzunluk, 70 cm çapa sâhîp silindirik formlu olan şâhîdenin gövdesinde zeminden yukarıya doğru uzanan dallardan sarkan üzüm salkımları ve asma yaprakları motif olarak tercih edilmiştir (Foto. 28).

Foto. 26-28. Başucu Şâhîdesi / Ayakucu Şâhîdesi

⁸ Kitabe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Yüksel, 2000b: 174-175).

6. Şâtırzâde Süleyman Bey'in Zevcesi Nefeza⁹ Hânım'ın Mezar Taşları

Hazirenin güney kısmında diğer Osmanlı dönemi mezar taşlarının bulunduğu alanda, yan yana dizilmiş ve etrafı beton bir çerçeve yapılarak belirginleştirilmiş üç mezarın sağda olanı (Foto. 29), Şâtırzâde Süleyman Bey'in eşi Nefeza Hânım'a aittir. 12 Zilka'de 1292/10 Aralık 1875 tarihinde vefat eden Nefeza Hânım, kendisinden 6 yıl önce vefat eden eşi Süleyman Bey'in (3) mezarının yakınına defnedilmiştir. Üçlü bir düzenleme gösteren mezarların etrafındaki beton çerçeve sonradan yapılmıştır.

Kitabe¹⁰:

Âh mine'l-mevt	Ölümden âh!
Zevce-i Mîr Süleymân ki Şâtır-zâde denür	Şâtırzade denilen Mir Süleyman'ın eşi,
İffet-i hâl ile yektâ idi çün dürr-i semen	temiz ve namuslu haliyle biricik ve değerli inci gibiydi
Duhter-i pâkîzesi ya'ni Kelâlî-zâde	Tertemiz kızı yani Kelali-zade,
Hayf kim eyledi bu fânî cihândan nefrîn	yazık ki bu fani cihana lanet okudu (gitti).
Pister-i hâke yatırdıkça bu cismi devrân	Dünya bu cismi toprak döşeğe yatırdıkça,
Yâ nasıl ağlamasun dîde-i hasretle karîn	akrabası hasret gözüyle ya nasıl ağlamasın
Gerçi kim etdi vefâtı dil-i mahdûmunu çâk	Gerçi, ölümü çocuğunun gönlünü parça parça etti.
Sadr-ı cennetde ola kendüsü Yâ Rab nişîn	Ya Rab kendisi cennetin en itibarlı yerinde otursun.
Nâzımâ cevher-i târîhi du'a-güne dedim	Ey Nazım, ölüm tarihini cevher (tarihle) dua ederek dedim:
Nefeza (?) Hânım'a ola gülşen-i firdevs-i berîn	Nefeza (?) Hânım yüksek firdevs cennetinin gül bahçesinde ola.
Sene, 1292	Sene, 1875
Fi 12 Za	12 Zilkade

Başucu şâhîdesi (6a): yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen mermer malzemeli başucu şâhîdesi, 55 x 165 cm ölçülere sâhîptir. Her iki yanda akant dolgulu C kıvrımları arasına yerleştirilen dolgu, taşın gövdesinin yerleştirildiği kaidedir. Şâhîdenin gövdesi, ters V şeklinde sağlı sollu satırlara bölünmüş ve kitabe talik hatla bu satırların içine kabartılmıştır. Yukarıya doğru daralarak dikdörtgene dönüşen yuvarlak hatlı gövdenin etrafı, plastik etkisi yüksek akantlarla sarmalanmıştır. Tam alt kısmında ise kaidenin üzerine sarkar pozisyonda inci uçlu palmet kabartılmıştır. Gövdenin üst kısmına doğru devam eden kabarık akant sarmalı gövde bitiminde kullanılan gırlanda kadar devam ettirilmiştir. Cepheden kabarık şekilde yansıtılan gırlan kalın dolgusu, köşelerde oluşturulan volütleri ve buradan aşağıya doğru sarkan uçları ile derin bir etki bırakmaktadır. Gırlanın oylumunda "âh mine'l mevt" ibaresi madalyon şeklinde yansıtılmıştır (Foto. 30). Gövde ile başlık arasında kullanılan yatay bordür

⁹ Kitabede geçen isim Murat Yüksel tarafından "Nokta Hanım" olarak okunmuştur.

¹⁰ Kitabenin manzumesini Trabzonlu şair Nazım yazmıştır, son satırda verdiği ölüm tarihinde cevher tarih kullanmıştır. Sesli harflerin sayı değerleri Ebced'le hesaplandığında 1292'yi vermektedir. Kitabe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Yüksel, 2000b: 176-177).

mine çiçeğini barındırırken, başlıkta çanakları birbirinin üzerine denk gelecek şekilde yerleştirilen güller ile plastik etkisi yüksek bir işçilik sergilenmiştir (Foto. 32).

Ayakucu şâhîdesi (6b); mimari form, süsleme ve malzeme açısından diğer şâhîde ile birebir aynıdır. Değişen tek unsur gövdede kullanılan süsleme ayrıntısındadır. Yapraklarla zenginleştirilmiş üç kıvrım dal fiyonk ile birbirine bağlanmıştır ve tüm yüzeye dağılmıştır. (Foto. 31). Gövde üzerine sarkan girland oylumuna gerdanlık hissi uyandıran armutvari bir kabara işlenmiştir (Foto. 33).

Foto. 29-31. Genel Görünüm / Başucu Şâhîdesi / Ayakucu Şâhîdesi

Foto. 32-33. Başucu Şâhîdesi Başlığı/ Ayakucu Şâhîdesi Başlığı

7. Şatırzâde Ali Bey'in Mezar Taşları

Hazirenin güney kısmında bulunan mezar, 23 Zilhicce 1293/9 Ocak 1877'de vefat eden Ali Bey'e aittir. Günümüzde yan tarafında Mahbûbe Hanım'a (1) ait mezar bulunmaktadır. Bu ikili düzenleme gösteren yüksek çerçeveli üstü açık lâhît/sandık tipi mezarların sonradan böyle bir düzenleme yapılarak değiştirildiği lâhîtin uzun kenarlarındaki süslemelerden anlaşılmaktadır. Kaide süslemeleri şâhîde kaideleri ile aynı süsleme unsuruna sâhîptir ki; bu da, bu lâhîtin Ali Bey'e ait olduğunu göstermektedir.

Kitabe¹¹:

Hüve'l-Hayy

Ne rütbe eylesin ta'mîk hissiyyât-ı gerdûnu

Olur bir hufre-i merg âkîbet mahsûl-ı her da'vâ

Trabzon hânedân-ı nâm-dârânından ez-cümle

Ali Bey olmuş iken nice müddet memleket-ârâ

Mümeyyiz idi hem Dîvân-ı Temyîz-i Vilâyetde

Sıtabl-ı Âmire olmuşdu hem de pâyesi ammâ

Olub düldül-süvâr-ı mevt âhir girdi bu kabre

Stabl-ı dûdmânın kıldı mâtem-gâh-ı vâveylâ

Halûk u sâf-meşreb idi hem a'yân u âhâdi

Nüfûz u kadrini tedvîrde itmezdi istisnâ

Bi-hakkı nûr-ı çeşm-i Murtazâ rûz-ı kıyâmetde

Şefî' olsun ona Zât-ı Habîb-i Hazret-i Mevlâ

Çıkub dü çeşmden eşk-i elem Şevket dedim târîh

Şâtır-zâde Ali Bey kasr-ı adni eyledi me'vâ

Sene 1293

Fi 23 Zilhicce

O (Allah) daima diridir

Duyguları ne kadar inceleyip araştırırsan da

Her davanın sonu nihayetinde bir ölüm çukuru olur

Trabzon'un ünlü, soylu ailelerinden

Ali Bey memlekette nice önemli rol oynamışken

Temyiz divanında ve valilikte mümeyyiz idi

Istabl-ı Amire payesini de almıştı

Sonunda ölüm atına binip bu kabre girdi

Istabl ocağını yas tutan bir yere çevirdi

Gerek ayandan gerek halktan güzel ahlaklı temiz huylu idi

Değerini idarede ayırım gözetmezdi

Kıyamet gününde Hz. Ali'nin göz nuru

Hz. Mevla'nın sevgilisi ona şefaet etsin

Şevket, iki gözden elem yaşı çıkıp tarihi dedim

Şatırzade Ali Bey adn cennetini kendine yuva edindi

Sene 1877

23 Zilhicce

Başucu şâhîdesi (7a); 40 x 200 cm ölçülere sâhîp mermer lâhîtin kısa kenarının üzerinde yükselen gövde, dikdörtgen plaka şeklindedir. Yüzeyi, serlevha ve tarih kartuşları dışında, 14 satırlık talik kitabeye sâhîptir. Kaidesi, merkezinde beş yapraklı çiçek etrafında gelişen ışınsal dağılım gösteren madalyon ile bezenmiştir. Kaide ile gövde arasında bulunan bordür, uçları nokta şeklinde

¹¹ Manzume, Trabzonlu tarihçi ve şair Şakir Şevket tarafından yazılmıştır. 14. Satırın harflerinin Ebced sayı toplamı 1295 ederken, 13. satırda geçen "çıkıp dü çeşmdem" sözüyle iki sayı düşülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kitabe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Yüksel, 2000b: 178-180). Kitabede geçen "Istabl-ı Amire", Osmanlı Devleti'nde padişaha ve saray mensuplarına ait atların barındığı Has Ahır'un resmî adıdır. Bu unvan, devlete hizmet eden sivillere de verilmekteydi ve idari rütbelerden Saniye ve Salise arasında bir rütbe iken, askeri rütbelerden Kaymakam, İlmi rütbelerden ise Mehlec Mevleviyeti rütbelere eşitti (Özcan, 1999: 204). Şatırzade Ali Bey, kitabeden edinilen bilgiye göre bu ünvanı almış kişilerden biridir ve bilgi Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan belge ile de desteklenmektedir. Belge, Istabl-ı Âmire Müdürlüğü payelilerinden ve Trabzon Meclisi azası olan Şatırzâde Ali Bey'e H.1275/M.1859 yılında dördüncü dereceden Mecidi nişanı verilmesiyle ilgilidir (B.O.A., (1275, 10, 12), A.JDVN. MHM. Kutu: 28, Gömlek: 78).

belirginleştirilmiş S kıvrımlarıyla tezyin edilmiştir. Gövdede bulunan kısa boyun üzerine, azizi kalıplı fes başlık yerleştirilmiştir (Foto. 34).

Ayakucu şâhîdesi (7b); 40 x 185 cm ölçülere sâhîp mermer lâhîtin kısa kenarının üzerinde yükselen gövde, düşey dikdörtgen plaka şeklindedir. Fiyonk ile birbirine bağlanmış dalları nihayetlendirilen mine çiçeklerinin olduğu bir kompozisyon işlenmiştir. Kaide süslemesi başucu şâhîdesinin kaidesi ile aynı madalyona sâhîpken, başlık bitkisel bezemelidir. Ortasında zeminden kabarık formda işlenmiş gül ve gülün etrafında dizilen yapraklarla üçgene dönüşen bir form yaratılmıştır (Foto. 35).

Lâhît kenar taşları (7c-d); yatay dikdörtgen yekpare bloklar, şâhîde kaidelerinin merkezinde bulunan madalyon ve çerçeve oluşturan bordür ile tezyin edilmiştir (Foto. 36).

Foto. 34-36. Başucu Şâhîdesi / Ayakucu Şâhîdesi / Lâhît Kenar Bloğu

8. Şatırzâde Ali Bey'in Zevcesi Aslı Hânım'ın Mezar Taşları

Hazirenin güney kısmında, diğer Osmanlı dönemi mezar taşlarının bulunduğu alanda, Süleyman Bey (3) ile Nefeza Hanım (6) mezarları arasında bulunan şâhîdeli toprak mezar, Şatırzâde Ali Bey'in

H.1312/M.1894 tarihinde vefat eden eşi Aslı Hânım'a aittir. Üçlü bir düzenleme gösteren bu mezarların etrafındaki beton çerçevenin sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kitabe¹²:

Âh!	Ah!
Kimi mahvetmedi dehr-i fânî	Fani dünya kimi mahvetmedi
Kimi ağlatmadı baht-ı bed-hâh	Kötü talih kimi ağlatmadı
İşte bu hânıma da kıydı bu gün	İşte bugün bu hanıma da kıydı
Dâğ-dâr eyledi Şâtırlı'yı âh!	Şâtırlı'yı yaraladı ah!
Haşre dek Rıf'at u Safvet Beyler	Rıfat ve Safvet Beyler haşre kadar
Mâtem etsün diyerek vââ mâh	Vaa ay(lar)! Diyerek matem etsin
Ey Nesîm-i kerem-i Rahmânî	Rahman olan Allah'ın kerem rüzgarı,
Sahn-ı kabrinde vezân ol her gâh	Sen de her zaman kabrin üzerinde es dur!
Sen de târîhini söyle Cûdî	Cudi, sende tarihi söyle
Gitdi Aslı Hânım eyvâh eyvâh	Aslı Hanım gitti eyvah eyvah!
1312	1894
Şâtır-zâde Ali Bey'in	Şâtırzade Ali Bey'in
Halîlesi Aslı Hânım'ın	Eşi Aslı Hanım'ın
Rûhîçün Fâtiha.	Ruhu için Fatıha

Başucu şâhîdesi (8a); Malzemesi mermer olan düşey dikdörtgen plaka şeklindeki şâhîde, 35 x 150 cm ölçülere sâhîptir. Serlevha ve tarih kartuşları dışında satırlara bölünen gövde yüzeyi, talik hatlı kitabe zemindir. Gövde, defne yapraklarıyla bezenmiş bir bordürle boydan boya kuşatılmıştır. Gövdenin üzerine yerleştirilen vazo, şâhîdenin boyun kısmını oluşturmaktadır. Kâsedan aşağıya doğru kıvrım yapan dallar ve akant yaprakları gövdenin üzerine doğru plastik bir biçimde akmaktadır. Başlık, üç gonca gül ile taçlandırılarak etrafı ışımsal çizgilerle belirginleştirilmiştir (Foto. 37).

Ayakucu şâhîdesi (8b); 35 x 150 cm, düşey dikdörtgen plaka şeklindeki mermer şâhîdenin gövdesi, vazodan çıkan asma yaprağı ve üzüm salkımları ile bezenmişken başlık kısmı başucu şâhîdesiyle birebir aynıdır. Boyun kısmını oluşturan vazo üzerine üç gonca gül kabartılmıştır. Akant yapraklarının kıvrımlarıyla belirlenen çerçeve, gövdenin üzerine akar durumda işlenmiştir (Foto. 38-40).

¹² Kitabenin nazmı Trabzon'un ünlü şair, muallim, din adamı ve yazarlarından biri olan İbrâhîm Cudi tarafından yazılmış, kitabenin sekizinci satırı Ebced hesabına göre 1312 yılın vermektedir. Kitabe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Yüksel, 2000b: 181-182).

Foto. 37-40. Başucu Şâhîdesi / Ayakucu Şâhîdesi / Başlık / Süslemeden ayrıntı

9. Hacı Derviş Ağa'nın Zevcesi Mehide (?) Hânım'ın Mezar Taşları

Hazirenin güney kısmında herhangi bir mezar yeri belirtmeksizin atıl bir durumda bulunan mezar taşları, Hacı Derviş Ağa'nın 25 Zilhicce 1322/2 Mart 1905 tarihinde vefat eden zevcesi Mehide Hânım'a aittir. Orijinal durumunun şâhîdeli toprak mezar tipine uygunluğu açıktır.

Kitabe¹³:

Âh mine'l-mevt
 Sâye-âsâ nefsinî cîsm-i beşerde yok devâm
 Bulsa dünyada bekâ ancak bulur bir nîk-nâm
 İntibâh vermez mi bu merhûmenin hâli sana
 Bak ne şekle koydu bağ-ı ömrü ah bâd-ı sâm
 Zevc-i eşrâfdan Hacı Derviş Ağa merhûm idi
 Şimdi buldu iki rûh cennette hem-berem hırâm
 Kıl u kal-i âlemi kılmıştı nefsinden Cüdâ
 Ömrü bu hâletle bir asra kârîb buldu nizâm
 Zühd ü takvâ şânına vermekte ulvî bir şeref
 Ehl-i cennet kıldı teşrîf kudûmüne kıyâm
 Eyledikçe rûh-i Firdevs-i berinde
 rahmet eylesün bu mâkberi hem pür-âb müdâm
 Sa'dî tarih-i fevtin söyledi cevher-misâl
 Nâgehân oldu Mehîde (?)Hânım'a cennet makâm
 Fî 25 Zilhicce Sene 1322

Ölümden âh!

 Dünyada ölümsüzlüğü bulsa ancak iyi bir ün bulur
 İbret vermez mi bu merhûmenin hali sana
 Ölüm rüzgârı ömür bağını bak ne şekle koydu
 Zevc-i eşrâfdan Hacı Derviş Ağa merhûm idi

 Dedikodu alemi kılmıştı nefsinden Cüda
 Ömrü bu hal ile bir asra yakın buldu
 Dinine bağlılığı şânına yüce bir şeref vermekte

 Sadi, ölüm tarihini cevher misal ile söyledi
 Ansızın buldu Fehide (?) hanım cennet makam
 Sene 2 Mart 1905

¹³ Kitabe çözümlenmeleri için Dr. Öğr. Üyesi Miraç TOSUN ve Öğr. Gör. Fatih Sultan DEMİR'e teşekkür ederim. Kelimelerin okunamadığı satırlarda yanlış çeviri olmaması adına Türkçe'ye aktarma yapılmamıştır.

Başucu şâhîdesi (9a); düşey dikdörtgen plaka formunda şekillendirilmiş mermer şâhîde, 35 x 150 cm ölçülere sâhîptir. Gövde yüzeyi serlevha ve tarih dışında on dört satıra bölünmüş ve sülüs hatlı kitabe hakkedilmiştir. Başlık kısmı kırıktır (Foto. 41).

Ayakucu şâhîdesi (9b); 35 x 150 cm ölçülere sâhîp düşey dikdörtgen plaka şeklindeki mermer şâhîdenin gövdesi bitkisel bezemelidir. Alt kısımda birbirine fiyonk ile bağlanan dalları donatan asma yaprağı ve üzüm salkımları ile tezayin edilmiştir. Başlık kısmı kırılmıştır (Foto. 42).

Foto. 41-42. Başucu Şâhîdesi / Ayakucu Şâhîdesi

10. Kamerizâde Mehmed Efendi'nin Validesi Hatuncuk Ayîşe Hanım Mezar Taşı

Hazirenin doğu kısmında bulunan şâhîdeli toprak mezar, Kamerizade Mehmed Efendi'nin 21 Şubat 1325/6 Mart 1910 tarihinde vefat eden annesi, Hatuncuk Ayîşe Hanım'a aittir. Günümüzde ayakucu taşı bulunmayan mezarın başucu şâhîdesi yarıya kadar toprağa gömülüdür.

Kitabe¹⁴:

Hüve'l-Bâkî

Böyle buldum bu cihâmı sanki bir zıll-i hâyâl

Ol sebepten kimse etmez benim hâlimden suâl

Ben dedim el-hükmü lillâh râzıyım her emrine

Çün ezelden böyle takdir eylemiştir Zü'l-Celâl

Tüccârdan Kamerî-zâde Dilber Mehmed Efendi'nin

Vâlidesi Hatuncuk Âyişe Hânım rûhuna Fâtiha

Fî 21 Şubat Sene 1325

O Allah daima var olandır

Böyle buldum bu cihanı sanki bir zıll-i hayal

O sebepten kimse etmez benim halimden sual

Ben "Hüküm Allah'ındır" dedim, razıyım O'nun her emrine

Çünkü Allah ezelden böyle takdir eylemiştir.

Tüccâr Kamerizâde Dilber Mehmed Efendi'nin

Annesi Hatuncuk Ayişe Hanım ruhuna Fâtiha

Sene, 6 Mart 1910

Başucu şâhîdesi (10): 35 x 78 cm boyutlara sâhîp mermer şâhîde, yukarıdan aşağıya doğru genişleyen kontrabas formlu tipe uygundur ve günümüzde sadece gövde kısmı bulunmaktadır. Şâhîdenin gövdesi, serlevha ve tarih dışında altı satırlık sülüs kitabeye sâhîptir. Yukarıya doğru daralarak dikdörtgene dönüşen kontrabas hatlı gövdenin etrafı, plastik etkisi yüksek akantlarla sarmalanmıştır. Tam alt kısmında ise kaidenin üzerine sarkar pozisyonda palmet kabartılmıştır. Gövdenin üst kısmına doğru devam eden kabarık akant sarmalı, gövde bitiminde kullanılan gırlanda kadar devam ettirilmiştir. Cepheden kabarık şekilde yansıtılan gırland, kalın dolgusu ile derin bir etki bırakmaktadır. Gırlanın oylumu, serlevha olarak işlevlendirilmiştir ve "Hüve'l Bâkî" ibaresi hakkedilmiştir. Gövde ile başlık arasında kullanılan yatay bordürü akant yaprakları ile tezyin edilen taş, plastik etkisi yüksek bir işçilik göstermektedir (Foto. 43).

Foto. 43. Başucu Şâhîdesi

¹⁴ Kitabe çözümlmeleri için Dr. Öğr. Üyesi Miraç TOSUN'a teşekkür ederim.

11. Erkek Başucu Taşı

Hazirenin güney kısmında, herhangi bir mezar yeri belirtmeksizin mezarlığın çevre duvarlarına yaslanmış bir şekilde bulunan mezar taşının şâhîdeli bir toprak mezara ait olduğu bellidir, günümüzde ayakucu şâhîdesi yerinde bulunmamaktadır. Alt tarafı kırık olduğu için isim ve tarih belirlenememiştir. Kitabe metninden genç bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır.

Kitabe¹⁵:

Uçtu (?) Hû	Uçtu (?) Hû
Dad genç iken aşğar
Olmuş olağuşuna Hakk ve vahâl
Gûş idince rihletini ile
Ağlamaktan gurbet ilinde çeşme etdi sebil	Ağlamaktan gurbet elde gözlerini çeşme etti
..... dervişi ayırdı sen gibi
Bir müeddeb nevcivân evlâtdan hük-ü ezel	Edepli genç bir evlattan ezelden gelen hüküm
Mâderin yanmaktan.....yâd etmekten

Başucu şâhîdesi (11); dikdörtgen plaka şeklindeki 35 x 125 cm mermer şâhîdenin gövdesi, serlevha dışında altı satırlık sülüs kitabeye şâhîptir, fakat alt satırda tarihin görülmemesi kırık olan kısımda kitabenin devam ettiği izlenimini vermektedir. Şâhîdenin gövdesinin kitabe üstündeki bölümü süsleme zemini olarak kullanılmıştır. Katmerli çiçek ve çiçeğin altından sarkan püskül ile ay-yıldız motifine yer verilmiştir. Süslemenin kenarları, yaprak sırtlı C kıvrımlarıyla sınırlandırılmıştır. Kısa bir boyun üzerine azizi kalıplı fes başlık yerleştirilmiştir (Foto. 44-46) .

Foto. 44-46. Başucu Şâhîdesi

¹⁵ Harflerin bazılarının tahrip olması sebebiyle kitabe tam olarak okunamamıştır. Okunan satırların çözümlenmeleri için Dr. Öğr. Üyesi Miraç TOSUN ve Arş. Gör. Deniz ÇOLAK'a teşekkür ederim.

12. Ayakucu Taşı

Hazirenin güneyinde bulunan toprak mezarın başucu taşı olarak dikilmiş bu şâhîde, esasında bir ayakucu taşıdır. Tarih bilgisi olmayan bu taş, diğer taşlara benzer özellikler göstermesi açısından XIX. yüzyıla ait olduğu düşünülerek çalışma kapsamına alınmıştır.

Ayakucu şâhîdesi (12); dikdörtgen plaka şeklindeki mermer şâhîdenin kaidesi toprağa gömülüdür. Gövdesi dönem özelliği yansıtır şekilde fiyonkla bağlanan dallar, yapraklar ve güllerle kompoze edilmiştir. Gövde etrafını dolaşan ince bordür üstte bulunan mine çiçeğinden doğan dallar ve yapraklarla, başlık ise gövdesi yivlerle hareketlendirilmiş vazo, akant ve üç gül ile tezyin edilmiştir. Başlığın etrafı ışımsal dağılım gösteren yaprak dizisi ile belirginleştirilmiştir (Foto. 47-48).

Foto. 47-48. Ayakucu Şâhîdesi / Bitkisel süslemeli başlık

Değerlendirme

Ölüyü toprak altına gömme, Türk toplumunda dini inançlar çerçevesinde her zaman önem taşımış bir ritüel olarak karşımıza çıkmaktadır. Kökeni Orta Asya coğrafyasındaki balballara dayanan mezar taşları (Çetin, 2021: 88), Anadolu'ya Selçuklular ile ulaşmış, Beylikler döneminde gerek içerik, gerekse form açısından zenginleşmiştir. İslamiyet ile beraber farklı bir hüviyet kazandığı anlaşılan bu taşlar, Erken Osmanlı döneminde Bursa, İznik ve Edirne gibi payitaht kentlerde geçiş özelliği gösterir nitelikte yapılmıştır. Osmanlı klasiğinin temellerinin atıldığı 15. yüzyılda ve sonrasında başkent İstanbul, tam anlamıyla sanat merkezine dönüşmüş ve mezar taşları da sanatsal açıdan diğer eserlerle paralel ilerlemeler göstermiştir. 18. yüzyıl ile başlayan Batılılaşma etkileri, sanatın her alanında olduğu gibi mezar anıtlarında ve taşlarında da değişime sebep olmuş; daha dinamik görüntüleri ve değişen motif dağarcığı ile farklılaşmıştır. Ölen kişinin arkasından onun adını yaşatma çabası ile yakınları tarafından dikilen bu taşlar, mezar yerinin belirlenebilmesi gibi işlevsel amaçlara hizmet edebildiği gibi insanlara ölümü hatırlatma, nasihat verme, ölen kişiye dua isteme gibi manevi boyutun da maddeleştirildiği bir alan olmuş ve bu geleneğin geleceğe aktarımı günümüze kadar devam etmiştir.

Mezar taşları, üzerinde bulunan kitabe metinlerinin verdiği bilgiler açısından dönemin toplumsal yapısını, meslekleri, sülaleleri, soy bağlarını vermesi bakımından önemli olduğu gibi dönemin edebi manzumelerini, manzumeleri yazan şairlerin isimlerini vermesi açısından da kayda değer belgelerdir. Kullanılan malzeme, yapım tekniği, süsleme tekniği gibi ayrıntıların da takip edilebildiği bu mezar taşları, hem biçim hem de süsleme özelliklerini irdeleyen Sanat Tarihi disiplini için dönemsel üslup ve sanat algısının anlaşılmasına da olanak sağlamaktadır. Başkent İstanbul'un sanatsal devinimini yakından takip eden illerden biri olan Trabzon'da -bulunan çok sayıda mezar taşının küçük bir bölümünü oluşturmasına rağmen- dönemin malzeme, teknik, üslup ve motif dağarcığı gibi özelliklerini vermesi noktasında Boztepe Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi haziresinde bulunan 12 mezara ait 21 mezar taşı bu anlamda önem arz etmektedir.

Makalenin konusu olan bu mezarların 3'ü (1, 2, 7) lâhât/sembolik lâhât veya sandık gibi isimlerle bilinen (Çal, 2015: 305) tipte iken 9'u (3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12) şâhîdeli toprak mezar (Çal, 2015: 303) tipindedir. Bu mezarlardan 5'i (1, 3, 6, 7, 8) sonradan yekpare beton bloklarla çevrilerek alçak çerçeveli mezar tipine dönüştürülmüştür. 3 mezara ait (2, 9, 11) mezar taşları günümüzde herhangi bir mezar yeri belirtmeksizin atıl bir durumda bulunurken, 2'si (4, 5) demir parmaklıklarla çevrilerek koruma altına alınmıştır. 10 numaralı mezar taşı yarısına kadar toprağa gömülmüş iken 12 numaralı ayakucu şâhîdesi günümüzde başucu şâhîdesi olarak dikilmiştir.

Mezar taşlarının ait olduğu mezarlardan 6'sı (2, 3, 4, 5, 7, 11¹⁶) erkek, 5'i (1, 6, 8, 9, 10) kadınlara aittir. 12 numaralı şâhîde ayakucu şâhîdesi olduğu için cinsiyet ve kimlik bilgisi tespit edilememiştir. Bu taşlardan 11'i (1a, 2a, 3a, 4a, 5a, 6a, 7a, 8a, 9a, 10, 11) başucu (Tablo 1), 10'u (1b, 2b, 3b, 4b, 5b, 6b, 7b, 8b, 9b, 12) ayakucu şâhîdesidir (Tablo 2). Kataloglanan ilk 9 mezar hem başucu hem ayakucu taşına şâhîptir. 10 ve 11 numaralı mezarın ayakucu taşı bulunmazken 12 numaralı mezarın başucu şâhîdesi bulunmamaktadır.

Tablo 1. Başucu Şâhîdeleri

¹⁶ Kitabesinin isim bulunması gereken kısmı kırık, fakat mezar taşının başlığında fes olması erkeğe ait olabileceğini düşündürmüştür.

Tablo 2. Ayakucu Şâhîdeleri

Çalışma kapsamındaki şâhîdelerde 3 farklı tip tespit edilmiştir. Bunlardan ilki sandık tipli mezarların başucu ve ayakucu şâhîdelerinde görülen dikdörtgen kesitli lahdin kısa kenarları üzerinde yükselen yekpare blok şeklindeki (1a, 1b, 2a, 2b, 7a, 7b) taşlardır. Bu tipte lâhîit kenarının üzerinde yükselen gövde ve başlıklar bulunmaktadır. İkinci tip, düşey dikdörtgen plaka şeklinde uzanan gövde ve başlıklardan ibaret şâhîdelerdir (3a, 3b, 4a, 4b, 8a, 8b, 9a, 9b, 11, 12) ve bu tipte yere gömülen uzantının olduğu uygulamalarla beraber kaide üzerinde yükselen gövdelere de yer verilmiştir. Bu grubun bir alt türü olan şişe görümlü ya da kontrabas adı verilen (Çal, 2015: 308; Grammont & Laqueur & Vatin,

1990: 201) altta ve üste geniş ortada dar gövde formu şâhîdelerde (6a, 6b, 10) karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü tip ise bu haziredeki ünik örneği temsil eden silindirik gövdeli (5a, 5b) tiptir.

Gövde kurulumu dikdörtgen olan bu şâhîdeler, başlık türlerine göre 3 ayrı alt gruba ayrılmaktadır. İlk grup başlıksız olanlardır ve bu taşların konik (4a) ya da yuvarlak kemerli (3b, 4b, 5b) kıvrımlarla sonlandırıldığı görülmektedir. İkinci grup, genellikle erkek mezarlarına ait başucu şâhîdelerinde görülen fes başlıklardır. Kullanılan fesler Mecidiye (2a), Hamidiye (3a) ve Aziziye (4a, 7a, 11) kalıplı olarak farklılaşmaktadır. Üçüncü grup ise bitkisel tepelik şeklindeki başlıklardır. Hem kadın başucu ve ayakucu (1a, 1b, 6a, 6b, 8a, 8b, 12) hem de erkek ayakucu (7b) taşlarında görmek mümkündür. Bazı taşların (9a, 9b, 10) üst kısmı kırık olduğu için başlık kısmı belli değildir fakat bitkisel başlığa uygun altyapısının olduğu açıktır. İncelenen eserlerden sadece Şatırzâde Osman Paşa'nın ayakucu şâhîdesinde (2b) ünik bir uygulama olarak 3 boğumlu topuz başlık kullanılmıştır.

Çalışma kapsamına alınan mezar taşlarının gövde yüzeyleri, başucu taşlarında genellikle kitabe, ayakucu taşlarında ise süslemeye zemin olarak kullanılmıştır. Talik (2a, 3a, 4a, 5a, 6a, 7a, 8a) ve sülüs (1a, 9a, 10, 11) hat ile hakkedilen kitabelerin serlevha (yazı başlığı) bölümlerinde mezar taşlarında tüm Anadolu coğrafyasında sıklıkla kullanıldığı şekliyle Allah'ın ebediliğini ve diriliğini, kuvvet ve iktidarını vurgulayan (Berk, 2006: 33-36) "*Hüve'l Hayyü'l Bâki*" (1a), "*Hüve'l Hayyü'l Lâ-yemût*" (2a), "*Hüve'l-Bâki*" (4a, 10), "*Hüve'l-Hayy*" (7a) ile ölümden dolayı ah çekme, acı duyma anlamında "*Âh Mine'l-Mevt*" (5a, 6a, 9a), "*Âh zi-ezvâ'-ı çarh*" (3a) ve "*Âh*" (8a) ifadeleri tespit edilmiştir. Sadece tek bir örnekte (1a) Hz. Muhammed'in "Ümmetimden büyük günah işleyenlere şefaate edeceğim" anlamına gelen "*Şefâ'atî li ehli'l kebâiri min ümmeti*" hadis-i şerifinin tuğra şeklinde istifine rastlanmaktadır.

Ziyaret edenlere ölümü hatırlatan uyarıların yapıldığı kitabelerde, "*Dünyada sefere çıkan kurtuluş ümit etmesin, Akıllı ol, nefsin arzularına kendini kaydırma*" (5a), "*Her davanın sonu bir ölüm çukuru olur*" (7a), "*Fani dünya kimi mahvetmedi, kötü talih kimi ağlatmadı*" (8a), "*İntibah vermez mi bu merhumenin hali sana*" (9a) cümleleri geçmektedir. Ölümü hatırlatmanın yanı sıra "*Rızâen lillâhi'l Fâtiha*" (2a), "*...rûhuna Fâtiha*" (5a, 10), "*...ruhiçün Fâtiha*" (8a) gibi ifadelerle ölen kişiye "Fatiha" isteğinde bulunulmuştur. Allah'tan istek bildiren ifadelerde ise "*Mevla'nın cennetinde yer eyleye*" (1a), "*yeri cennet, yuvası fîrdevs olan*" (2a), "*Allah, nâ'im cennetinin bahçesiyle onun gözünü ve gönlünü tok kılsın*" (3a), "*Ya Râb kendisi cennetin en itibarlı yerinde otursun*" (6a), "*Hz. Mevlâ'nın sevgilisi O'na şefâat etsin*" (7a), "*... rahmet eylesin...*" (9a) gibi yakarış cümlelerine rastlanmaktadır.

Kitabelerde geçen erkek (Osman, Süleyman, İbrâhîm, Mehmed, Ali, Derviş, Rıfat, Safvet) ve kadın (Mahbûbe, Nefeza, Aslı, Mehide ve Ayişe) isimlerinin yanı sıra bu isimlerin mensup olduğu Şatırzâde, İskenderzâde, Kamerizâde, Kelalizâde gibi sülale bilgilerinin de geçmesi dönemin soy bağlarını vermesi açısından önemlidir. Metinlerde kişiyi tanımlarken "bey", "efendi", "hanım", "ağa" gibi tamamlayıcılar,

akrabalık ilişkilerini belirtmek için ise “zevce”, “halile”, “valide”, “duhter”, “mahdum”, “evlat” gibi kelimeler kullanılmıştır. “Paşa”, “bahriye yüzbaşı, liman reisi” ve “stabl-ı amire” gibi meslek bilgilerinin de geçtiği kitabelerden sadece Osman Ağa’nın zevcesi Mahbûbe Hanım’ın (1a) mezar taşında ölüm sebebinin “veba” olduğu belirtilmiş, oldukça fazla bilgi içeren metinlerin son satırında mutlaka tarih kullanılmıştır. Hatta manzumeleri yazan şairler, alt satırda verilmiş olan tarihi genellikle son satırda Ebced hesabı ile de vermeye çalışmışlardır.

Verdikleri bilgilerin yanı sıra tezyinatı açısından da önem taşıyan mezar taşlarının en sanatsal yönü süsleme programıyla öne çıkmaktadır. 1812 ile 1910 yılları arasında çoğunluğu 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış bu taşlar, Osmanlı sanatının Batı kökenli üslup değişimine¹⁷ maruz kaldığı döneme denk gelmektedir. Bezeme unsurlarında vazodan çıkan çiçek ve yapraklı dallar (1a, 1b, 2a, 2b, 3b, 5a, 6b, 8a, 8b, 12) ile natürmortlar (1a, 1b) realist üslupta ele alınmış ve hem alçak hem yüksek kabartma tekniği kullanılmıştır. Yaprak kullanımında dönemin öne çıkan motiflerinden akant (1a, 1b, 2a, 6a, 8a, 8b, 10, 12), hem bir zafer alameti hem de İslami inanışlarda hurma ağacı ile özdeşleştirilerek “cennet ağacı” imgesiyle (Gündoğdu, 1993: 199-20; Demiriz, 1979: 27; Çakmakoglu Kuru, 1997: 37-42) sanatta sıklıkla kullanılan palmet (1a, 1b, 2b, 6a, 10) en yoğun kullanımları ifade etmektedir. Akant ve palmet dışında görülen diğer bir yaprak türü olan defne yaprağı (8a), her dem yeşil kaldığı için ölümsüzlüğü simgelemektedir (Alp, 2009: 33; Torlak, 2011). Ebedi hayata vurgu yapan bu motif, Anadolu’da yaşayan medeniyetlerce kullanılmış olmasına rağmen Türk sanatına batılılaşma ile beraber girmiştir. Dönemin Hristiyan ve Musevi mezar taşlarında yaygın kullanılması ve ikonografik açılımının ölüm ile olan bağlantısı etkileşim sonucu Müslüman mezar taşlarına aktarıldığının altını çizmektedir (Delikgöz & Alıç, 2010: 113-131). Asma yaprağı (4b) ve asma yaprağının üzüm salkımlarıyla beraber tasvir edildiği ağaç betimlemeleri (5b, 8b, 9b) incelenen eserler için önemli bir motiftir. Türk kültür ve mitolojisinde güzellik, kan, can, aşk, sağlık ve ölümsüzlüğü sembolize eden asma ağacının meyvesi olan üzüm “cennet

¹⁷ Osmanlı Sanatı 18. yüzyılda başlayan Batı ile ilişkiler sonucunda yabancı etki ve tekniklere maruz kalmış, yaşadığı bu sanatsal devinim, mimari formları doğrudan etkilemese de süsleme programında dinamizme sebep olmuştur. Bu dönemde doğadaki haline en yakın şekliyle yansıtılan realist bitki motifleri, vazodan çıkan çiçekler, ağaçlar, kâsede bulunan meyve natürmortları, yaprak dolgularıyla güçlendirilmiş etkiye sâhîp S-C kıvrımları gibi motifler çeşitlendirilerek üç boyutlu bir görünüm yakalanmıştır. 18. yüzyılda mimariye Barok ve Rokoko ayrıntılar damgasını vururken, 19. yüzyılda antik medeniyetleri referans alan Ampir üslup benimsenmiş ve eserler revivalist bir yaklaşımla yeniden yorumlanmıştır. XIX. yüzyıl ortasından sonra devinim Eklektik adı verilen seçmeci kimlikle devam etmiş ve eserlerde Neogotik, Neorönesans, Neobarok, Neoklasik ve Oryantalist sanat bir arada izlenmiştir. 20. yüzyılın ilk on yılı da dâhîl bu üsluplarla beraber Art Nouveau ve Art Deco akımları da kendini hissettirmiş ve dönemin mimari anlayışı bu üsluplarla şekillenmiştir. Osmanlı Devleti’nin var olan kaliteli sanat birikimi, bu akımlarla harmanlanarak sentez bir sanat dili oluşmuştur. Başta başkent İstanbul’u saran bu yeni sanat dili sonrasında tüm Anadolu’ya yayılmıştır (Önal & Köşklü, 2020: 722; Önal, 2021c: 182). Batılı akımların değişime uğrattığı sanat dili için ayrıca bk. (Kuban, 1954; Tanyol, 1982: 163-171; Batur, 1985: 1043-1061; İnci, 1985: 223-236; Arık, 1999: 247-264; Eyice, 1992: 158-162; Ögel, 1992: 269-280; Eriş, 2014: 593-605; Eyice, 2014: 284-309; Kuban, 2016: 517-521; Halıcı, 2020: 577-628). İlk etkilenen ve uygulama alanına dönüştürülen alanlardan biri olan mezar taşları, başkent örneklerinin yanı sıra Trabzon gibi Anadolu’nun diğer kentlerinde de aynı doğrultuda ilerlemiştir.

meyveleri” arasında imgenenmektedir. Yaprak ve meyveleriyle beraber kullanımı “bereket” ikonografisine açılan asma ağacı, Hristiyanlıkta şarap yapımı sebebiyle kutsal sayılan üzümün, İslâmî toplumlarda Hz. Muhammed’in “haram” dediği yasağı hatırlatmak için de bezeme unsuru olarak seçildiğini düşündürmektedir (Akurgal, 1995: 142; Bakırcı, 2005: 106; Cantay, 2008: 32-64).

İncelenen mezar taşlarının bezemesinde kullanılan çiçek betimlemelerinde Allah’ı simgeleyen gonca gül ya da Hz. Muhammed’i simgeleyen açmış gül (Çap, 2018: 467) (1a, 1b, 2b, 6a, 6b, 7b, 8a, 8b, 11, 12), dört ya da beş çanaklı mine (2b, 6a, 7b, 12), sayı değerleri bakımından “Allah” ve “hilal” ile özdeşleştirilen lale (Eker, 2014: 26-27; İrepoğlu, 2017: 41; Ünver, 1971: 265-284) (1b, 2b), Türk sanatında lale kadar yaygın kullanım alanı bulan ve tevazunun simgesi olan karanfil (Ünver, 1967: 7) (1b, 2b) ve çan çiçeği (1a) tercih edilmiştir.

Barok üslubun coşkulu etkisiyle beraber süsleme sanatında pek çok değişik kullanımına rastlanan C kıvrımları, araştırmaya konu edilen mezar taşlarında hem motifi kenarlardan sınırlandırıcı ve kavisleri belirleyici (1a, 1b, 6a, 11) kullanımıyla hem de aralarda bulunan çubuklarla birbirine geçirilen akıcı süslemelerde (1a, 1b) ve bağlayıcı unsur olarak motif aralarında (1a) görülmektedir. Yine geometrik kurgulu süslemelerde ışınsal dağılım gösteren madalyon (7a, 7b) ve ay-yıldız (11) kullanımı kapsama alınan eserlerde ünük kullanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ampir üslup ile beraber yeniden kullanılmaya başlanan antik döneme atıfta bulunan motiflerden istiridye (1a, 2b), girland (6a, 10) ve bereket boynuzu (3b) incelenen eserlerde de görülmektedir. “Yeniden doğuş” ve “ikinci hayat” kavramlarıyla sembolize edilen (Yılmaz, 2005: 7-11) istiridyenin (deniz kabuğu), bereket ve zenginliği simgeleyen bereket boynuzu ve girlandın (Altier, 2018: 25-32; Altier, 2021: 377-406), süsleme programında tercih edilen motiflerin arasında olması, sanatçının motif seçiminde rastgele davranmadığını ve ölüm, yeniden hayat bulma, âhîret inancı gibi ikonografik anlamlarına dikkat ettiğini göstermektedir. Mezar taşlarında ki kullanımlarında istiridyelerin içinde inci tanelerine yer verilmesi saflık, günahlardan arınma ve yeniden doğarcasına öteki dünyaya gitme anlamlarına karşılık gelirken, girlandların kadın mezar taşlarında gerdanı belirler akımla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Hatta Şatırzâde Süleyman Bey’in Zevcesi Nefeza Hânım’ın başucu şâhîdesinde (6a) girlandın içine doğru sarkan kabara gerdanlık olarak işlenmiş, zenginlik, bolluk, bereket sembolüne dönüştürülmüştür.

Nesneli süsleme motifi olarak kullanılan çapa (4a, 5a), meslek belirlemeye yönelik sembolik bir anlam ifade ederken; Batılı sanat üsluplarının derinlik, gerçekçilik, akıcılık, dinamizm ve kullanıldığı alana canlılık getirme anlayışına en uygun motiflerinden perde-püskül (2a, 2b) ve fiyonk (1a, 2a, 6b, 7b, 9b, 12) Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi haziresinde bulunan mezar taşlarına aktarılan tekstil motifleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mezar taşlarında malzeme ve teknik birbirine benzer özelliklerle ele alınmıştır. Uzun ömürlü olması sebebiyle mermer malzeme tercih edilmiştir. Kitabelerde oyma tekniği, süslemelerde alçak ve yüksek kabartma teknikleri kullanılmıştır.

Detayları verilen mezar taşları, başta Trabzon'daki diğer hazire ve mezarlıklarda bulunan mezar taşları (Ölçay, 2004; Yer, 2004; Gedikli, 2010; Eren, 2011) olmak üzere Rize (Hanoğlu, 2015), Ordu (Çelik, 2012; Tali 2018: 371-408), Giresun (İltar, 2005), Samsun (Nefes, 2002), Sinop (Yeni, 2009), ve Safranbolu (Biçici, 2008: 297-324) gibi Karadeniz Bölgesi illerindeki mezar taşları ile yakın benzerlikler göstermektedir. Hem form hem de tezyini unsurlarıyla, işleniş tekniği ve motif dağarcığıyla Batılı unsurlarının en kaliteli örneklerinin bulunduğu başkent İstanbul'un (Laqueur, 1997) ve başkent sanatının sıkı takipçileri olan İzmir (Yılmaz, 2013), Aydın (Varol, 2019), Bursa (Çetinaslan, 2014), Antalya (Gedik, 2015), Balıkesir (Gökler, 2017), Konya (Kara & Danışık, 2005) gibi kentlerde olduğu gibi pek çok ilin mezar taşlarıyla da paralellik göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Anadolu Mezar Taşlarına Örnek¹⁸

¹⁸ a. Rize (Hanoğlu, 2018: 341), b. Ordu (Tali, 2018: 407), c. Giresun (İltar, 2005: 294), d. Samsun (Nefes, 2002: Resim 140), e. İstanbul (Yarış, 2015: 638), f. İzmir (Biçici, 2009: 145), g. Antalya (Gedik, 22), h. Balıkesir (Gökler, 2017: 638).

Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi haziresinde bulunan mezar taşları üzerinde usta ismine ya da monogramına yer verilmemesi eserlerin kimler tarafından yapıldığını bilinmezliğe sürüklese de 19. yüzyılda Trabzon'un sanat ve mimarisinin başkent eserlerini takip ettiği açıktır ve mezar taşları için de geçerlidir. Bu durum önemli bir ticaret ve liman kenti olan Trabzon'a bu taşların sipariş üzerine getirildiğini ya da İstanbul'dan getirilen şablonlarla mahalli merkezlerde üretildiğini düşündürmektedir (Eren, 2020: 359).

Sonuç

Anadolu, mezar taşları açısından zengin bir ülkedir. Mezar taşları, yapıldığı dönemin mimari ve sanatsal özelliklerinin yanı sıra üzerinde bulunan kitabe manzumeleri ile dönemin edebi anlayışını, manzumeleri yazan şairlerin isimlerini bildirmesi açısından da kayda değer belgelerdir. Dönem içinde yaşamış kişilerin isimlerini, mesleklerini, soy bilgilerini ve ölüm sebeplerini aktaran bu taşlar, Allah'a yakarış, serzeniş, ölümü hatırlatma ve ibret alma cümleleri ile manevi bir görev de üstlenmişlerdir. Üzerinde bulunan kitabeler ile dönemin yazı türleri hakkında fikir verirken, seçilen bitkisel, geometrik ve nesnel motifleriyle dönemin beğenisini ve sanat algısını aktarmaktadır. İnsanoğluna ölümün gerçekliği, yaşamın sonluluğu ve kısalığı ile ilgili mesaj veren mezar taşları, kişilerin manevi dünyasında ki "cennet" arzusuna dokunuşların yapıldığı alanlardır aynı zamanda.

Mezar taşları açısından zengin bir birikime sâhîp olan Trabzon'da bulunan Boztepe Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi haziresindeki 21 mezar taşı, yapılmış olduğu (1812-1910) dönemin malzeme, teknik, form ve süsleme özelliklerini göstermesi bakımından kentin önemli eserleri arasındadır. Kaliteli mermer malzeme üzerine işlenen kitabeleri, başlık tipleri, gövde formları ve ustaca işlenmiş tezyini unsurlarıyla dönemin başkenti İstanbul ve İstanbul'u sıkı takip eden modern kentlerin mezar taşlarıyla yakın benzerlikler göstermektedir. 19. yüzyılın önemli liman ve ticaret kentlerinden biri olan Trabzon'un sanat birikimi, mimari ve diğer alanlarda olduğu gibi mezar taşlarında da başkent üslubunu yansıtmaktadır.

Toplumsal hafızanın zengin ürünleri olan mezar taşları, günümüzde maalesef yapıldığı dönemdeki kadar değer görmemekte ve gerektiği şekilde korunamamaktadır. Yok olmaya ve tahribata en açık eserler arasında olan mezar taşları bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde müdahaleye maruz kalmaktadır. Doğal bir açık hava müzesi olan mezarlık ve hazirelerde bulunan bu tarihi belgelere sâhîp çıkmak ve zamanın yok edici etkisine direnmelerini sağlamak medeniyetin her bireyi için önemli bir görevdir. Çünkü Ahmet Süheyl Ünver'inde altını çizdiği gibi; "*Mezar taşlarını sevmek medeniyeti sevmektir*".

Kaynakça

- AKURGAL, E. (1995). *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yayınları.
- ALP, Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Ankara.
- ALTIER, S. (2018). "Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında Bereket Boynuzu", *History Studies* 10(7): 21-57.
- ALTIER, S. (2021). "Osmanlı Süsleme Sanatlarında Girland", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2): 377-406.
- ARIK, R. (1999). "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 247-264.
- BACQUE-GRAMMONT, J. L & LAQUEUR, H. & VATİN, N. (1990). "Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler", *Erdem*, 6 (16): 210-214.
- BAKIRCI, N. (2005). *Mevlevi Mezar Taşları*, İstanbul.
- BAL, M. A. (2011). "Trabzon'un Rus Donanması Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII (81): 545-576.
- BAL, M. A. (2016). "Trabzon'da Yok Olan Tarihi Müslüman Mezarlıkları ve Bunların Trabzon Şehir Kültürüne Etkileri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (II): 687-710, Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- BAŞ, M. (2012). "Anadolu'nun Türkleşmesinde Âhîler ve Trabzon'da Bir Âhî: Âhî Evren Ebu'l-Hasan El-Hakayık", *Mimar Sinan Uluslararası Proje Olimpiyatları Türk Dünyası Mühendislik Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Bildirileri*, 441-446.
- BATUR, A. (1985). "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1043-1061.
- BELGE, H. (2018). *Trabzon Mezarlıkları ve Mezar Anıtları*, (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- BERK, S. (2006). *Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları-Zamanı Aşan Taşlar*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- BIÇİCİ, H. K. (2008). "Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Mezar Taşları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 297-324.
- BIÇİCİ, H. K. (2009). "Tire Müzesi'nde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50(1): 109-150.
- B.O.A., (1275, 10, 12), A.]DVN. MHM. Kutu: 28, Gömlek: 78.
- CANTAY, G. (2008). "Türk Süsleme Sanatında Meyve", *Turkish Studies*, 3(5): 32-64.

- ÇAKMAKOĞLU KURU, A. (1997). "Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lale Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme", *Bellekten*, 61 (230): 37-42.
- ÇAL, H. (2015). "Türklerde Mezar – Mezar Taşları", *Aile Yazıları*, 8: 295-332, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- ÇAP, S. (2018). "Tasavvufta Gül Sembolü ve Gül İle İlgili Telakkinin Oluşmasında Uydurma Hadislerin Rolü", *Bilimname XXXVI*, 2018/2: 455-498.
- ÇELİK, B. (2012), *Ordu İli Ünye İlçesi Hacı Osman Ağa Camii Haziresindeki Mezar Taşları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- ÇETİN, O. (2021). "Eski Türk İnanç Sistemi İle Osmanlı Mezar Taşlarının Etkileşimi", *Türk Ekini*, 8: 86-109.
- ÇETİNASLAN, M. (2014). *Taşların Dili, İnegöl Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Bursa: İnegöl Belediyesi Yayınları.
- DELİKGÖZ, Ö. & ALIÇ, F. (2010). "Osmanlı İstanbul'unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 113-131.
- DEMİRİZ, Y. (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul.
- DÜZENLİ, H. İ. (2008). "Sedat Çetintaş Trabzon'da, Yıl 1937", *Arredamento Mimarlık Dergisi*, (214): 98-105.
- EKER, İ. (2014). "Anadolu'da Lale Kültürü", *Bağbahçe Dergisi*, Temmuz-Ağustos, 24-25.
- EMİR, O. (2016). "Trabzon'da Önemli Bir Kült Merkezi: Boztepe Nâm-I Diğer Mithra/Mithrion Dağı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (21): 27-50.
- Eren, S. (2011). *Trabzon İli Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri ile Küçük İmarek Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EREN, S. (2020). "Trabzon Küçük İmarek Mezarlığı'ndaki 19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6 (11): 345-363.
- ERİŞ, M. (2014). "Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketleri", *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 593-605.
- EYİCE, S. (1992). "Batılılaşma", *İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 158-162.
- EYİCE, S. (2014). "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, XV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 284-309.
- GEDİK, S. (2015). "Ormana Mezar Taşları", *İbradı Tarih Kültür Sanat Edebiyat Dergisi*, Haziran: 6-72
- GEDİKLİ, İ. (2010). *Akcaabat Yöresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- GOLOĞLU, M. (2000). *Trabzon Tarihi*, Trabzon: Serander Yayınları.

- GÖK, D. (2018). *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Bezeme Sanatının Gelişimi: Bursa Emir Sultan Cami Bezemeleri Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- GÖKLER, B. M. (2017). *Balıkesir Mezar Taşları*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- GÜNDOĞDU, H. (1993). "İkonografik Açından Türk Sanatında Rûmî ve Palmetler", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*, 197-211. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- GÜVEN, A. (2002). "Trabzon Ayanlarından Şatiroğlu Osman Ağa'nın Bölgedeki Faaliyetleri (1808-1830)", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001) Bildirileri*, I: 345-348.
- HALICI, E. (2020). "XVIII. – XX. Yüzyılda Osmanlı Sanat Ortamı", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 69: 577-628
- HANOĞLU, C. (2015). *Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- HANOĞLU, C. (2018). "Rize'de Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarına Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, 291-344.
- İLTAR, G. (2005). *Giresun İli Sâhil Şeridindeki Mezar Taşları*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İREPOĞLU, G. (2017). *Lale: Doğada, Tarihte, Sanatta*, İstanbul.
- KARA, H. & DANIŞIK, Ş. (2005). *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya: Meram Belediyesi Yayınları.
- KUBAN, D. (1954). *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- KUBAN, D. (2016). "Rokoko Bezeme ve Barok", *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 517-521.
- LAQUEUR, H. P. (1997). *Hüve'l Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- NEFES, E. (2002). *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- ÖGEL, S. (1992), "18. ve 19. Yüzyılların Osmanlı Camilerinde Geleneksel Anlama Katkıları", *Semavi Eyice Armağanı İstanbul Yazıları*, İstanbul: Türkiye Turing Ve Otomobil Kurumu Yayınları, 269-280.
- ÖLÇAY, H. (2004). *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖNAL, R. Ç. & KÖŞKLÜ, Z. (2020). "Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar", *Sanat Tarihi Dergisi*, 29/2, 707-743.

- ÖNAL, R. Ç. (2021a). "Trabzon Of İlçesinde Ahşap Vaaz Kürsüleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (71): 441-478.
- ÖNAL, R. Ç. (2021b). *Trabzon Mihrapları*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ÖNAL, R. Ç. (2021c). "Trabzon/Araklı'da Geç Dönem Osmanlı Camii Mihraplarında Tipoloji ve Bezeme", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, 180-198.
- ÖZCAN, A. (1999). "İstabl", *İslam Ansiklopedisi, XIX*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 203-206.
- SARI, İ. (2016). *Âhî Evren ve Âhîlik: Âhîlik Türklerin "Rönesansıdır"*, İstanbul: Net Medya Yayıncılık.
- ŞAHİN, İ. (2020). "Âhîliğin Trabzon'daki İzleri", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019) Bildiriler Kitabı*, 111-124.
- ŞEVKET, Ş. (2013). *Trabzon Tarihi*, (Haz. İsmail Hacifettahoğlu), Trabzon: Kurtuba Yayınları.
- TALİ, Ş. (2018). "Ünye Çamlık Feneraltı Mezarlığı Mezar Taşları ve Kitabeleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, 371-408.
- TANYOL, C. (1982). "Tanzimat ve Getirdikleri", *Cavit Orhan Tütengil'e Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 163-171.
- TORLAK, H. (2011). "Anadolu Kültüründe Defne Ağacı", *Yolculuk Dergisi*, 79, <https://semrabayraktar.blogspot.com/2013/08/anadolu-kulturunde-defneagaci.html>.
- TURGAY, A. Ü. (1994). "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914*, 45-73, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÜNVER, A. S. (1967). "Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri", *Türk Etnografya Dergisi*, IX, 5-12.
- ÜNVER, A. S. (1971). "Türkiye'de Lale Tarihi", *Vakıflar Dergisi*, IX, 265-284.
- VAROL, A. (2019). Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Osmanlı Mezar Taşları, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YARIŞ, S. (2015). Üsküdar'da Yer Alan Bir Grup Cami Haziresindeki Mezar Taşları, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- YENİ, Ö. (2009). *Sinop Arkeoloji Müzesi'nde Sergilenen Türk - İslam Dönemi Mezar Taşları*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- YER, K. (2004). *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığındaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YILMAZ, E. (2013). *İzmir -Ödemiş'teki Türk İslam Devri Mezar Taşları*, (Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- YILMAZ, Ö. (2015). "Dussaud Biraderlerin Trabzon Limanı İnşa Projesi (1870)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (18): 213-244.
- YILMAZ, S. (2005). *Osmanlı Mimarisinde İstiridye Formu*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- YÜKSEL, M. (2000a). *Trabzon'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeleri – I*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları – No: 58.
- YÜKSEL, M. (2000b). *Trabzon'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeleri – II*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları – No: 58.
- YÜRÜK, E. (2016). “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Etkin Bir Ayan Ailesi: Şatırzadeler”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23: 29-42.